

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

1966

2. SZÁM

MAGYAR KÖNYVSZEMLE, 82. ÉVF., 2. SZ. 113—204. I. BUDAPEST, 1966. ÁPR.-JÜN.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA I. OSZTÁLYÁNAK

könyvtörténeti, bibliográfiai és dokumentációs folyóirata

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztő bizottság

DEZSÉNYI BÉLA (h. szerkesztő), HAVASI ZOLTÁN, MÁTRAI LÁSZLÓ, MEZEY LÁSZLÓ,
RÓZSA GYÖRGY, V. WALDAPFEL ESZTER

Felelős szerkesztő

KÓHALMI BÉLA

E szám munkatársai: RADÓ POLIKÁRP főiskolai tanár, BISZTRAY GYULA ny. egyetemi tanár, HALÁSZ MARGIT, az Akadémiai Kiadó munkatársa, CSATKAI ENDRE Kossuth-díjas, a művészettörténeti tudományok kandidátusa, ny. múzeumi főigazgatóhelyettes, BARCZA JÓZSEF könyvtáros, Sárospatak, DEZSÉNYI BÉLA, az irodalomtudományok kandidátusa, az Országos Széchényi Könyvtár fősztályvezetője, HERPEI JÁNOS ny. múzeumigazgató, BUSA MARGIT, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, KELECSÉNYI ÁKOS, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, MARKOVITS GYÖRGYI, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, HOLL BÉLA tudományos kutató, SCHULEK TIBOR tudományos kutató, BENEDEK LÁSZLÓ, a műszaki tudományok kandidátusa, a Vízgazdálkodási Tudományos Kutató Intézet munkatársa, VÉRTESEY MIKLÓS, a budapesti Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, DÁVID KATALIN múzeológus, CSAPODI CSABA, az Akadémiai Könyvtár osztályvezetője, KÁFER ISTVÁN középiskolai tanár, TAKÁCS MENYHÉRT, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, DÖRNYEI SÁNDOR, az Országos Gyógyszerészeti Intézet munkatársa, GALAMBOS FERENC tudományos kutató, BERLÁSZ JENŐ, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, TAKÁCS JÓZSEF, a jogtudományok kandidátusa, a Magyar Tudományos Akadémia Titkárságának munkatársa, GÁBOR DÉNES, az Egyetemi Központi Könyvtár munkatársa (Cluj), SCHEIBER SÁNDOR főiskolai igazgató

Technikai szerkesztő: KÓKAY GYÖRGY

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és a MSZ 9651. sz. szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el

Szerkesztőség: Budapest VIII., Múzeum krt. 14–16. Telefon: 134–400

RADÓ POLIKÁRP

Két értékes szegedi emlék: Pesti Mihály bibliája és Pécsi Ferenc kódexe

Művelődéstudományunknak két nem minden szempontból kellően méltatott XVI. századi emléket ismertetjük. A fatum libellorum vándorlásra készítette őket. A múlt századi feljegyzések alapján Gyöngyösön voltak, 1942-ben a szegedi alsóvárosi ferences kolostor könyvtárában.

Mind a két kódex mint vendégnyelvelmek tartalmazója érdekelte a kutatókat, mint ahogyan magyar nyelvemlékeinket a legújabb időkig a latin szövegek mellőzésével adták ki. Pedig felbecsülhetetlen értékek rejlenek ezekben a többnyire máig sem publikált latin szövegekben: magyar néprajzi és vallásos etnográfiai, történeti, művelődéstörténeti, orvostörténeti, liturgiátörténeti, földrajzi adatok és szövegek. Nem is szólunk arról, hogy mennyire fontos a kódex pontos meghatározásához, történeti háttérének felvázolásához az a latin szöveg, amelybe sokszor a magyar részeket beleágyazták.

I. PESTI MIHÁLY BIBLIÁJA 1541-BŐL

A volt szegedi ferences könyvtárban egy 1528-ban megjelent nyomtatott latin bibliát találtam és benne több vendég nyelvemléket. A biblia SANCTUS PAGNINUS, domonkos szerzetes humanista latinságú új bibliafordítását tartalmazza, mint a címlapon hirdeti: „Habes in hoc libro prudens lector vtriusque instrumenti nouam translationem aeditam a reuerendo sacre theologiae doctore sancto pagnino lucensi concionatore apostolico Praedicatorij ordinis.” (1528-as évszám).

Abban az időben egészen a tridenti zsinatig katolikus körökben modernnek számított az ilyen új latin fordítás. A zsinat azután minden újabb fordítást (latin nyelven) eltiltott és a régi Vulgata-fordítás használatát tette kötelezővé. Természetes, hogy Magyarország sem zárkózott el a koráramlat elől: ez a modern fordítást tartalmazó biblia-példány ugyanis már legkésőbb Budá elestekor hazánkban volt, amint a hátsó bekötési tábla belsején olvasható bejegyzés elárulja:

„Biblia hec fuit Michaelis I(itte)rati in Ciu(i)t(a)te Pestiensis prope Budam exist(entis) Anno 1541 cum cesar Turcarum occupauit sibi domum Regiam Budam et postea castra multa in Vngaria etc.”

A magyar szövegek nagyjából szintén ebből az időből valók, egy-két évtized különbséggel. Négy különböző kéz írta őket. PESTI Mihályé a IV. kéz; ő szerintem nem írt semmit sem a könyvbe, csak az említett bejegyzést.

Az első tulajdonos birtokából a könyv ferencesekhez került. Lehet, hogy a szécsényiekhez és onnan Gyöngyösre, sok ferences és egyéb könyvtár

gyűjtőhelyére, ahova több, mint hatvan könyvtárból hordták össze a török idők alatt a könyveket. Az ezt igazoló bejegyzést a címlapon olvashatjuk: „Catalogo Bibliothecae Gyöngyös inscriptus.” A címlap hátsó oldalán pedig ez áll: „Conventus Gyöngyösiensis Ordinis Fratrum Minoruum Reformatorum. Inscriptus Bibliothecae Per Fr(atr)em Joannem Bárkányi. Anno 1662. Szecseniensem.”

1835-ben a könyv Gyöngyösön volt, mint DÖBRENTÉIÉL olvashatjuk: „Döbrentei Gábor 1835-beli kérésére lett keresés közben taláta Gyöngyösön a' Ferenczes atyák könyvtárában 1836 p. Magócsy István guardian 's hozta Budára 1836. majus 3. ... Mássát vette onnan Frankenburg Adolf 1836. aug. 14. Összeolvasta Döbrentei Gábor.”¹

Megjegyzendő, hogy DÖBRENTÉI Gábor hallatlanul érdekes módon járt el ezeknek a nyelvemlékeknek a közlésénél. PESTI Mihály bibliájából, melyet DÖBRENTÉI „Mihál deák bibliájá”-nak nevez, először leközölte a Régi Magyar Nyelvemlékek II. kötetének második felében (II, II: Vegyes tárgyú magyar iratok) a 39—51. oldalon *Szentírásí Magyarázatok Mihál deáktól, azután Mihál deák néhány zsidó s görög szót magyaráz, majd Az betegségekről, melyekről az evangéliomban emlékezet van*, azután a régi pénzekről szóló, tőlem már nem talált szöveget; az egész elé pedig odatette *Az Szent Máté írása szerint való evangéliomnak summaja rész szerint*: a MÁTÉ-evangéliumnak distichonokba foglalt rövid tartalmát. Még mielőtt végleg elkészült volna a kiadás, valaki figyelmeztethette DÖBRENTÉIT, hogy ez mind már megjelent szöveg. SYLVESTER János bibliafordításából szóról szóra kivett részek ezek, de az, aki PESTI Mihály bibliájának üres lapjaira SYLVESTER könyvéből kiírta őket, tudatosan átírta a szöveget más nyelvjárássá. DÖBRENTÉI félt a felsülestől; így a 39—51. oldalak kiadatlan nyelvemléknek vélt szövegeit kiemeltette, és egészen más, sebtében összeszedett szövegeket vett bele; ezek természetesen megbontják az egész nyelvemléksorozat kronológiai sorrendjét. Ezt a szerkesztő elég homályosan megokolja a bevezetésben, amely később készült, mint a kötet zöme. A nyelvemlékek csakugyan az 1. nyomdai íven kezdődnek; a könyv végén pedig a *Magyarázatok s jegyzetek*-ben — akárcsak az elején a tartalomjegyzékben — az újonnan felvett szövegeket hozza. Nem lett volna nagyobb baj, ha a piacra nem került volna ki, úgy látom, jó néhány példány, amelyben mégis az eredeti „MIHÁLY deák”-féle szövegek maradtak meg.

A *Régi Magyar Nyelvemlékek II. kötetének így variánsa keletkezett*, melyet, úgy látszik, eddig nem tettek szóvá. Az újabb, javított szövegben a többi szöveg között DÖBRENTÉI a PESTI Mihály-féle bibliából belevett és a rendesnek számító, kijavított II. kötetben közölt is egy nagyon érdekes magyar nyelvű *kincskereső ráolvasást*, a XVI. század derekáról; IPOLYIT leszámítva, aki néhány sort idéz belőle, ez sem találta meg eddig feldolgozóját. Én már nem találtam meg minden levelet a PESTI Mihály-bibliában, amelyet még DÖBRENTÉI beleírva talált és közölt onnan. Ismertetem tehát, mi maradt még meg és bővebben megbeszéljük a rendkívüli értékű kincskereső ráolvasást.

¹ RMNy II, II (Vegyes tárgyú magyar iratok 44. 1.

1. Az nehéz igeknek magárfagarol mellek az vy testamentomban vadnak a b c zarent (I. kéz műve).

Mint láttuk, ez Sylvester János szövege, nyelvjárási átírásban; megvan a RMNY II. kötetének változatában.²

2. Az ollan ighekrol valo tanullag mellek nem tulajdon igekben vetetnek (I. kéz műve).

Míg az 1. számú szöveg az első bekötési tábla belsején olvasható, ugyanaz a kéz a könyv utolsó nyomtatott levelének hátlapján ezt a szöveget írta át nyelvjárására SYLVESTERBŐL.³

3. Kincskereső ráolvasás (PESTI Mihály bibliája II. kéz).

PESTI Mihály bibliájában a II. kéz a XVI. század első felében egy kincskereső ráolvasó imádságot írt le.⁴ A kincskeresés a középkor kedvelt foglalkozása: a szegény ember így akart nyomasztó társadalmi helyzetéből a legegyszerűbb módon szabadulni. Hazánkban különösen divatos volt a kincskeresés, WLISLOCKI szerint leginkább a magyaroknál divott és iparszerűen űzték.⁵ Nem tudom, ez a vélemény mennyire felel meg a valóságnak. Mindenesetre tény, hogy Pannonia és az egykori Dacia területén nagy sikerrel járt a kincskeresés. Ezt a két provinciát a rómaiak annak idején tervszerűen űritették ki s a lakosság jó része arra gondolva, hogy hamarosan visszatérhetnek, vagyonának egy részét elrejtette. Így valóban hazánk területén más provinciákhoz mérve, aránylag nagyobb leleteket találtak.

Európa-szerte a kincskeresés rengeteg babonával, néphiedelemmel van egybekötve. A kincset őrző szellemeket, a gonosz lelket exorcismussal vagy varázformulákkal akarták kényszeríteni, hogy az általa őrzött kincs helyét elárulja és kimutassa.⁶ Jelen szövegünkben a középkor mértéke szerint azonban nem láthatunk semmi babonás vonást, szellemeket, manókat, vagy a gonosz lelket kényszerítő adiuratiót.

Két imádság volt ebben a szövegben: az első (jelenleg már nincs meg) címe: *Experimentum ad virgas consecratas*, a másodiknak címe: *Alia* (ti. benedictio) *ad virgas*. Mindkét cím világosan szakrális, liturgikus formákat árul el. A kincskeresőt áldják meg ezzel a két formulával; hogy az első is ilyen benedictio, áldás, azt egyrészt a második darabnak címe: „*Alia*”, másik, mutatja; másrészt pedig az első darab szövege is: „*Vezérj és vigy te engemet ez el rejtett kincse és ne mutass se vasra . . .*” (15—16. sor). Meggyőződésünk, hogy a szóban forgó szöveg egy latin középkori benedictio, tehát szentelménynek, Sacramentalénak a fordítása. Ez nyilvánvaló abból, hogy a második rész eleje még latinul maradt meg (27—28. sor), továbbá, hogy semmi babonás vonás a

² RMNY II, II, 43—49. „Mihál deák néhány zsidó s görög szót magyaráz.”

³ RMNY II. változatában 41—43. l. „Szentírási magyarázatok Miháldeáktól.”

⁴ Malachi fo. 303., szövegét l.: 117—118. l.

⁵ H. WLISLOCKI: *Aus dem Volksleben der Magyaren*. München, 1893. E véleményt magáévá teszi H. BÄCHTOLD—STÄUBLI: *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*. Band VII. Berlin, 1935. 1002—1015.

⁶ C. MEYER: *Der Aberglaube des Mittelalters und der nächstfolgenden Jahrhunderte*. Basel, 1884. 290.

szövegben nem található. A XV. században különösen a hazánkhoz közel fekvő bécsi egyetem tanárai, mint pl. NICOLAUS DE JAVOR, erősen küzdöttek a babonás incantatiók, (ráolvasások) ellen.⁷

Küzdelmükben AQUINOI TAMÁS alapelveit tették magukévá: semmit sem szabad mondani, ami bármi módon a gonosz lélekkel összefügg, nem szabad ismeretlen neveket kimondani vagy felírni, nem szabad meg nem történt eseményeket fölhozni, a szent szavakkal nem szabad babonás szavakat elegyíteni, és csak a kereszt jelét szabad alkalmazni.⁸ Ezeknek a követelményeknek teljesen megfelel a mi szövegünk: a gonosz lélek, szellem vagy manó nem talál benne említést, ismeretlen nevek és események sincsenek benne, sem babonás szavak, és csupán a kereszt jelét alkalmazza. SZENT ILONA (Helena) asszonyt említi, ki NAGY KONSTANTIN anyja volt és Jeruzsálemben megtalálta KRISZTUS keresztjét. Tisztelete hazánkban igen nagy volt, ünnepe csaknem minden kézírásos és minden középkorvégi nyomtatott liturgikus könyvünkben megtalálható, a PRAY-kódextől (1192—1195) kezdve február 8-án és április 15-én;⁹ még külön himnuszt is költöttek át, személyére alkalmazva, egy XVI. századi antifonáriumban.¹⁰

Kevésbé ismert, de viszont a bibliából való ennek a ráolvasó szövegnek egyik eseménye: „Miképpen az Jerikó városában az Akantul lopott palást el nem enyészheték és eltűkoltathaték, kit az Jozsue Istennek akarattjából meglele.”¹¹ Józsue ugyanis Jerikó városára kimondotta a nagy cherem-et: semmit zsákmányolni nem szabad, mindent el kell pusztítani. Ezt a parancsot Ákán megszegte, mert megtartott egy babiloni köpenyt és más értéktárgyakat, amiért halállal kellett lakolnia. Ugyancsak a bibliából való a másik esemény, amelyre hivatkozik: a három szent királyoké, kiket a csillag „az mi nemes idvezőjötöknek születésére vezérle” (14. sor). A három napkeleti bölcs, mint az utasok vezérlője, rendkívül népszerű volt a magyar középkorban. Számos misét találhatunk tiszteletükre középkori kézíratainkban.¹²

A ráolvasás latin eredetijét azonban eddig még nem sikerült megtalálni; a magyar szöveg értéke tehát annál nagyobb. A „ráolvasás” szónak az eredete talán ott keresendő, hogy a liturgikus szövegekben gyakran előforduló kifejezést: „*lege quinque pater noster pro wlneribus domini nostri jesu cristi*” mely

⁷ Ad. FRANZ: *Die kirchlichen Benediktionen im Mittelalter*. II. Freiburg im Breisgau 1912. 431—3.

⁸ *Summa Theologica* II—II, quaestio 96. art. 4.

⁹ KNIEWALD Károly: *A Pray-kódex Sanctoraléja*. Magy. Könyvszle. 1939. 4, 6, 36. — Sikerült kimutatni, KNIEWALD érdemes kutatása óta mennyire többre jutottunk. A PRAY-kódexnél ifjabb liturgikus kéziratok február 8-ára jelzik az ünnepet, összesen négy, RADÓ Polikárp: *Libri liturgici manuscripti bibliothecarum Hungariae* Bp. 1947. 78, 88, 155 (= febr. 7), 164.; április 15-én még négy kódexben található Radó 74. 89. 115. 143.; május 21-én három kéziratban találtam ünnepét, Radó 70. 108. 112.; május 22-én volt legnépszerűbb az Ilona-ünnep: Radó 60. 74. 89. 115. 119. 127. 156. 159. 173.; október 12-én is két kódexben van meg Ilona ünnepe Radó 81.

¹⁰ „*De sancta elena regina. Gaude felix ungaria gaude de christi munere . . . Elena quam sanctissima de te nascendo produit*”: Jasowi premontrei könyvtár 93. jelz. pálos antifonárium fol. 203'—204. — A himnusz szövege egyébként SZENT ERZSÉBET himnuszának egyszerű átirása. L. Polycarpe RADÓ: *Répertoire hymnologique des manuscrits liturgiques dans les bibliothèques publiques de Hongrie*. Bp., 1945. 12. l. (132. sz.) és 28. l. (243. sz.), továbbá RAJEČZKY Benjamin: *Melodiarium Hungariae mediæ aevi* I. Bp. 1956. XXVIII. l. (132. sz.).

¹¹ Józs 7, 21.

¹² RADÓ Polikárp: *Batthyány Boldizsár misekönyvének hitelessége*. Magy. Könyvszle. 1941. 132—49.

gyakorta fordul elő más liturgikus könyvünkben is, ¹³ magyarra fordították, amint valóban szövegünkben meg is található: „*Olvasz öt pater nostert háromszor*” (19. sor). Az előző imádság, a kincskereső megáldása (1—18. sor) ezután következik a tulajdonképpeni „ráolvasás”: a miatyánk elmondása tizenötször, azután újabb imádság, mely egyenesen Jézushoz fordul (22—25. sor).

Talán ezzel a fontos kis emléket művelődéstörténeti és néprajzi szempontból kellően megvilágítottuk. Első közlőjének, a múlt század racionalizmusában nevelkedett DÖBRENTÉINEK rövid véleménye ez volt: „... az akkori bűbajos babonás ostobaság ezen tanuirata...”¹⁴ IPOLYI megróttta ezért, mikor mitológiájában e szövegről mondja:¹⁵ „... mindeddig kevésbé méltatva, mint szükefelfogású közlőjük, Döbrentei méltatlan felmutatása tanúsítja; az emlékek 1529—41 időszakbóliak, s kincskereső bűvös vesszők és nyilak, ezen bűvös célra való készítésére, megszentelése vagy áldására, azaz igézésére vonatkoznak.” Hiányosan, kihagyásokkal közli a szöveget; néhány sorral említi csak meg VISKI KÁROLY IPOLYIRA hivatkozva.¹⁶

Jelenleg a szöveget magában rejtő PESTI Mihály-féle biblia lelőhelye bizonytalan. Mint az elején megjegyeztem, Szegeden tanulmányoztam 1942 októberében és 1943 februárjában. Már akkor, sajnos, a szöveg első részét tartalmazó levél hiányzott a könyvből, én már nem találtam. Az egész szöveg megvan DÖBRENTÉINÉL.¹⁷ Mivel elég nehezen olvasható, talán nem lesz hasznos, ha a szöveget, ámbár már közölve van, mégis csatoljuk tanulmányunkhoz. Az első (elveszett) rész DÖBRENTÉINÉL, a második saját átírásom szerint.

„Experimentum ad uirgas consecratas

En keroztelek teghedet zentelt vezze + atyanak + fiunak + es zent lelek neweben, Vronk criftofnak zent teftével, zent verevel, bodogazoynak tiztaffagos zent zwz teýével, hog amit teneked parancýolok, abban te chawargo ne leg, ha nem en nekem igazan meg mvtalfadh, es kizerittlek az elo iftenre ki zemelebe harom alatyaban egh, atya fiv es zent lelep (!) iften Es keziritlek az meýnorzagbeli zentokre, zent apaftolokra, profetakra, patriar(chak)ra, martiromokra es zvezekre, Es kiziretelek az neg Ewangelifitara zent matera, zent lukasra zent marcera, es zent Janofra.”

Eddig tart a RMNY szövegében megmaradt rész; ez a levél hiányzik jelenleg a kódexből. Folytatása, most már saját átírásom szerint a kézírásos eredetiből, a következő:

„kerlek es parancýolok teneked, hog te eletted femj nemv igaz dolog kivaltkeppen ez el reytet kinch el ne enyezheffek, mikeppen az zent elona azýon elqt cristus iefus vronknak kereztfaya el nem
5. enyezhetek es mikeppen az iereko varoff aban az akantvl lopot palaft el nem enyezhetek, es el titkoltathatek, kit az iolue, iftennek akaratyaból meg lele, Azon keppen te ellotted ez foldbelý el Reytet kynch el ne titkoltathaff ek +

¹³ pl. a passio éneklésénél Jézus halálához érve: „*Flectas genua, lege credo in deum*”, „*Symbolum unam lege*”: Esztergom főszékesegyházi kt. L. II. 7. XV. századi passio-kézirat, fol. 16' és fol. 50'.

¹⁴ RMNY II (Vegyes iratok) 401.

¹⁵ *Magyar Mythologia* II. 3. kiad. Bp., 1929. 154.

¹⁶ *A magyarság néprajza* II. 2. kiad. GYÖRFFY István—VISKI Károly, *Tárgyi néprajz* 370.

¹⁷ RMNY II, II. (Vegyes tárgyú régi magyar iratok CCLXXVII számmal, 44—46.)

10. Atyanak + fiunak + es zent lelok iftennek ne(ve)ben
Es kezerittlek az három zent kiralokra, meleket
az chillag igazan az mi nemes idvezoýteknek zv-
leteffere vezerle, mel ighen igazan ýtet
az cillag vezerle, olyan igazan vezerý
15. es vig te Enghemet ez el Reýtet kincre,
es ne mütas vafra fe Reze fe onra, fe
Batokra, hanem bizonyal araynra ezultre
es tifta kincre, + A(tya) + f(iu) + es zent l(elek)n(eveben)
olvas ot p(ate)r nofterth haromzor, három vtan
20. Mikor az kincek helere meg az veze
aioyt Egybe veffed mond ezt elen keppen,
Uram Jéfus criftus segel meg Arra
amire en maftan Jndwltam az te Jo
wotodbol es nag ergalmaffagodbol ký elz
25. es vralkodol mind örökvl öröke Amen.

Alia ad virgas

- Primo lege quinque p(ate)r n(oste)r pro wlneribus
d(omi)ni n(ost)ri iefu crifti, es ket nylnak az áyat
nylak en tinektek parancýolok atyanak
30. fiwnak es zent lelok iftenek nevevel
es hatalmaff agaua kincek hatalmaff
faganak minden hatalmaffok engednek,
ezon iftenek n(eveben) parancýolok en nektek
hog ez el reýtet kincet En nekem
  35. es igazzan meg mutaffatok.

4. Sylvester János: „Az szent Máté írása szerint való evangéliomnak summája” nyelvjárási változata (*Pesti Mihály bibliája III. kéz*).

PESTI Mihály bibliájában¹⁸ a III. kéz a XVI. század dereka táján leírja SYLVESTER János bibliafordításából a négy evangélium versbe foglalt tartalomjegyzékéből MÁTÉ evangéliumát. Az egyes fejezeteket SYLVESTER János egy jól-rosszul sikerült distichonba foglalta tartalmuk szerint; a III. kéz lemásolva az egészset, tudatosan más nyelvjárásra írta át a szöveget.¹⁹

5. „Az betegségekről, melyekben az evangéliomban emlékezet van” (*Pesti Mihály bibliája : V. kéz*).

Pesti Mihály bibliájában a hátulsó bekötési tábla belsején olvasható az V. kéz írása: „Az Betegsegekröl mellekrul az ewangeliomban emlékezet van.” Ebben a „hydropicus” és „paralysis” szavakat magyarázza.²⁰

¹⁸ „Maccabeorum II. fo. 355” után való üres levélen, mindkét oldalon

¹⁹ RMNy II, II. változata: 39–40.

²⁰ RMNy II, II, 50. l. DÖBRENTEI a 3. sorban hibásan közli: „nyýen”, a helyes olvasása a szónak: „nieýen” (= nincsen).

II. PÉCSI FERENC KÓDEXE

A PESTI Mihály-féle bibliával egyidőben tanulmányoztam a volt szegedi ferencesek könyvtárában egy hat leveles, kis papírkódexet. Több kéz írta 1521—1529 között. Legértékesebb része PÉCSI Ferenc plébános magyar verses fordítása 1529-ből. (*Laus sancti Nicolai pontificis*). Ez a kis kódex egykor szintén nyomtatvány levelei közé kötve az egykorú gyöngyösi ferences könyvtárnak volt a tulajdona. Nem tudni, mi módon, nyomtatványától megfosztva, különválasztva találtam Szegeden.

1836. május 3-án DÖBRENTAI Gábornak az említett MÁGÓCSY István, gyöngyösi gvárdián hat latin könyvet hozott; köztük egy nyilvánvalóan kolligátum-jellegű nyomtatott könyvvel egybekötött hat leveles papír kéziratot. DÖBRENTAI az Akadémiának nagygyűlésén ezeket jelentette erről a könyvről²¹: „Eredetije (ti. az említett verses fordításnak) könyv levelei közt, mellyben ezek vagynak: De continentia sacerdotum 1510. De sacramentis 1512. 'stb. E' könyv, a' gyöngyösi sz. ferenceseké. Lemásolta Frankenburg Adolf 1837. Összehasonlította Döbrentei Gábor.” 1840-ben közzé is tette PÉCSI Ferenc verses fordítását.²²

Negyven év múlva SZILÁDY Áron már nem tudta megkapni a verses fordítás szövegét. Nem tudta megállapítani, „valjon megvan-e a könyv s benne vannak-e a beirt levelek, vagy külön választva, mint a Gyöngyösi Codex? Valjon Gyöngyösön kell-e keresnünk vagy az Akademia könyvtárában, vagy pedig Döbrentei halála után sajtos boltba kerültek?”²³ A szöveget így csak DÖBRENTAIBÓL közölhette. Az elveszettnek vélt kéziratot 1895-ben újra megtalálta, amint SZÉCSY Károly elmondja: „dr. Murajda Nándor, a gyöngyösi ferenczrendi ház lelkes és tehetséges fiatal tagja . . . Fölkérésünkre örömmel vállalkozott, hogy a szerzet könyvtárában keresésére indul . . . s alig néhány hét múlva szerencsésen megtalálta Gyöngyösön.”²⁴

Azóta, mint láttuk, a kis kódex nem volt egybekötve semmiféle nyomtatvánnyal, hanem külön választva tanulmányoztam a volt szegedi ferences könyvtárban. A kézírásos könyvecske teljes tartalma a következő:

1. „**Anthoni Manicelli Weliterni Hymnus in div. Nicolaum Pontificem.**”
A végén: „1529.” (I. kéz : Fol. 1—2').

PÉCSI Ferenc magyar fordításának latin eredetije. Szövegének átírása SZILÁDYNÁL található.²⁵

2. „**Peregrinatio Laurentii Taar.**” (I. kéz : Fol. 3.)

Szövegét SZÉCSY közölte.²⁶

²¹ A M. Tud. Társaság Évkönyvei III. Budán, 1838. 115—7. 1. Ez DÖBRENTAI jelentése az Akadémia 1836. szept. 1—10-iki, VII. nagygyűlésén.

²² RMNy II, II. (Vegyes tárgyú régi magyar iratok) 23—27. 1.

²³ Régi magyar költők tára III. Bp. 1881. 469. 1.

²⁴ Adalékok a régibb magyar irodalomhoz. Irod. tört. Közl. 1896. 387. 1.

²⁵ RM Költők Tára IV. Bp. 1883. 391—4. 1.

²⁶ Irod. tört. Közl. 1896. 402—3. 1.

3. 1529-ből való latin feljegyzés Nándorfejérvár elestéről, a mohácsi vérszóról, a koronázásról (Fol. 3.)

Az eddig nem közölt szöveg a következő:

- „1521. Caesar Scwlamerius.
 Hoc Anno est expugnata et capta castrum
 Nandoralbensis per Cefarem Turcorum qui fuit
 potentiffimus et Capeione vrbis Conftantinopolitani
5. Et deualtauit magnam partem Hungarię 1526. per quem
 corruit maxima pars Magnatum ac Nobilum
 vnacum Rege Ludouico in campo Mohach hic idem Johannem Regem
 Regno
- reftituit Hungar(ie)et deualtauit Alemanniam per wluntatem
 ipsius Johannis vn. Innumerabiles obfides alportauit
10. Turciam Regnante Ferdinando Rege Alemanie .1.5.2.9.
 Quem Magnates coronauerunt contra Johannem Regem
 Hungarie Anno Domini 1.5.2.7.”

4. „De uirtute mamortici” (Fol. 3’—4’. II. kéz.)

Az évszám olvasható (Fol. 4. 24. sor): „1528”. Orvosi recepteket találunk itt, erősen konyhai latin nyelven megírva, keverve magyar szavakkal. A kétségtelenül értékes, babonakutatási és néprajzi érdekességre is számot tartó szövegek régi gyógyszer tudományunk történetére vethetnek új fényt. Eddig csak néhány sor jelent meg róla: „A gyöngyösi szt. Ferencrendiek könyvtárában van egy kis colligatum a 16. sz. második tizedében nyomtatott különféle művekből s ezek között több 1521—1529-ből való magyar és latin bejegyzés, pl. a momordica növény sokféle gyógyító erejéről, azután recipe a pokolvar ellen, s a legérdekesebb „Contra dolorem capitis: Liga ad wazzem (halánték) duas et tertiam particulam ad feyed lagya et liga fortiter ad caput et sanaberis.” (MNY III, 323.) A szövegből nem vehető ki, mit kötött a beteg halántékára és feje lágýára, (talán valami amulettet vagy benedictioval beirt papirost. stb.)”²⁷

Ebben az írásban 15 recept található, a szövegét átírásban lejjebb közlöm.²⁸ Legyen szabad, mint laikusnak, egy-két szót hozzászólnom, várva a szakszerű feldolgozást.

I. recept. (Fol. 3’, 1—4. sor) : „*Contra multas infirmitates Juncturarum et podagrarum*”, ízületi csúz és köszvény ellen ajánlja a „mamortica”-t, mégpedig azt, amelyet a művelés alá nem került hegyoldalokban lehet találni. Olyan növényről van tehát szó, mely hazánkban is ismerős. Ez ugyan a „mamortica”, vagy „mamorticum” variáns-elnevezésen mintha ismeretlen lenne a szakirodalomban.²⁹ Ismeretes azonban a „momordica” néven. Az elaterium egyik szinonimája ez a név: Ecballion elaterium nevű, tökfélé termése elliptikus hosszúkas, szürkés-zöld, nedvdús tartalmát érett állapotban, a magvakkal együtt messze kilöveli magából. Előfordul a mediterrán övekben, valamint Németországban, Angliában, nálunk az Alföld déli részein, a Szerémségben, a Dunántúl déli részein.³⁰

²⁷ MAGYARY-KOSSA GYULA: *Magyar orvosi emlékek*. III. Bp. 1931. 143. l.

²⁸ Lásd 123—124 l.

²⁹ E néven nem található E. REMY: *General-Register zu Tschirch’s Handbuch der Pharmakognosie*. Leipzig, 1927.

³⁰ E. HALLIER, *Flora von Deutschland*. Band 22. 16—17. l.

XVI. századi használata Magyarországon roppant érdekes, 13 receptet készít a gyógynövényből és kétféle elkészítési módot ismertet. Külföldön mintha kevésbé használták volna és későbbi adatok vannak róla. Bár már az ókorban DIOSZKURIDESZ is ismerte „sziküsz agriosz” néven³¹, legkorábban az esslingeni gyógyszerjegyzék ismeri³² 1550-ben; 1570-ben a legrégebb hivatalosan kiadott gyógyszerészeti dispensatorium³³, a bécsi, rövid receptet is közöl: „Oleum Momordicae. Fit per infusionem pomorum Momordicae in oleo Olivae q. s.” — Angliában 1568-ban *Turners Herball* már momordicaültetvényeket említ.³⁴

II. recept. (Fol. 3', 5—10. sor) : *Sebek ellen* ajánlja a momordica „füvét”, de két lónak fülét is fel kell használni hozzá és csudákat látsz, mondja a recept író („et videbis mirabilia”).

III. recept. (Fol. 3', 11—13. sor) : „*Si aliquis erit tormentosus*”, milyen fájdalmakat ért, nem lehet tudni, de a momordica füve jó, borba áztatva, ha háromszor issza naponta, meggyógyítja.

IV. recept. (Fol. 3', 14—15. sor) : Ugyanígy elkészítve a momordica-fű „*augmentat vires hominis*”.

V. recept. (Fol. 3', 16—28. sor) : „*Pro dolore dencium*”, fogfájás ellen. Ezzel kapcsolatban bővebben mondja el, hogyan kell orvosságot készíteni a momordica „füvéből” (növényéből, herba). „*Accipe vas vitreum vel ollam wlgo mazos fazek*”, ebbe vagy üveg edénybe kell tölteni a kis darabkákra (in minuta) vágott növényt és olajjal tele tölteni, jól le kell szorítani, fedni (opila)³⁵, újévkor szedett homokot kell beletenni és olyan hatásos lesz ez az olaj, mint a balszam.

VI. recept. (Fol. 3', 26—28. sor) : „*Pro conceptione mulierum*” ugyanezt az olajat kell használni.

VII. recept. (Fol. 3', 29—32. sor) : „*In dolore Juncturarum et podagre et in ruptura*”, azaz ízületi bántalmaknál, köszvénynél és „ruptura” esetén, ez a sérv, hernia, illetve minden, ami ennek tüneteit mutatja.³⁶ Itt már olajat a fent leírt módon a növény gyümölcseiből kell készíteni.

VIII. recept. (Fol. 3', 32. sor) : „*In dolore flatu*”, a régi embereket annyira kínozó kólika esetén nyilvánvalóan nagyon használhatott ugyanez az olaj, hiszen a növényben levő (0,7%) keserű elaterin drasztikus hashajtó.³⁷

IX. recept. (Fol. 4, 1. sor) : „*Ad sanandum cicatrices*”, hegesedő sebek gyógyítására ugyanezt az olajat kell használni.

X. recept. (Fol. 4, 1—4. sor) : „*Habentibus emoridas passiones*”, akiknek hemorrhoidás (aranyeres) bántalmaik vannak, a gyümölcsökből készített kenőccsel kell a végbélnyílást kenni („in anos liniendo”). A gyógyszer készítését egészen pontosan leírja: „*De dispositione mamortici*” (5—13. sor).

³¹ *Pedanius Dioscurides* kilikiai orvosnak i. u. 77—78-ban írt művében „*Peri hülész iatrikész*” (De materia medica), vö. TSCHIRCH, *Handbuch der Pharmakognosie* I. Leipzig, 1910. 552, 564.

³² TSCHIRCH i. mű III, 822. 1.

³³ O. ZEKERT: *Dispensatorium pro pharmacopoeis Viennensibus in Austria*. Berlin, 1938. 108. S.

³⁴ TSCHIRCH III. 821. 1.

³⁵ „*Opilare = pillein in Glossis Latino-Graecis Sangermanensibus mss*”: *Du-Cange*, *Glossarium mediae et infimae Latinitatis* s. v.

³⁶ *Ruptura = hernia, Bulla Innocentii III. ann. 1204*”: *Du-Cange* s. v.

³⁷ TSCHIRCH III. 822. 1.

XI. recept. (*Fol. 4, 13—26. sor*) : „*Apostematibus*”, azaz tályogok gyógyítása az éppen leírt módon készített olajat más középkori gyógyszerekkel kombinálja; „*triacum*”, ez közismert gyógyszer, a papaver somniferum, mák, nedvéből nyert ópium, ezt a viperának, görögül thérion mérges váladékával hozták össze, innen a theriacum név³⁸ A másik rész „*Alimatum*”, azaz éhomcsillapító szer.³⁹

XII. recept. (*Fol. 4, 26—33. sor + Fol. 4', 1—14. sor*) : „*Pokolwar*” ellen. Most már nem momordicával, hanem más gyógyszerrel gyógyít: urticával, amikor zsenge (*quando sunt tenerrimae*). Ezeket olajjal keverteti egybe, hozzá ugyanannyi sáfrányt (*crocus*), a középkor kedvelt orvosságát, a *Crocus sativus* L.-ét, melyet Alsó-Ausztriában a XIV. század óta a XVI.-ikig sűrűn termesztettek, különösen Bécs környékén,⁴⁰ ezzel még „*pix Juniperi*”-t, „*wlgo fenewzwrok*”, azaz fenyőszurkot kell elegyíteni. A borókafenyőnek (*Juniperus communis*) bogyóját füstölésre használták a középkori gyógyászatban, olaját az arabok vezették be.⁴¹ Ebben a receptben azonban a „*pix*”-et használják fel; a borókafenyő kátrányát, amelyet a fájából száraz desztillációval, azaz hevítésel nyernek. Ilyen címen nem találtam a külföldi gyógyászatban, ahol sok szurokféleséget használtak a középkorban; így pl. az *Alphita* gyógyszerjegyzéke tud ilyenekről: „*pix alba, resina, greca, liquida, marina, coniza, purcia*”.⁴² Még mézet és sót kell hozzátenni és készen van az orvosság. Rá kell tenni a sebre, tiszta gyolcsba burkolva, három napon keresztül, ez minden mérget a sebhöz von, azután meg kell újítani a kötést három napig és más medicinával gyógyítani „*quod invenire volueris*”.

XIII. recept. (*Fol. 4', 15—18. sor*) : „*Contra dolorem capitis*”, fejfájás ellen a barackmagot alkalmazza, a „*Grana Persicarum*”-ot. Ezt lisztté kell őrölni, ecettel kenőccsé keverni, hozzáadni két „*trapellá*”-t („*terge ad trapella duo*”). Ebben a formában (*trapella*) sem a *pharmakognosiában* nem ismerik,⁴³ sem *Du-Cange*-nál nem fordul elő. Talán a *Trapa natans* L., a sulyom növényről lehet szó;⁴⁴ ez az *onagraceae* rendjébe tartozó fajta. A kenőcsöt a halántékra kellett alkalmazni, amelyet mai napig használt alföldi tájszlóással „*vakszem*”-nek mondanak, („*ligabis ad duas partes que vocatur wakszem*”).

XIV. recept. (*Fol. 4', 19—24. sor*) : „*Qui non potest dormire pre nimio dolore capitis*”, ugyanezt az orvosságot ajánlja; de nemcsak a két vakszemre, hanem a kenőcsnek harmadik részét „*ad feyed lagya*” kell kötni.

XV. recept. (*Fol. 4', 25—26. sor*) : Ugyanezen baj ellen egy második gyógymódot is ajánl: „*Recipe semina Ebulei terrestris*”; nyilván a *Sambucus Ebulus* L., bodzafajtáról szól; ez már a legrégebbi mezőgazdasági műben, *CATO MAIOR „De re rustica”*-jában (Kr. e. II. sz.) gyógynövényként szerepel.⁴⁵ Az *Alphita* bővebb, 1465 körül keletkezett recenziójában is ismerik ezt a gyógyszert.⁴⁶

Az érdekes receptgyűjteményt teljes szövegével közöljük:

³⁸ TSCHIRCH III. 593. l.

³⁹ BARTS József: *Orvos-gyógyszerészeti műszótár*. Bp. 1884. 22. l.

⁴⁰ TSCHIRCH III. 1466—9. l.

⁴¹ TSCHIRCH II. 44—53. l.

⁴² TSCHIRCH I. 655. l.

⁴³ E. REMY 29. alatt id. mű.

⁴⁴ GEISSLER—MÖLLER: *Realencyclopaedic der gesamten Pharmazie*. Band 10. Wien-Leipzig, 1910. 73. l.

⁴⁵ TSCHIRCH I. 572. l.

⁴⁶ TSCHIRCH I. 639. 646. l.

„De uirtute mamortici”

(Fol. 3')

- Contra multas infirmitates Juncturarum et podagrarum accipe herbam qui vocatur Mamortica et sunt meliores que reperiuntur in montibus que inculta man(ent) et est bona multum in diuerfis infirmitatibus
5. item primo si arcium fuisset incifa pars alicuius membri in toto ponendo talem herbam cuique frigesceret vlnus erit solidatum perfecte et experientia videtur isto modo Accipe duos equos sew amalia (=animalia) duos et incide eis auriculas et auriculas vnus pone alteri
  10. et e conuerso vnge et videbis mirabilia.
item si aliquis erit tormentosus capiat tribus vicibus in mane de predicta herba cum vino bono et non sentit multum dolorem similiter detruncanti alicuius membri predictam herbam cum vino coque
  15. augmentat vires hominis.
item succus predictae herbe v(ideli)zet pro dolore dencium vbi paciens sentit dolorem oleum predictae herbe est magne virtutis et isto modo fit
Accipe uas vitreum vel ollam vlgo mazos fazek
  20. et imple illud oleo antiquo secundum quod haberi possis et pone intus de predicta herbe incifa in minuta et vas fit plenum quantitatis olei et herbe 2um diferecionem primo opila (?) illud vas bene et pone intus arenam de terra in capite Anni dictum oleum erit magne
  25. virtutis sicut balsamum
item erit bonum pro conceptione mulierum sterilis (!) isto modo primo fauet se bene deinde cum panno lineo affudat se perinde cum predicto oleo vngat matricem
  30. item erit bonum in dolore Juncturarum et podagre et in ruptura liniendo vdi descendunt de fructu ipsius herbe cum predicta herba inlimul faciendo oleum 2m modum supra dictum et ad dolorem flati.

(Fol. 4.)

- item ad sanandum cicatrices vngendum sepe item poma predicta conferuata in vno vase erunt bona habentibus emoridas pallzones seu habentibus sthomasialis in anos liniendo cum pomis que erunt mucida. *De dispositione ma(mortici).*
5. Quando incipit fructificare vnum vas vitreum vlque medium imple cum oleo oliue et illius fructus tenerimos incide et pone ad vitrum vlque implebis vas vitreum et illud fortiter claude cum cera et per solem vlque annum tenebis et preter hoc oleum effunde de eo et in vno morturio
  10. cupreo fortiter deltrue fructum quouique totum fit oleum post hoc claude iterum ad vitrum sicut prius et pone ad aliquod vas componendo ei arenam etiam vtroque parti et iterum per annum serua in sole. *Apostematibus* isto modo debet preparari primo accipe de oleo tantum quantum esset faba
  15. et similiter tantum tiriacum et vnum Alimatum quantum bibere possis semel et has tres materias debent ponere ad vnam ampullam de plombo factam et calefaciatam in tantum quod ille due materie v(ideli)zet oleum et teriacum sint quasi unum et circumuolue vt aliqua pars ibi non remaneat
  20. et repente bibat et statim claudat se et nasum et non statim recipiat sulphurium in tantum in quantum possit sustinere et similiter aliquod modicum debet preparari istomodo vertens (?) ex parte vlgo derekafelewl extrahat per venam magnam et post tantum temporis quantum temporis vnum ouum affari solet faciat minucionem

25. et si de isto oleo aliquod morbum venenosum in vngentibus omnibus proficit *Pokoluar ellen*. Isto modo debet preparari. Paruas vrtices quando sunt tenerime colligat et impleat vnum vas vitreum quantum Lot. (?) et cum predicto oleo impleat totaliter et ponat ad solem ita quod totaliter vrtice putre
30. fiant ut sit totum oleum et si aliqua pars non erit putrefactum destruat in vno mortario et iterum misceat in simul eas et de isto oleo quantum volo recipiat et similiter in eadem mensura tot crocum (?) inponat et tot de pice Juniperi

(Fol. 4'.)

- vlgo fenyewzwrok purum et tot mel et tot fal contictum et in vino cocleare ferreo coquat in tantum quousque totum sit coctum In hoc cognoscitur si est coctum quod illa rubedo magna incipit perire et incipit
5. effe coloris coctinei et tantum quantum est vlnus et si contingat quod illo die accidit vlnus ponitur ibidem ista medicina tunc ipsum totaliter sanabit et non debet impedire Si autem fuerit magnum vlnus ita ut intumuit debet emitti de eo immundicia et sic istam materiam debent
10. apponi et per tres dies debet sic stare omnem venositatem quod habet trahit ad vlnus et eandem Lineum debet renouare iterum debet ad vlnus poni et iterum per tres dies debet stare et post hoc debet curari per aliam medicinam quod inuenire volueris.
15. Item contra dolorem capitis R(ecipe) Grana persicarum et tere nucleum eius q(uas)i farinam et para cum aceto q(uas)i pafum deinde terge ad trapella duo et ligabis ad duas partes que vocatur wakzem et sanabitur proculdubio Uui non potest dormire pre nimio dolore capitis
20. R(ecipe) Nucleum perficulum et tere bene et para cum aceto forti etiam eis pafum et terge ad tres partes in tres trapellis siue papiris et liga ad wakzem duas et terciam particulam ad feyed lagya et liga fortiter ad caput et sanaberis .1.5.2.8.
25. Recipe femina Ebulei tereftris in vino coquendum et paciens dando sanabitur."

5. „Laus sancti Nicolai Pontificis est endecasyllabon 1529.”

(Fol. 5—6. II. kéz műve.)

PÉCSI Ferenc közismert magyar nyelvű verses fordítása; átírása legjobban megvan Szécsmél.⁴⁷

6. Néhány latin szó magyarítása (Fol. 6', III. kéz.)

Szövege:

„Origha kakukhmadar.
Subus kuba madar.
Sertago serpenyew
Fiscedula seregely
Cotwrnix Berky thywk
Coturnus chyzma
Municeps varzo.”

⁴⁷ Irod. tört. Közl. 1896. 390—3. l.

POLYKARP RADÓ: ZWEI WERTVOLLE SZEGEDER HANDSCHRIFTEN: DIE BIBEL VON MIHÁLY PÉCSI UND DER KODEX DES FERENC PÉCSI

I. Die Bibel des Mihály PÉCSI befand sich in der Franziskanerbibliothek von Szeged, es handelt sich um die lateinische Bibelübersetzung des SANCTUS PAGNINUS aus dem Jahre 1528. Diese Bibel war 1541, dem Jahre der Eroberung Budas durch SOLIMAN dem Prächtigen, im Besitz eines »MICHAEL *litteratus in civitate Pestiensis prope Budam*«. In dieser Bibelausgabe finden sich drei handschriftliche Zusätze (S. 117—118, 123—124). Die beiden ersten sind eine Transskription der ersten gedruckten ungarischen Bibelübersetzung des Joannes SYLVESTER (1532), die in der Ausgabe von Gábor DÖBRENTEI (RMNy = Régi Magyar Nyelvelmékek = Alte Ungarischen Sprachdenkmäler) eine Variante bilden.

Von grossem Interesse ist der dritte handschriftliche Zusatz, eine Beschwörung für Schatzsucher mit dem Titel »*Experimentum ad virgas consecratas*«. Der Text ist ungarisch geschrieben, der lateinische Titel sowie die lateinischen Überreste im Text (Zeile 26—28.) sichern, daß er aus einem lateinischen Liturgiebuch übersetzt wurde. Nach WILSLOCKI war das Schatzsuchen und Schatzgraben in Europa besonders in Ungarn weit verbreitet (vgl. Anm. 5). Das Volksbrauchtum hat solche Sakramentalien häufig ins Abergläubische verunstaltet, gegen solche abergläubischen Benediktionen kämpfte besonders der in der Nähe von Ungarn lebende Wiener Magister Nikolaus JAVOR (vgl. Anm. 7). Er folgte den Prinzipien des THOMAS VON AQUIN: als abergläubisch galten nur solche Benediktionen und Beschwörungen, in denen der böse Geist, Dämonen, Wichtelmänner bzw. Berggeister vorkamen, oder wo man im Text unbekannte Namen oder Ereignisse, abergläubische Zauberformeln fand, endlich wo man außer dem Kreuzzeichen auch andere Zeichen angewendet hat (Anm. 8). Nichts ähnliches bemerken wir in vorliegenden Formular, der lateinische Originaltext konnte bislang nicht festgestellt werden.

II. Der Kodex des Ferenc Pécsi. Ein handschriftlicher, kleiner Kodex (sechs fol.), aus Papier, geschrieben zwischen 1521—29. Die erste Hand schrieb nach einer lateinischen Hymne zum Hl. NIKOLAUS und der »*Peregrinatio Laurentij Taar*« eine historische Aufzeichnung über »*Caesar Scwlamerius*«, d.h. Soliman den Prächtigen, der Ungarn erobert hat. Der Text ist bisher nicht veröffentlicht.

Die zweite Hand ist die des Leutpfarrers Ferenc Pécsi aus dem Jahre 1528: »*De uirtute mamorticia*«. Er stellt fünfzehn (unveröffentlichte) Rezepte zusammen. In elf Rezepten wird als Arznei die *Momordica* (Eballion elaterium, vgl. Anm. 30) gebraucht, welche schon DIOSKURIDES (77—78 n. Chr.) zu Heilzwecken benützt hat (Anm. 31). In Deutschland kommt sie zuerst im Esslingener Arzneiverzeichnis, vor im Jahre 1550; das Wiener Dispositorium erwähnt sie 1570 (Anm. 33).

Die Indikationen und die Zubereitung findet man in den Rezepten I—XI. Die Indikationen sind folgende. Für Gelenksrheumatismus und Gicht dient Rezept I. Die folgenden sind für Wunden (Rezept II.); als Analgetikum dient III., als Stimulans zur Zeugungskraft IV.; gegen Zahnweh Rezept V.; »*pro conceptione mulierum*« VI.; für Brüche jeder Art VII.; gegen Kolik VIII.; zur Vernarbung von Wunden IX.; gegen Hämorrhoiden X.; »*Apostematibus*« d.h. zur Heilung von Abszessen, mit »*Theriacum*« kombiniert Rezept. XI.

Die zusätzlichen vier Rezepte benützen die *Momordica* nicht mehr, sondern sind aus anderen Arzneimitteln zusammengestellt. Rezept XII. ist gegen »*pokolwar*« (ungarisch) d.h. Milzbrand (Karbunkel), aus *Urtica*, Safran und Wacholderpech (*Pix juniperi*) hergestellt. — Die Rezepte XII—XIII. dienen gegen Kopfschmerzen, es ist eine Salbe aus zerriebenen Pfirsichkernen mit Öl, wozu noch »*trapella duo*« beigemischt wird, wahrscheinlich Wassernüsse (*trappa natans* vgl. Anm. 44). Das letzte Rezept wendet gegen Kopfbeschwerden die Hollunderart *Sambucus Ebulus* L. an (Anm. 46).

BISZTRAY GYULA

Fejezetek a magyar könyvkiadás történetéből.

Babits Mihály három munkájának kiadástörténete

BABITS Mihály három különböző jellegű művéről lesz szó. Fogantatásuk és megvalósításuk körülményei a költő műhelymunkájának megismerése és a magyar könyvkiadás története szempontjából egyaránt tanulságosak.

Mindhárom mű az 1927-től 1945-ig fennállott Magyar Szemle Társaság (a továbbiakban: MSzT) kiadásában jelent meg. E művek egyszersmind SZEKFŰ Gyula (mint a *Magyar Szemle* c. folyóirat szerkesztője) és BABITS Mihály barátságának emlékei.

E kiadástörténeti fejezet forrásanyaga egy súlyos körülmények között megmentett levelezés-töredéken és idevágó egykorú följegyzéseimen alapszik. Az az épülettömb ugyanis, amelyben a MSzT bérelt hivatali helyiségei voltak — az egykori Vilmos császár út (ma: Bajcsy-Zsilinszky út) 26. sz. a. —, az ostrom idején, 1945. január 16-án földig leégett. Midőn 1945. február elején először léptem az elpusztult épület udvarába, a még füstölgő, üszkös romok között néhány iratcsomót találtam: egypár kihajított köteget az irattár pincében elhelyezett részéből. Magát az irattárat a pincébe szorult, otthonuk-vesztett lakók fűtésre használták, eltűzelték. Tisztán a véletlennek köszönhető tehát, hogy e pusztulástól megmentett kötegekben néhány értékes irodalmi emlék is fennmaradt, köztük a BABITS-levelezés töredéke. Sajnos, nem a teljes BABITS-levelezés, mert az irattárnak csak a régebbi anyaga állott az alagsori raktárban, az újabb iratok az első emeleti hivatalban voltak elhelyezve, s ott utolsó ízig elhamvadtak. . .

Elöljáróban vázoljuk a szükséges tudnivalókat:

A MSzT kiadói tevékenysége akként oszlott meg, hogy a folyóiratot SZEKFŰ Gyula, később ECKHARDT Sándor, a könyvkiadványokat pedig a főtítkár (1927—1935: BALOGH József, 1936—1945: e sorok írója) szerkesztette. BALOGH Józsefnek, mint a Gázizzó Rt. egyik igazgatójának (aki egyébként középiskolai tanári oklevelet szerzett) eleinte alig volt kapcsolata a magyar szellemi élet kiválóságaival. Kiadói viszonyát BABITS Mihállyal éppúgy, mint HORVÁTH Jánossal is ezeknek közös barátja, SZEKFŰ Gyula tette lehetővé. SZEKFŰ Gyula igen tapintatos közvetítő és összekötő volt a tárgyalások során. Több ízben segített a kiadói „üzleti érdekeket” a magasabb irodalmi és tudományos érdekekkel összeegyeztetni.

Az első két mű (a DANTE-kommentár és az *Amor Sanctus*) kiadását a MSzT részéről BALOGH József, a harmadikét (*Mi a magyar?*) e sorok írója intézte.

I.

DANTE

— A Magyar Szemle Kincsestára 37. sz. 1930. —

A *Kincsestár* sorozat — a kiadói elgondolás szerint — kisebbfajta enciklopédiának készült. A tudományok különböző ágait kívánta felölelni tíz-tíz kötetes ciklusokban (magyarságtudomány, történelem, irodalom, művészet, természettudományok, orvostudomány, földrajz, közgazdaság stb.). Minden egyes kötet 80 lapra terjedt; ennél sem több, sem kevesebb nem lehetett. A sorozat gyors elterjedését és népszerűségét a jeles szerzők és változatos tartalom, valamint a rendkívül olcsó ár egyaránt elősegítették. A fűzött példány eleinte egy pengőbe, később mindössze nyolevan fillérbe, az egészségvászonkötésű példány pedig eleinte egy pengő hatvan fillérbe, később csak egy pengő hús fillérbe került. A *Magyar Szemle* folyóiratnak mintegy 3000 főnyi *magánelőfizetője* évente hat-hat, tetszés szerint választható *Kincsestár*-kötetet teljesen ingyen kapott „illetménykötet” címén.

Ilyen olcsó árak és ennyi ajándékpéldány mellett a *Kincsestár* sorozatot éppen nem lehetett „lukratív” vállalkozásnak mondani.

A sorozatnak 1928-tól 1945-ig mégis több mint száz kötete jelent meg, s az aránylag szerény írói honorárium (kötetenként 200—300 pengő) ellenére is olyan kiváló szakemberek sorakoztak fel a munkatársak élén, mint BAJZA József, BULLA Béla, FITZ József, HILLEBRAND Jenő, HORVÁTH Endre, KMSKÓ Mihály, KNEZSA István, PUKÁNSZKY Béla, RAPAICS Raymund, SZABÓ Zoltán, SZERB Antal, SZINNYEI József, SZÖLLŐSY Lajos, VOINOVICH Géza, ZIMMERMANN Ágoston stb. — hogy csak az elhunytakat említsük.

Önként értetődik, hogy az irodalmi ciklusba, a legnagyobb írókról a legjobb íróktól keresve kéziratot: egy kis DANTE-kötetért BABITSHoz fordult a szerkesztőség.

A fennmaradt — sajnos, hiányos — levelezésből megállapítható, hogy az ötlet SZEKFŰ Gyulától származik, akit már régebbi baráti kapcsolat fűzött BABITSHoz.

A költő különleges ajánlatot kapott a MSzT-tól. DANTE-kötetét 5500 példányban jelentetik meg, s így a tízszázalékos honorárium összege a többi *Kincsestár*-honorárium kétszeresére, mintegy 500 pengőre rúgott. De a költőt bizonyára nemcsak a kedvező ajánlat ösztönözte, hanem inkább az a gondolat, hogy barátjának, SZEKFŰ Gyulának olvasótáborához, vagyis egy tőle és a *Nyugat* körétől addig eléggé távolálló „konzervatív” réteghez is szólhasson. Talán klasszikus DANTE-fordítása további népszerűsítésének fokozódását is remélte ettől a kötettől.

A levelezésből látható, hogy a kis DANTE-kommentár megírása BABITS-nak kedvére való munka volt. A fordítás-kötetek jegyzettedelme annak idején nem adott elég lehetőséget magyarázatainak kifejtésére. Mint ahogy VERGILIUS megfogta DANTE kezét, hogy vezetője legyen a pokol bugyrai közt: úgy fogta meg BABITS is az olvasó kezét, hogy mint a legkiválóbb DANTE-szakértő (úgy is mint költő, úgy is mint tudós) vezessen DANTE csodálatos világában, homályos célzásai és bonyolult utalásai rengetegében...

A DANTE-kötet levelezésének éppen a kezdetei hiányzanak. De már az első fennmaradt levél (1928. aug. 28.) utal „a távollevő Szekfű Gyulára”,

az ő „szíves üdvözetét is tolmácsolva” BABITS „szerkesztő úrnak . . .” A főtítkár e levelében hivatkozás történik az előzményekre. Megvan BABITS elvi hozzájárulása, szívesen írja meg a kis kötetet, de minthogy őt, illetőleg egész írói munkásságát szerződés köti az Athenaeum Kiadóhoz: előbb azzal a kiadóval kell rendeznie a kérdést.

A sürgető levelekre BABITS, aki akkor Esztergomban, előhegyi nyaralójában tartózkodik, szeptember vége felé válaszul egy keltezetlen levélben. A szóban forgó ügyet még nem intézte el. „Ugyanis egészen bizonyos vagyok — írja —, hogy ha levélben fordulok az Athenaeumhoz, a válasz csak az lehet, hogy a kérdéses munkát ők [is] szívesen kiadják kívánságom szerint. Erre különben szerződésük is kötelezi őket, s feltűnő is volna, ha egyszerű bejelentés helyett kérdést intéznék hozzájuk. Ez époly kevéssé vezetne eredményre, mint egyenesen kérni levélben az átengedést. — Hanem most, valószínűleg már a napokban, visszaköltözöm Pestre, s alkalmilag személyesen szóváteszem a dolgot az Athenaeumnál, úgy hogy a kérdés ne elvi és hivatalos, hanem könnyed és barátságos elintézését provokáljon, több kilátás lehet az eredményre. — Ilyenfajta elintézésre gondoltam én, s azért vártam, annál is inkább, mert a munkába, közbejött dolgok miatt, úgyszint csak október közepén tudnék belefogni. Akkor, remélem, hamarosan tető alá hoznám.”

November folyamán BABITSnak sikerült rendeznie a kérdést. Megkapta az Athenaeum hozzájárulását ahhoz, hogy a MSzT számára is írthasson egy könyvet.

December 8-án már kész a szerződés. Közöljük teljes szövegét:

1928. dec. 8.

„Magyar Szemle Társaság

Budapest

1) Elvállalom „Kincsestár” című vállalkozásuk számára, hogy 1929. augusztus 15-ig „Dante” címen 80 kis tizenhatodréti oldalra terjedő, mintegy 25 000 szavas kéziratot készítek el; e munkám szerzői jogát ezennel Önöknek átengedem. A szükségnek megfelelően a kefelevonatban a sorozat köteteinek egységes méreteihez képest rövidítem vagy bővítem kéziratomat.

2) Tudomásomul szolgál, hogy Önök a „Kincsestár” egyes füzetait egy pengős bolti árban, a Magyar Szemle Baráti Szövetségének tagjai [vagyis a folyóirat előfizetői] számára 75 filléres bolti árban hozzák forgalomba, és nekem a fenti árnak 10, azaz Tíz százalékát szerzői részesedés (tiszteletdíj) címen térítik meg. E részesedés eladott ezer példányonként számoltatik el és elszámolás után azonnal esedékes. Önök kötelezettséget vállalnak aziránt, hogy könyvem megjelenésének időpontjától fogva minden 8 évben [!], cégszerű aláírással ellátott példányelszámolást juttatnak el hozzám.

3) Önök e könyvből minden valószínűség szerint mintegy 5500 példányt fognak nyomtatni. Amennyiben az első kiadás elkélne, az esetleges további kiadások után engem a fent megállapított tiszteltdíjjal egyenlő részesedés fog megilletni.

4) A nyomdai korrektúra munkáját magam látom el.

5) Önök munkából 20 tiszteletpéldányt bocsátanak rendelkezésemre.

Kiváló tisztelettel
Babits Mihály s. k.”

Az eredetileg 1928 karácsonyára tervezett kiadvány egyelőre az 1929. őszi könyvpiacra tolodott el. A szerződés 3. pontja az akkori viszonyokhoz képest elég nagy példányszámot (5500 példányt) említ, ami — tantiéme-es megállapodásról lévén szó — a szerzőre nézve kedvező; viszont a 2. pont a szokásos 10%-os részesedés kifizetését példátlanul hosszú időre nyújtja el . . . A költő 1929. jan. 5-i válaszlevelében mégsem e kedvezőtlen 2. pontot ki-

fogásolja, hanem csak az 1. pont utolsó mondatát törli: „A szerződést változtatlanul küldöm — írja —, csupán egy mondatot töröltem, mely a kézirat esetleges rövidítésére vagy bővítésére vonatkozik. Ez nem azt jelenti, hogy nem szabom magamat szívesen a megszabott terjedelemhez és a gyűjtemény praktikus céljához: de elvem ellenére volna rövidítésre vagy bővítésre magamat szerződésileg kötelezni.”

A terminus „betartása” iránt érdeklődő kiadónak a költő ismét keltezetlen levélben (kb. aug. 10-én) válaszol Esztergomból: „... a Dante-füzetten dolgozom, s az már hamarosan, de legkésőbb augusztus végéig el is készül. A kézirat nagy része már itt áll készen az asztalomon.”

Utóbb megüzente, hogy munkája valamelyes késedelmet szenved, de szept. 10-re okvetlenül elkészül. Ezt az ígérte meg is tartotta. Szept. 10-én Esztergomból küldte el a DANTE-kommentár kéziratát. A két lapnyi szöveg-többletet a korrektúrára törölte.

A nyomdai munka gyors ütemben folyt, hogy a kis kötet a karácsonyi könyvpiacra, tehát december elejére kész legyen. A nyomdai munkálatokat a MARETICH-Testvérek „Tipográfiai Műintézete” (Bp. Báthory utca 18. sz.) dicséretes gondnal végezte.

Jóllehet BABITS mindhárom, szóban levő munkája megírásában igyekezett pontos lenni, a DANTE-kommentárnak nemcsak megírásával, hanem korrektúrájával is késett — közbejött egyéb dolgai miatt.

Nov. 4-én juttatták el hozzá a tördelt levonatot, s annak visszaküldését egy hétre (nov. 11-re) ígérte. De minthogy 13-ig sem készítette el, a kiadó táviratban és levélben egyaránt sürgeti, mert a korrektúrák késedelve miatt a kötet esetleg nem kerülhet ki a karácsonyi könyvpiacra.

November 22-én végre a költő „sok munkája közben” időt talált a korrektúrára és egyidejűleg imprimálta a kis kötetet.

A nyomda gyors és jó munkát végzett. December 3-án már kézbesítik a szerzőnek az öt megillető 20 tiszteletpéldányt és a honorárium esedékes összegét.

A könyvtörténeti tanulmányoknak általában egyik érdekes fejezete a *könyvcímek* kérdése. Nos, ezzel a kis DANTE-kötettel kapcsolatosan is megemlítjük, hogy BABITS ezt eredetileg *Dante-krónikának* nevezte, s csak a kiadói tárgyalások során kapta végleges címét: *Dante*. A kiadói vélemény szerint ugyanis a *Dante-krónika* cím „a nagyközönségnek ismeretlen problémát adna fel...”

Megjegyzendő, hogy a kötet címlapján évszámként 1930 szerepel. Általános szokás volt az év vége felé megjelenő könyveken a közeledő új esztendő dátumát tüntetni föl, hogy a könyvpiacra tovább tartson az „új”-ság varázsa.

A kis DANTE-kommentárt az irodalom ínyencei örömmel fogadták. A *Nyugat* hasábjain (1930. márc. 1.) ELEK Artur ismertette: „A Dante-olvasás nehéz munkáját könnyítette meg kommentárjával másodszer is Babits...”

A mű akkori „könyvsikerét” mutatja, hogy az első év folyamán (1930. dec. 31-ig) 998 példány kelt el. Egy év múlva azonban (egy 1932. jan. 14-i levél szerint) már „elakadt” a kis kötet forgalma. Beletelt néhány esztendő, míg mind az 5500 példány gazdára talált.

Ma már könyvészeti ritkaságnak számít! Éppen azért kívánatos volna, hogy a jövőben BABITS DANTE-trilógiája ezzel a részletes DANTE-kommentárral együtt kerüljön az olvasók kezébe!

II.

AMOR SANCTUS — SZENT SZERETET KÖNYVE

Középkori himnuszok latinul és magyarul
Fordította és magyarázta Babits Mihály

— A Magyar Szemle Könyvei VI. 1933. —

A fennmaradt dokumentációs anyagnak talán legteljesebb és egyúttal kétségtelenül legértékesebb része az, amely e bilingvis himnológiára vonatkozik.

Az idevágó levelezésből annak idején mintegy tizenkét darabot publikált BALOGH József „*Amor Sanctus. — Babits, a himnusz-fordító*” címen, a *Magyar Csillag* 1943. január 1-i számában (15—24. l.). Minthogy közleménye kissé egyoldalúan világította meg a mű kiadástörténetét, és eltúlozta BALOGH Józsefnek BABITSHoz fűződő „barátságát”, BABITS özvegye egy helyreigazító nyilatkozattal igyekezett realisabb megvilágításba helyezni a tényeket (*Magyar Csillag*. 1943. febr. 1. 186—187. l.).

A *Magyar Csillag* e két közleményére utalva éppen nem lesz érdektelen az *Amor Sanctus*ra vonatkozó levelezésnek azokat a darabjait is bemutatnunk, amelyeket BALOGH mellőzött a *Magyar Csillagban*, mert azok a célba vett tendenciákat nem igazolják.

Kétségtelen, hogy BALOGH Józsefnek jelentős szerepe volt e himnuszgyűjtemény létrejöttében. Ő maga vetette föl a megvalósítás gondolatát, és mint a középkori latinság egyik szakértője nem egy forrásművet ajánlott a költő szerkesztői (válogató) és fordítói munkájának támogatására.

A levelezésnek a *Magyar Csillagban* nem publikált, tehát ismeretlen része azért is fokozott figyelmet érdemel, mert rávilágít arra, hogy a kiadvány körüli tárgyalásoknak nemcsak szellemi, hanem anyagi oldalai is voltak. Az iratok között fennmaradt a szerződésmásolat, sőt előkerültek a szerződés-tervezetek is, amelyekből kitűnik, hogy BABITSnak nem sikerült elérnie a honoráriumot illető kívánságait. Egyik levele szerint: a bolti ár 12%-ára tartott igényt, amit a MSzT főtítkára 6%-ra akart redukálni azon a címen, hogy a bilingvis kiadásnak csak a fele a költő munkája, másik fele csak átvett latin versszövegekből áll . . . Végül is a középarányos 9%-ban állapotnak meg.

Az *Amor Sanctus*ra vonatkozó tárgyalásokat a MSzT 1930 augusztusában kezdeményezte, a kiadvány tervét pedig szeptemberben körvonalazta. BABITS elég sokáig gondolkozott azon, hogy vállalja-e a szép, de nehéz feladatot. Végül okt. 15-én telefonon közölte, hogy a himnológia elkészítésére elvben vállalkozik, s a munka előtte rokonszenves; de még nehézségeket lát. Elsősorban csak nagyon késői terminust tudna vállalni, másodsorban munkássága más kiadónál le van kötve.

A további, személyes tárgyalások során (okt. 25) BABITS bejelentette, hogy 1931 januárban szívesen hozzálátna mintegy 80—100 himnusz fordításához. A felajánlott honoráriumot azonban „bizonyos fokig kevesli és erre később kíván visszatérni. Amennyiben egyedül jogosított kiadójának, az Athenaeumnak hozzájárulását megnyerni sikerül — amit a közelebbi hetekben meg fog kísérelni —, úgy reméli, hogy a fordítás munkáját 1931 nyaráig be tudja fejezni s a mű esztendőre már megjelenhet.”

Nov. 20-án a MSZT elküldi BABITSnak mintaképpen a PHILLIMORE-féle kis himnuszgyűjteményt. Ugyanakkor sürgetik a költőt, hogy egy hónapon belül tisztázza a kérdést az Athenaeum R. t.-nál, amely kiadói szempontból köti munkásságát. A kézirat benyújtásának határidejéül 1931. június végéig ajánlják: „Bízunk benne — úgymond a kiadói levél —, hogy Szerkesztő Úr himnuszfordításai az olvasók nagy körének fognak örömet és épülést jelenteni, de talán a Fordító is kedvét leli majd ebben a költészetben, melyet még művész meg nem nyitott a magyar irodalom számára.”

1931. január első napjaiban — kétszeres megfogalmazás után — elkészült a szerződéstervezet. Ezt január 8—10. táján mutatták be BABITSnak. A költő több olyan pontot kifogásolt, amelynek anyagi vonatkozása van. (12%-os részesedés helyett csak 6%, a kötött példányok bolti árának alapul vétele helyett a fűzött példányok bolti ára stb.) Végül is a kölcsönös engedmények után kialakított, immár harmadik fogalmazású szerződés 1931. febr. 18-án készült el. Ezt a költő elfogadta és szignálta.

Mint ahogy minden kiadástörténetnek legfőbb okmányai az írók és kiadók közt létesített szerződések, — ide iktatjuk az *Amor Sanctus*ra vonatkozó szerződés teljes szövegét:

Budapest, 1931. február 18.

„T.

Magyar Szemle Társaság,

Budapest.

1. Megbízásukból elvállalom, hogy a „Magyar Szemle Könyvei” c. sorozatban (esetleg azon kívül is:) leendő kiadásra, a vállalat szerkesztőjével való egyetértésben kiszemelt mintegy 80—100 középkori latin himnuszt kötött formában magyarra lefordítok.

2. A tervezett kötet az általam ismert vállalat könyveinek garmond-tükrében körülbelül 240, azaz Kettőszáznegyven oldalra terjedhet és pedig cca. 200 oldalt a latin és magyar, oldalpárokon szembeállított szövegek fognak elfoglalni, cca. 16 oldalt egy összefoglaló, bevezető essay, 12—16 oldalt a legszükségesebb jegyzetek, mutatók, tartalomjegyzék stb. töltenek meg, míg 4—5 oldal a címlapok számára marad fenn.

3. Az anthológia úgy tervezetük, hogy a himnuszköltészet fejlődését szent Ambrustól az ellenreformáció koráig tükrözze és magabafoglalja a művelt közönség előtt legismertebb, a genre klasszikusainak tekinthető, liturgikusan is jelentős darabok verses fordítását.

4. Tudomásul veszem, hogy Önök fordításomat egyházi cenzúra alá bocsátják, valamint azt, hogy a M. Sz. T. szabályzatai szerint minden könyvüket, tehát az itt leköötött fordítást is felkért bíráló olvassa el. Úgy a szerkesztő, mint a bíráló javaslatait igyekezni fogok a magamévá tenni.

5. A mű kéziratát a lehetőség szerint már a nyár folyamán, legkésőbb azonban f. évi október hó 1-ig Önöknek szedésre alkalmas formában, gépiratban, a papirosnak csupán az egyik oldalára írva, átadom; a korrektúramunka egészét, a hasábkorrektúráról az esetleg szükséges gépvezetői elvégzem.

6. Önök e műből előreláthatóan legalább 2400 példányt nyomtatnak. Engem az egészségszónkötéses példányok ára után számított 9%-os tantième illet meg, a könyvkereskedői árat véve alapul, és pedig a mű imprimálásakor a hozzávetőleg megállapított összeg 33%-a. A tantième további összegei negyedévi elszámolások alapján minden év március, június, szeptember és december utolsó napján kerülnek kezemhez kifizetésre. Engem szerzői tiszteletpéldányként 15 vászonkötésű példány illet meg. További példányokat jogom van 40% engedménnyel vásárolni.

7. Önök e mű kiadását f. év karácsonyára vették tervbe, a mű imprimálása tehát előreláthatólag f. évi december 1-ig meg fog történni. Amennyiben a mű kiadása bármely rajtam kívül álló okból halasztást szenvedne, egyéb igényeim keletkezése nélkül, Önök kötelesek lesznek a fent 6. alatt megjelölt 33%-os tantième-előleget f. évi december hó 1-ig kezemhez kifizetni.

Amennyiben Önök e fordításomat további bármely rajtam kívülálló okból 1932. december 15-ig nem bocsájtanák közre, nékem a mondott időpontban jogom lesz a tantième hátrálékos összegének egészben és azonnal való kifizetését követelni. Az engem megillető tantième teljes összegének ez időpontban történő kifizetésekor Önöknek kívánságukra további két esztendőre haladékat tartozom adni a munka kiadására, melynek végső határideje ilyenként 1934. december 15.

8. Önök fentiek szerint e munka szerzői és kiadói jogait ez első kiadásra megszerzték. Ez első kiadás elkelte után köteles leszek Önöknek felhívására a mű második és harmadik kiadásának jogait 10, illetve 11%-os tantième ellenében, egyebekben fenti megállapodás feltételei szerint átengedni.

Tisztelettel

Babits Mihály"

A szerződés némelyik pontja további tájékoztatásokat igényel.

A szerződés megkötésekor még nem volt neve a gyermeknek, azaz a kötetnek. A végleges cím még sokáig, több mint egy évig nem alakult ki, pedig arra a kiadónak szüksége lett volna az előzetes hirdetésekhez. Csak 1932. július 12-i levelében jelentette be a költő, hogy címet talált a kötetnek: *Amor Sanctus. Szent Szeretet Könyve. Felsőszáz latin himnusz a középkorból.* (Ld. *Magyar Csillag.* id. sz. 19—20. l.)

Minden kiadói ügyletnek egyik legfontosabb kérdése a terminus. A kiadónak tudnia kell a pontos határidőt, amikor megkapja a kéziratot, hogy aszerint ossza be programját, papírkészletét, előkészítse a kötetet, a terjesztéshez szükséges propagandát stb.

A fenti szerződés 5. pontja szerint BABITS 1931. okt. 1-re vállalta a himnuszfordítások elkészítését. A fordítások dolga azonban sokkal nehezebb és bonyolultabb feladat volt, semhogy az egyéb munkálatokkal is foglalkozó költő a kijelölt határidőre elkészülhetett volna. BABITS szeptember végén telefonon bejelentette, hogy a határidő meghosszabbítására van szüksége. A könyv tehát nem jelenhet meg 1931 karácsonyára, ahogy eredetileg tervezték; át kell tenni a megjelenés időpontját 1932 húsvétjára. Ahhoz, hogy a könyv húsvétra a könyvpiacra legyen, a kéziratra febr. 1-én van szükség. BABITS december végi (dec. 31-én érkezett) keltezetlen levelében (ld. *Magyar Csillag.* id. sz. 17—18. l.) erre nézve nem tesz „teljes szigorúsággal kötelező ígéretet”, de maga is nagyon szeretné, ha a mű mielőbb sajtó alá kerülne; iparkodni fog tehát munkáját erre a határidőre lehetőleg befejezni.

1931 decemberétől hosszabb időn át a levelezés minduntalan visszatérő témája: a határidő kérdése. A szerkesztőségnek átlag öt-hat érdeklődő és sürgető levelére érkezik egy-egy válasz BABITStól.

BABITS 1932. február elejére sem tudja benyújtani a kéziratot, a himnológia tehát 1932 húsvétjára sem jelenhet meg! Egy febr. 9-i följegyzés a BABITS-csal folytatott megbeszélésről számol be. A költő közölte, hogy 20 himnuszfordítása készen van, ez kb. 40—50 lap terjedelmet jelent. Összesen kb. 100 lapnyi fordításra van szükség. Most már okt. 1-re tűzték ki a megjelenés időpontját. Ehhez viszont július 15-ig meg kellene kapni a teljes, nyomdakész kéziratot.

Április 1-én a költő átadta a kézirat első részletét: az addig elkészült 22 himnuszfordítást. Április 4-re már kész a himnusz-szövegek próbaszedése. Július 3-án BABITS további 6 himnuszfordítást küld. „Ezzel együtt most már 28 himnusz fordítása” van a kiadónál — írja. „A hátralevő himnuszok fordítása kevesebb nehézséget ad, nemcsak azért, mert most több szabadidőm van s egész napokat szentelhetek e munkának, melynek immár minden elvét és

titkát ismerem, hanem azért is, mert már . . . túl vagyok a nehezén.” (Ld. *Magyar Csillag*. id. sz. 19. l.)

Mostantól sűrűbben váltják egymást a levelek. Július 12-én BABITS újabb 11 himnuszfordítást küld, ezzel 39-re emelkedett a fordítások száma. Július 27-én már 43 himnusz van készen. „A hátralevő 7 himnuszt gondosan akarom kiválasztani, hogy a kötet hiányait lehetőleg kiegészítsék” — írja a költő. (Ld. *Magyar Csillag*. id. sz. 21—22. l.)

Két kiadatlan BABITS-levél tájékoztat az 1932. augusztusi és szeptemberi fejleményekről. Mindkettő keltezetlen.

Az egyik, amelyet bizonyosan aug. 18-án írt Esztergomban, a következő fontos eredményről tudósít: „A himnuszfordítások bevezetésével már majdnem teljesen elkészültem; még egyszer átnézem és pár nap alatt küldöm. Egy részletét a szeptemberi Nyugatban közzé akarom tenni, mert úgy érzem, alkalmas arra, hogy a kötet iránt a Nyugat közönségében nagyobb érdeklődést keltsen. Egyébként még néhány himnuszt csatolok a már lefordítottakhoz, s néhány jegyzetet a könyv végére; de ezekkel is készen leszek még augusztus folyamán. — Kérek szíves értesítést róla, hogy mikor indul meg a szedés és körülbelül mikor kaphatok korrektúrát?”

A MSzT aug. 19-én „kész örömmel járul hozzá a bevezetésnek a szeptemberi Nyugat-ban való részleges megjelentetéséhez”. De azt nyomatékosan kéri, hogy a bevezetés *egésze* ne jelenjék meg! Ami a nyomdai munkálatok megkezdését illeti, az tüstént megindul, mihelyt a himnuszok teljes sorozata együtt lesz.

A másik, eddig ismeretlen BABITS-levél, amely szept. elején érkezett Pestre, azzal az örvendetes közléssel kezdődik, hogy hiánytalanul teljes a gyűjtemény! „Mellékelve küldöm a hátralékos hét himnuszt, amivel a lefordított himnuszok számát kerek ötvenre egészítettem ki. Egyszersmind e hét ének latin szövegét is mellékelem. — A latin szöveg homlokán mindenik himnusznál jeleztem azt a himnuszt, amely után és amely elé helyezem azt a könyvbe. — Most már csak a jegyzetek vannak hátra, s hamarosan ezek is ott lesznek.”

A könyv műhelymunkájának további része már kizárólag technikai jellegű.

A MARETICH-Testvérek Báthory utcai Tipográfiai Műintézetében megindultak a nyomdai munkálatok. Szeptember közepére kész a himnuszok hasáblevonata. Október 7-én már a teljes versanyag tördelt levonatát küldik BABITSnak, valamint a bevezetés és a jegyzetek hasáblevonatát. Nov. 5-én a költő gyengélkedett, de ez nem zavarta a munkában. Küldik neki a bevezetés és a versanyag végső levonatát imprimálás végett. Nov. 11-én már a jegyzeteket is lehet imprimálni. 16-án a költő imprimálja a teljes anyagot, s még aznap megkezdődik a példányok nyomása. Dec. 19-re elkészültek az első kötött példányok; ezekből tízet mindjárt a szerző kap kézhez.

Az *Amor Sanctus* tehát az 1932. év karácsonyára készült el. A címlapra azonban — az akkori kiadói szokás szerint — a küszöbön álló újesztendő száma került: 1933.

Az *Amor Sanctus* kiadásának történetében külön fejezet illeti az egyházi revízió munkáját. Az egyházi cenzúra „Nihil obstat” jelzését azért ambicionálta a kiadó, mert ilyen módon a katolikus papság részéről megnyilvánult érdeklődés is könnyebben volt kielégíthető, hiszen az egyháziak most már minden külön engedély nélkül vásárolhatták meg s használhatták fel ezt a vallásos

jellegű munkát. Láttuk, hogy a szerződés 4. pontja külön is hangsúlyozta a műnek „egyházi cenzúra alá bocsátását”, valamint azt, hogy „felkért bírálóval is elolvastatják”. BABITS minden ellenvetés nélkül fogadta el e kikötéseket, azzal, hogy „a bíráló javaslatait igyekezni fog magáévá tenni”.

A MSzT a mű egyházi véleményezésére KÜHÁR Flóris bencés tanárt kérte fel, aki a bevezetést és a fordítás-szövegeket egyaránt nagy megbecsüléssel kezelte.

KÜHÁR Flóris két rendbeli levélben tett véleményes jelentést a műről. Az első levél a kötet bevezető tanulmányáról, a második a himnusz-fordításokról szól. Mindkét levelében (1932. szept. 4. és szept. 18.) a költő iránti nagy tisztelettel és őszinte elismeréssel szól a munkáról. Csupán egyes szavak helyett ajánlott a lényegét jobban kifejező módosításokat. Helyesen írja: „Megjegyzéseim nem érintik a Bevezetés irodalmi értékeit, megkapó beállításait, gyönyörű korjellemzéseit, alapos irodalomtörténeti készültségét. Babits irodalmi szempontokkal tárgyal vallási dolgokat; azt hiszem, hogy megfordítva is jó lesz: vallási és tudományos szempontból néhány kiigazítás.” Második levelében a himnusz-fordításokról szól hasonló elismeréssel: „Ezek a fordítások valóban a magyar költészet remekei. Csodálatos a zengésük, a latin eredetihez való páratlanul simulásuk, elmúlt korok lelkéből való éneklésük. Engem, aki igen sok itt közölt himnuszt, szekvenciát gregorián-melodijával együtt szoktam élvezni, a legtisztább öröme hangolt olvasásuk — és a magyar szöveghez is odatársult olvasás közben a korális zengése. Azt hiszem, sokan lesznek így velük . . .” Ezúttal is csak egypár szó, kifejezés árnyalati módosítását ajánlja. Egyetlen tárgyi javaslata: szeretné, ha BABITS kiegészítené a kötetet AQUINOI SZENT TAMÁS *Lauda Sion*-jával; így legalább megvolna benne a ma használatos öt szekvencia. A másik négy már amúgy is megvan: *Veni Sancte, Dies irae, Stabat Mater, Victimae Paschali*. BABITS elfogadta a helyes javaslatot, s az ajánlott ötödik szekvencia is bekerült a gyűjteménybe (ld. *Amor Sanctus*. 186—191. l.).

KÜHÁR Flóris meglehangú méltatása után az esztergomi aula is minden további nélkül megadta az egyházi engedélyt. Érdemes megjegyezni, hogy az engedélyezés ügyét HAMVAS Endre, akkori primási titkár közvetítette.

Ezekkel a valóban megértő intézkedésekkel szemben egészen különös magatartást tanúsított az egyház központi könyvkiadó és könyvterjesztő szervezete: a Stephaneum Rt. A MSzT ismételten kérte a Stephaneumot, hogy vásárló közönsége körében minél hathatósabban terjessze e páratlanul álló himnusz-gyűjteményt. A MSzT igénybe vette HAMVAS Endre és TURI Béla prelátus, országgyűlési képviselő közbenjárását is, — mindhiába! A Stephaneum Rt., végrehajtóbizottságának elnökeivel, MIHÁLYFI Ákossal a élen, makacsul elzárkózott minden együttműködés elől és „nem kívánt példányszámot átvenni a hymnológiából”! Így tehát föl kell jegeznünk, hogy ennek a csodálatos szépségű BABITS-kötetnek az árusításában egyedül az egyház legfőbb könyvterjesztője, a Stephaneum Rt. nem nyújtott segítő kezét. (A harag oka az volt, hogy a MSzT a Stephaneum nyomda 1931. okt. 7-én kelt kedvezőtlen árajánlatával szemben a Tipográfiai Műintézet jóval előnyösebb nyomdai ajánlatát fogadta el.)

Itt említjük meg a szerződés 6. pontjával kapcsolatosan, hogy BABITS a honoráriumot nem egyszerre kapta meg, hanem az eladás arányában, évvégi elszámolás alapján. Az előleges kalkulációk szerint mintegy 2000 pengő honorárium illette meg a költőt, de ez éveken keresztül csak 100—150 pengős

részletekben csörgedezett. Végül 1936—37 táján a költőnek velem közölt kívánságára kiegyenlítettük a teljes hátralékos összeget, függetlenül attól, hogy a szerződés szerinti példányszám még nem fogyott el egészen.

A Tipográfiai Műintézet remekelt a kötet kiállításával. Az *Amor Sanctus*-ból bibliofil-példányok is készültek. A szép kiállításnak meg is lett méltó sikere: a Magyar Bibliophil Társaság 1934. december 10-én kelt határozatával az 1933. év „legszebb könyvei” közé sorolta, s diplomával tüntette ki. „A választmány döntésének indokolása szerint ez a könyv gondos és előkelő tipográfiájával szolgált rá az év legszebb könyve címére.”

A kötetet a *Magyar Szemle*ben (1933. májusi sz.) KÁLLAY Miklós, a *Nyugat*ban pedig (1933. 10—11. sz.) LACZKÓ Géza ismertette.

Csupán a teljesség kedvéért említjük meg, hogy az *Amor Sanctus* előállítására idején a MSZT részéről fölvetődött egy a *Kincses-tár*-sorozatban kiadandó *Vörösmarty-tanulmány* gondolata is. A terv sokáig húzódott. BABITS-nak Esztergomban, 1935. június havában kelt leveléből a következőket tudjuk meg: „A kis Vörösmarty-életrajz megírásához volna is kedvem: úgysis föl szeretném vetni magamban újból az egész Vörösmarty-problémát. Levelemmel egy időben írok az Athenaeumhoz, s megkérem, hogy mint hajdan a *Dante*-könyvecskét, vagy a *Nyugat* kiadásában megjelent könyveimet, ezt a Vörösmarty-ról írandó tanulmányt is szabadítsa föl szerződési kötelezettségem alól...”

Sajnos, e terv nem valósult meg.

III.

MI A MAGYAR?

Szerkesztette Szekfű Gyula. „A Magyar Szemle Könyvei XV. köt.” 1939.

Ebben Babits Mihálytól: A magyar jellemről. 37—86. l.

E kiadványról közvetlenebbül szólhatok, mert megvalósításában magam is közreműködtem.

A *Mi a magyar?* című kötet SZEKFŰ Gyula egyik legkedvesebb munkája volt, melyet szinte fiatalos szenvedéllyel készített elő. Az akkoriban jelentkező téves és veszélyes nézetekkel, sőt ellenséges állásfoglalással szemben szükségét érezte annak, hogy tisztázza a magyarság mivoltát, ismertető jegyeit, „karakterológiáját”, mégpedig barátainak, a magyar szellemi élet kiválóságainak a bevonásával. Ebből a célból megbeszélésre hívta össze azokat a barátait, akikre leginkább számított.

Az első alkalommal nyolcan gyűltünk össze a *Magyar Szemle* szerkesztőségében. Ott volt RAVASZ László, a MSZT ügyvezető alelnöke, KODÁLY Zoltán, SZEKFŰ ifjúkori barátja, aki zenénk magyarságát fogja kifejteni a kötetben, GEREVICH Tibor, aki a magyar művészet sajátos vonásait domborítja ki, VISKI Károly kiváló néprajztudósunk, valamint ECKHARDT Sándor, aki majd a magyarság külföldi arcképét fogja megrajzolni. És ott volt HORVÁTH János is, akinek a magyar irodalomban megnyilatkozó nemzeti jelleget kellene elemeznie. HORVÁTH János, mint SZEKFŰ Gyula barátja, részt vett a megbeszélésen, de már akkor bejelentette, hogy a feladatot nem vállalja; ezért a neki szánt fejezetet mások között kellett felosztani.

BABITS Mihály nem jött el a megbeszélésre, de SZEKFÚVEL már előzetesen közölte, hogy vállal egy fejezetet. Valóban, egy igen szép esszében fejtette ki a benne élő gondolatokat a magyarság, a magyar érzés, a magyar öntudat, a „magyar okosság” természetrajzáról. Az esszét pontosan, időre megírta, míg egypár más munkatársunk — sajnos — hónapokig késett. A költőt bosszantotta az, hogy egyesek pontatlansága miatt a kötet nem jelenik meg a tervezett terminusra. SZEKFÚHOZ fordult tehát egy 1939 tavaszán írt, keltezetlen levélben. Idézzük az eddig ismeretlen BABITS-levél némely szakaszát:

„Beszélgetésünk alkalmával említetted, hogy a kiadvány megjelenése bizonytalan idejű halasztást szenved. Amint erre gondolok, úgy érzem, hogy ez a halasztás tanulmányom szempontjából nagyon hátrányos. Mikor megírására vállalkoztam, abból indultam ki, hogy amit írok, az rövid idő múlva nyilvánosság elé is fog kerülni. Ezt a feltevést megerősítették a kiadóhivatal sürgetései is. Később megtudtam, hogy a kötet megjelenését a könyvnapra tervezik. Ezt végső terminusnak tekintettem. A tanulmányt úgy fogalmaztam meg, hogy annak legfőként a mai időpontban kell hatni és szolgálatot teljesíteni (amennyiben egyáltalán hat és szolgálatot teljesít). — Természetesen az ilyenmű tanulmány, ha van valamelyes értéke, azt az értékét hosszabb idő leteltével sem veszítheti el egészen. Mégis, a feladott tárgy és a mai idők irama olyan, hogy megállapításainak és állásfoglalásainak hangsúlya s ereje hónapról hónapra módosulhat és csökkenhet.”

Így állván a dolog, arra kérte a szerkesztőséget, hogy esszéjét előbb a *Nyugatban* publikálhassa, amint hogy annak idején (1932-ben) az *Amor Sanctus* bevezetéséből is közölt részleteket, még a mű megjelenése előtt.

Természetesen eleget tettünk a költő kívánságának. Ám közölje tanulmányát előbb a *Nyugatban*, — kiadványunkat nem éri károsodás. A *Nyugat*-beli közlés csak fokozza a kötet iránt mutatkozó általános érdeklődést.

Ezúttal is ki kell emelnem SZEKFÚ Gyula és BABITS Mihály baráti viszonyát. Ez a kapcsolat az 1920-as évek végétől egyre közvetlenebb és megítéltebb lett, már amennyire két olyan tartózkodó egyéniségnél, mint BABITS és SZEKFÚ „meghitt” és „meleg” barátságáról szó lehet... Barátságukat mindenestre BABITSnak a BAUMGARTEN-alapítványnál viselt kurátori tisztje s SZEKFÚnek ottani tanácsadó-bizottsági tagsága is tovább mélyítette.

A kiadványnak — mint köztudomású — igen nagy sikere volt. Szavára, intelmeire egymás után több visszhang felelt: DÉKÁNY István, JOÓ Tibor, TRÓCSÁNYI György és mások hasonló című tanulmányai stb. Egyik költőnk (REMÉNYIK Sándor) versben fejezte ki a kötet által országszerte kiváltott hatást. (*Páosztortúz*. 1941. jún. 15. sz.)

A MSZT azzal akarta tovább mélyíteni a kötet nevelő munkáját, hogy „Klasszikusai” között (a *Magyar versek könyve*, *A magyar próza könyve* stb. művek sorozatában) egy *Mi a magyar?*-olvasókönyvet készült megjelentetni *A magyar önismeret könyve* címmel. Tartalma: a magyar költők, írók és tudósok idevágó vallomásai és nyilatkozatai a századok folyamán. A gyűjtemény anyaga már-már teljesen együtt volt, de a világháború eseményei miatt kiadására nem kerülhetett sor...

Följegyzésünk mégsem hiábavaló, mert a meg nem valósult könyvtervek számbavétele is hozzátartozik a könyvkiadás történetéhez.

BISZTRAY GY.: HISTOIRE DE L'ÉDITION DE TROIS ŒUVRES DE M. BABITS

Mihály BABITS est l'un des plus importants poètes hongrois de l'entre deux-guerres. C'est aussi pourquoi l'histoire de l'édition de ses œuvres peut compter sur un intérêt public.

La relation avec la Société culturelle „Magyar Szemle Társaság” éditant les trois ouvrages en question a été établie par l'intermédiaire de son ami Gyula SZEKFÜ, historien éminent et éditeur de la revue „Magyar Szemle”. Aussi l'auteur de cet article ayant été corédacteur connaît par expérience l'histoire de l'édition. La correspondance ayant pu servir de source a été en grande majorité anéantie lors du siège de Budapest en janvier 1945. Cet article même s'appuie uniquement sur des fragments de lettres sauvées des ruines carbonisées ainsi que sur des notes personnelles contemporaines.

I. La commentaire de Dante par Babits parut en 1930 comme 37e volume de la série d'études *A Magyar Szemle Kincsestára*. La traduction hongroise par BABITS de l'œuvre de DANTE *La Comédie Divine* est un ouvrage d'une perfection classique. Le volume voulait donc offrir une explication plus détaillée de DANTE et encourager la popularisation de la traduction: en un mot, il voulait faciliter la lecture de DANTE. Le petit volume comprenant 80 pages parut en 5 500 exemplaire, à présent il compte comme une rareté de librairie.

II. Le second ouvrage de BABITS édité par la Société est: *Amor Sanctus — Szent Szeretet Könyve*. Le livre a été publié en 1933 sur 254 pages d'une facture artistique. L'hymnologie bilingue est un ouvrage important parmi les traductions et — en ce qui concerne l'introduction — parmi la série des études littéraires de BABITS. Il a pris trois années pour accomplir ce bel ouvrage, après de longues méditations. Les cinquante plus belles pièces de l'hymnographie latine du Moyen Âge et du XVI. et XVII. siècles ont été traduites en hongrois. Les textes des hymnes d'une musicalité merveilleuse sont de véritables perles de l'art de la traduction. Une édition bibliophile du volume a aussi été préparée. Cette belle édition en reliure parchemin a typographie soignée et distinguée a été honorée du titre «le plus beau livre de l'année 1933».

III. Le troisième ouvrage est une étude caractérologique publiée en 1939 dans un gros volume intitulé *Mi a magyar?* dans l'édition de SZEKFÜ.

SZEKFÜ tint pour son devoir d'élucider l'essence de la nation hongroise, ses signes caractéristiques en s'assurant le concours des personnes prominentes de la vie intellectuelle hongroise. Zoltán KODÁLY y explique le caractère hongrois de notre musique, Gyula SZEKFÜ démontre les directives de l'histoire hongroise, Tibor GEREVICH offre les signes distinctifs de l'art hongrois, Károly VISKI précise les traits ethnographiques, Sándor ECKHARDT donne le portrait de la nation hongroise à l'étranger. Dans un bel essai BABITS exposa ses idées sur la nation hongroise, la conscience hongroise, «l'intelligence hongroise». L'étude a été publiée en partie dans la revue *Nyugat*.

KÖZLEMÉNYEK

A pesti Fischer könyvkötő és könyvkereskedő család történetéhez. A XVIII. század végén és a XIX. század elején Pesten működő FISCHER család neve nem ismeretlen a szakirodalomban, a róluk alkotott képet azonban most megkíséreljük kiegészíteni, illetve helyenként módosítani.

A magyar könyvkötészet története még ma sem teljesen feldolgozott. Rész-tanulmányokkal találkozunk a különböző korokból, de egyes századok feldolgozása részben vagy teljesen hiányzik. Természetesen hiányosak a FISCHER családra vonatkozó ismereteink is. Működésükkel már többen foglalkoztak, de elsősorban a könyvkereskedelemben folytatott tevékenységüket méltatták.¹ Ebben az időszakban nem választ-hatjuk külön a könyvnyomtatót, a könyvkereskedőt és a könyvkötőt, de e család tevékenysége elsősorban mint könyvkötőké érdemel nagyobb figyelmet.

Az ismert nevű pesti könyvkötőmesterek közül kiemelkedik a FISCHER család, amelynek egyik tagja, ifjabb FISCHER János, az Európában a XVIII. század folyamán divatos új technikával, a batikkal magas színvonalú kötéstáblákat hozott létre.

Az eddigi szakirodalomban a XVIII. és XIX. századdal ROMHÁNYI Károly össze-foglaló munkája foglalkozik.² Ebben azonban több téves megállapítás is található a korábbi kutatások álláspontjának megfelelően, amikor is feltételezték, hogy a könyveket a kiadás helyén kötötték be. Ezt az elvet az újabb, levéltári adatokon alapuló kutatások megdöntötték. ROMHÁNYI FISCHER Jánost mint XVIII. századvégi könyvkötő mestert említi, aki 1776-ban kapott polgárjogot Pesten. A polgárkönyvben még egyszer, 1806-ban is találkozunk a FISCHER János névvel. Ez azonban már fia, akinek a személye nem volt ismeretes az eddigi szakirodalomban.

A könyvkötő és könyvkereskedő FISCHER család a kor pesti polgárainak tipikus képviselője. Az a tény, hogy korukban kiemelkedő kötéseket hoztak létre, s ugyanakkor a könyvkötés mellett könyvkereskedéssel is foglalkoztak, indokolja, hogy behatóbban foglalkozzunk velük, és a rájuk vonatkozó szórvány adatokat lehető teljessé tegyük.

A XVIII. századi Magyarország könyvkultúrájában jelentős szerepet játszik Pest, amely ekkor válik az ország gazdasági és kulturális központjává. Budának és Pestnek a töröktől való felszabadulása után azonnal találkozunk a városokban letelepedő könyvkötőkkel. A XVIII. század végétől lassan-lassan ez a két város veszi át az irányító szerepet, amelyet eddig a kényszerítő történelmi helyzet következtében Nagyszombat, Pozsony, Debrecen töltött be. A nagy fellendülés egyik alapja, hogy Pest fokozatosan a belső kereskedelem központja lett. Évenként négy vásárt tartottak itt, ahol könyveket is árusítottak. A kulturális fejlődésre nagy hatással volt, hogy az egyetemet és vele az

¹ GÁRDONYI Albert: *Magyarországi könyvnyomdászat és könyvkereskedelem a XVIII. században.* Bp. 1917.

² ROMHÁNYI Károly: *A magyar könyvkötés művészete a XVIII.—XIX. században.* Bp., 1937.

Egyetemi Nyomdát Nagyszombatból Budára helyezték. Pesten működött az ország nyomdáinak körülbelül egyharmada is. Ez a könyvkötők számára újabb lehetőségeket biztosított. A XVIII. században a könyvnyomdák mellett könyvkötőműhelyeket is létesítettek. Ismerünk azonban önálló könyvkötőket, akik könyvárusítással is foglalkoztak. Nagyobb városainkban céhekbe tömörülve dolgoztak, így Kassán, Debrecenben, Pozsonyban, majd a XVIII. századtól csaknem valamennyi jelentősebb magyarországi városban kimutathatók. Adataink vannak a pesti céh működéséről is.

A nagyarányú fejlődés mégsem tudta valamennyi könyvkötő gond nélküli megélhetését biztosítani, mert ugyanakkor megnövekedett a számuk, fokozódott a verseny.

A nyomdák nyomtatványaik és kalendáriumaik terjesztésére bizományosokat foglalkoztattak, akik legelőbb esetben könyvkötők voltak. Ezek a bizományosok letelepedtek a kisebb hazai városokban, könyv- és papírkereskedéseikben árusították a bizományba kapott könyveket, és kielégítették a város könyvkötési igényeit is. A könyvkereskedés ekkor még szabad pálya volt, csak a XVIII. század második felében szabályozták. A tiltott könyvek kivételével minden könyvvel kereskedhettek, kötött és kötetlen, új és régi könyvvel egyaránt. A szabályok áthágásának a megtorlására könyveik elkobzását helyezik kilátásba. A század folyamán bevezették a nyomtatványok szabaddalmát is (pl. tankönyvek és kalendárium), s ilyenkor gyakran koboztak el könyvkötőktől és könyvkereskedőktől engedély nélkül kiadott és terjesztett nyomtatványokat. Ezt a büntetést alkalmazták például FISCHER Jánosnál is.³

A könyvvásárlók és könyvgyűjtők között már a XV. századtól találkozunk középnemesekkel és polgárokkal. Ez azonban általánossá csak a XVIII. századtól válik. Fennmaradt iratokban, hagyatéki perekben gyakran találkozunk pap, tanár, orvos, mérnök és diák nevével, akik a könyvkötőnek, illetve a könyvkereskedőnek tartoztak.⁴ Ismerjük még az iskolák mellett létesült könyvtárak, később az egyes városok gyűjtőtevékenységét is, de kötetérténeti szempontból a legjelentősebb főuraink ilyen irányú tevékenysége. A magyar főurak közül néhánynak jelentős könyvgyűjteménye volt, amelynek a fennmaradt részében találhatjuk meg ma is a kötetérténeti emlékeket, sőt nem egyszer a rájuk vonatkozó egyéb iratokat is. Itt kell megemlítenünk BETHLEN Kata, BOD Péter, RÁDAY Pál és Gedeon, az ESTERHÁZYak, KLIMÓ György és JANKOVICH Miklós nevét.

FISCHER János működésének vizsgálatához a legjelentősebb gyűjtemény a Ráday Könyvtár, ahol könyvkötőnk több levéltárilag hitelesíthető munkája ma is megtalálható.

FISCHER János könyvkötő 1776-ban kapott polgárjogot Pesten, ahol a város jegyzőkönyve szerint dolgozott a városnak.⁵ ROMHÁNYI idézett munkájában — ma már tudjuk, hogy tévesen — neki tulajdonítja a két batiktechnikával készített és mester jelzéssel ellátott díszkötést.

Az idősebb FISCHER életéről annyit tudunk, hogy csehországi származású. A polgárkönyv szerint Pilgramból (Bilgram) való, a Belvárosi plébánia házassági anyakönyve szerint prágai születésű. 24 éves, amikor Pesten feleségül veszi Magdalena MÜLLERT (MÜLLNER), Jacob MÜLLER könyvkötő özvegyét. A 34 éves özvegyvel 1776. április 24-én köt házasságot.⁶ Néhány hónappal ezután megkapja a polgárjogot.⁷

³ A Helytartótanács 1788. május 29-i rendelete alapján iskolakönyveket foglaltak le. GÁRDONYI: *I. m.* 29—31. l.

⁴ GÁRDONYI: *I. m.* 47. l.

⁵ ROMHÁNYI: *I. m.* 67. l.

⁶ Budapest-belvárosi plébánia, Belváros Házassági Ház. *Matricula copulatorum ab anno 1752—1783.* 279. l.

⁷ 1776. december 17. *Pesti tanácsulési jegyzőkönyv* 1776. 292. l. — ILLYEFALVI Lajos—PALLÓS Jenő: *Pest és Buda polgárjogot nyert lakosai.* Bp. é. n. 446. l.

MÜLLER Jakab győri származású könyvkötő 1752. június 15-én kapott polgárjogot Pesten.⁸ MÜLLER győri munkásságáról nem maradt fenn adatunk. Ebben az időben Győrben dolgozik még egy MÜLLER Jakab nevű könyvkötő,⁹ kettőjük személye azonban nem azonos. A Pesten is dolgozó MÜLLER Jakabnak itt készített munkái közül ez ideig azonosítani nem tudtunk. Az azonosítást megnehezíti az, hogy halála után FISCHER János lett a műhely folytatója, aki már feltehetőleg megelőzően is legénye volt. Később, a műhely átvétele után szerszámaival, illetőleg azok egy részével tovább dolgozik.

FISCHER János jómódú pesti polgárnak számít, 1786-tól az Ujvilág utcai¹⁰ 384. számú ház az ő nevén szerepel.¹¹ Anyagi helyzetében nagy csapást jelentett az 1789-i árvíz. Károsodásának a mértékét nem ismerjük, de jelentős lehetett, mert az árvízkárosultak között, akiket a gyűjtésből segélyeztek, találkozunk a nevével: 1791. december 3-án 30 Ft-ot vett át.¹² Ez az utolsó adatunk, amelyben FISCHER János szerepel. A következő években a műhely folytatójaként özvegyét említik a kimutatások. Halálának idejét 1791 végére, illetve 1792 első hónapjaira tehetjük. Feltehető, hogy nem Pesten halt meg, mert a Budapest-belvárosi plébánia halotti anyakönyvében nem szerepel.

Özvegy FISCHER Jánosné munkásságáról mindössze annyit tudunk, hogy férje halála után még hosszú ideig folytatta a munkát. Erről elsősorban a könyvkötő összeírásokból és Pest város tanácsának az irataiból értesülünk. A könyvkötés mellett folytatja a könyvkereskedést is.¹³

Ifjabb FISCHER János 1782. augusztus 28-án született.¹⁴ Apja műhelyében tanult. 1800. március 14-én kelt beadványából, amelyet Pest város tanácsához intéz, arról értesülünk, hogy vándoréveinek a kibővítéséhez kér engedélyt.¹⁵ Ebben a kérvényben Joannes FISCHER könyvkötőlegény mint Johannes FISCHER könyvkötő segéde szerepel. Kérése az, hogy további három évig más körzetben folytathassa vándorlását. Vándorlással után 1805-ben újból Pesten van. 1805. október 2-án házasságot köt Magdalena DURSTMÜLLERINNEL.¹⁶ Ifjabb FISCHER János 1806. május 24-én kap polgárjogot mint pesti származású, katolikus, házassal bíró (könyvkötő).¹⁷ Néhány évig jólmenő műhelye lehetett. Vagyonának alapját felesége öröksége jelentette, aki apja, Leopold DURSTMÜLLER pesti asztalosmester halála után¹⁸ 9234 fl. 19 kr. értékben kapja meg örökségét. Ezen az összegben a Vármegye utcában házat vettek. 1810-re azonban már 4000 ft. adósságuk van. Végrendeletében pedig arról panaszkodik, hogy a ház jövedelméből nem lehet megélni. A háborús idők és a könyvkötők számának a növekedése — mint ő maga írja — megnehezítette a könyvkötőmesterek helyzetét. Elmondja, hogy a könyvkötő mesterségből nem lehet megélni, az életfenntartás is gond a háborús időkben, és ezért a ház eladására kényszerülnek. A 15 000 fl. eladási összegből az adósságok kifizetése után 1200 fl. maradt. FISCHER János anyagi helyzetének a romlása jól mutatja az 1811-i devalváció hatását a polgárokra.

Ő maga eladósodásukat az udvari pénzrendelet következményének mondja. Anyagi helyzetük javítására felesége, Magdalena FISCHER 1812. július 20-án „tabac”-

⁸ ILLYEFALVI—PALLÓS: *I. m.* 216. l.

⁹ B. KOROKNAY Éva: *Győr régi könyvkötészete*. Magy. Könyvszle. 1955. 88—110. l.

¹⁰ Ma Semmelweis utca.

¹¹ Pesti Levéltár, Belvárosi teleklevelek 1780—1798. 96. l.

¹² Pesti Levéltár, Int. a. m. 4447.

¹³ GÁRDONYI: *I. m.* 45. l.

¹⁴ Belvárosi plébánia, Belváros Kereszt 8. 234. l.

¹⁵ Pesti Levéltár, Mis. a. m. 4748.

¹⁶ Belvárosi plébánia, Belvárosi házasság 3. 70. l.

¹⁷ ILLYEFALVI—PALLÓS: *I. m.* 562. l.

¹⁸ 1806. július 30.

üzlet nyitására kér engedélyt.¹⁹ Kérvényében mint polgárjoggal rendelkező könyvkötő felesége szerepel. Elmondja, hogy foglalkozásukból nem tudnak megélni, mert nincs elég munka. Magdalena FISCHER még 1819-ben is „Tabac-Blätter”-rel foglalkozó személyként van feltüntetve. A budai dohányüzlet úgy látszik jobban jövedelmezhetett, mert a következő évekre jelentős vagyont gyűjtöttek össze. Ezt azonban az 1838-i árvíz következtében nagyrészt elvesztették. Ezek után ismét gondokról panaszkodnak. Azt írják, hogy az évi 360 fl. haszon nem fedezi az életszükségletüket. Az 1844-ből fennmaradt végrendelet fontos támpont, mert itt ők maguk mondják el életkörülményeiket.²⁰ Ezenkívül sok, a XIX. század eleji gazdasági és kézműipari helyzetre jellemző adatot tudhatunk meg belőle; teljes feldolgozása még értékes tanulságokkal szolgálhat.

FISCHER János 1844-ben, felesége, Magdalena pedig 1850 augusztusában halt meg. Végrendeletüket 1850. augusztus 14-én nyújtották be kihirdetés végett Pest város tanácsához a GSCHTALTMAYER testvérek. József, Magdalena és Charlotte GSCHTALTMAYER ugyanis a fő örökösök. Nyilvánvalóan rokonságban állottak az elhunyt könyvkötővel, anyjuk ti. Catharina FISCHER volt. A testvéreken kívül még néhány személy örökölt kisebb összegeket, rajtuk kívül az egyház, a polgári kórház és a szegényház jut adományhoz. A Szénpatak utcai ház,²¹ amelynek 600 ft az évi jövedelme, továbbá a csapások következtében megfogyatkozott berendezés, ruházat stb. a testvéreknek jutott. A GSCHTALTMAYER család szintén könyvkötéssel foglalkozott. Joseph GSCHTALTMAYER (GSTALLMAYERnek írva) könyvkötő nevével az 1799–1801-i összeírásokban is találunk.²² A fennmaradt számlák tanúsága szerint JANKOVICH Miklós²³ számára is dolgozott. 1819 és 1825 között ismét előbukkan a név. Több számla található az Egyetemi Könyvtár iratai között, amelyek szerint GSCHTALTMAYER (GSTALDMAYERnek írva) compactor a könyvtár számára dolgozott.²⁴

1837. június 3-án arról értesülünk, hogy GSCHTALTMAYER József könyvkötő-mestert felvették a pesti polgárok közé.²⁵ Valószínű, hogy ő az előbb említett GSCHTALTMAYER József fia, akiről a FISCHER-féle végrendelet is megemlékezik.

Arról, hogy a FISCHER és a GSCHTALTMAYER könyvkötőműhelyek között milyen közelebbi kapcsolat volt, illetve hogy a ház berendezési tárgyaival együtt a könyvkötő eszközöket is öröklik-e a GSCHTALTMAYER testvérek, adatunk nem maradt fenn, s ma még munkáik alapján sem tudjuk a kérdést eldönteni. Munkájukkal kapcsolatos további kutatások adnak majd erre és még sok más kérdésre feleletet. Műveik azonosítása még szintén elvégzendő feladat. Ezek után vizsgáljuk meg a FISCHER-műhely kötésemlékeit.

Az adatok ismeretében idősebb FISCHER János munkássága is kibontakozik. Az első biztos támpontot a RÁDAY-család levéltárában fennmaradt könyvkötőszámla nyújtja, amelyben 28 mű van felsorolva.²⁶ Ezek közül a Ráday Könyvtár mai állományából eddig 14 művet tudunk azonosítani.²⁷ Ez a kisebb könyvcsoport lett további vizsgálataink

¹⁹ Pesti Levéltár, Int. a. m. 7157.

²⁰ Pesti Levéltár, Pesti Hagyatéki a. n. 5196.

²¹ Pest, Nr. 489.

²² Pesti Levéltár, Classifications-Buch.

²³ OSZK JANKOVICH Miklós hagyatékából eredő iratok, feljegyzések, levelezés. Jan. Analekta 36.

²⁴ Egyetemi Könyvtár, Kézirattár, Könyvkötő-könyv 1783–1825 között 153. Sz. KOROKNAY Éva szíves közlése, akinek e helyütt is köszönetet mondok a munka megkezdésekor adott tanácsaiért.

²⁵ ILLYEFALVI—PALLÓS: I. m. 125. l.

²⁶ RÁDAY-család Levéltára. *Könyvkötők és könyvkereskedők számlái 1735–1799.*
²⁷ A számla alapján azonosított művek: 1. (0.227); 2. (0.2285); 4. (0.4734); 5. (0.3476); 9. (0.4318); 10. (0.5188); 13. (0.2071); 15. (0.686/1); 16. (0.319); 17. (0.2263); 19. (0.2300); 20. (0.2905/1); 25. (I. 90); 26. (0.333/1).

alapja, mert e hiteles munkák ismeretében már el lehetett készíteni a könyvkötőmester által használt bélyegzők és más munkaeszközök mintakészletét. Ennek alapján megállapíthattuk, hogy a Ráday Könyvtáron kívül más XVIII. századi eredetű gyűjteményben is megtalálhatók FISCHER János kötéseai.

FISCHER-kötésekkel találkozunk a szegedi Ferences-gyűjteményben;²⁸ egy másik rendkívül rossz állapotban levő kötetét a pécsi Egyetemi Könyvtár őrzi.²⁹ Az Országos Levéltárból az Iparművészeti Múzeum kötésgyűjteményébe kerültek azok a könyvformájú irattároló dobozok, amelyek egykor a SÁNDOR család iratait foglalták magukba.³⁰ Ezek szintén FISCHER János munkáiként határozhatók meg. A fentiekből, továbbá FISCHERnek ma még teljesen fel nem derített, csak feltételezhető egyéb főúri megrendelőinek a személyéből arra a következtetésre juthatunk, hogy idősebb FISCHER János első-sorban főurak számára dolgozott. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy amikor a XIX. század elejétől a nagy magángyűjtemények fejlődése leáll vagy meglassul, a fia arról panaszkodik, hogy nincs elég munkája; feltehetően a család elvesztette régi megrendelőinek a nagy részét.

²⁸ Szeged, Egyetemi Könyvtár, Ferences-gyűjtemény 1479.

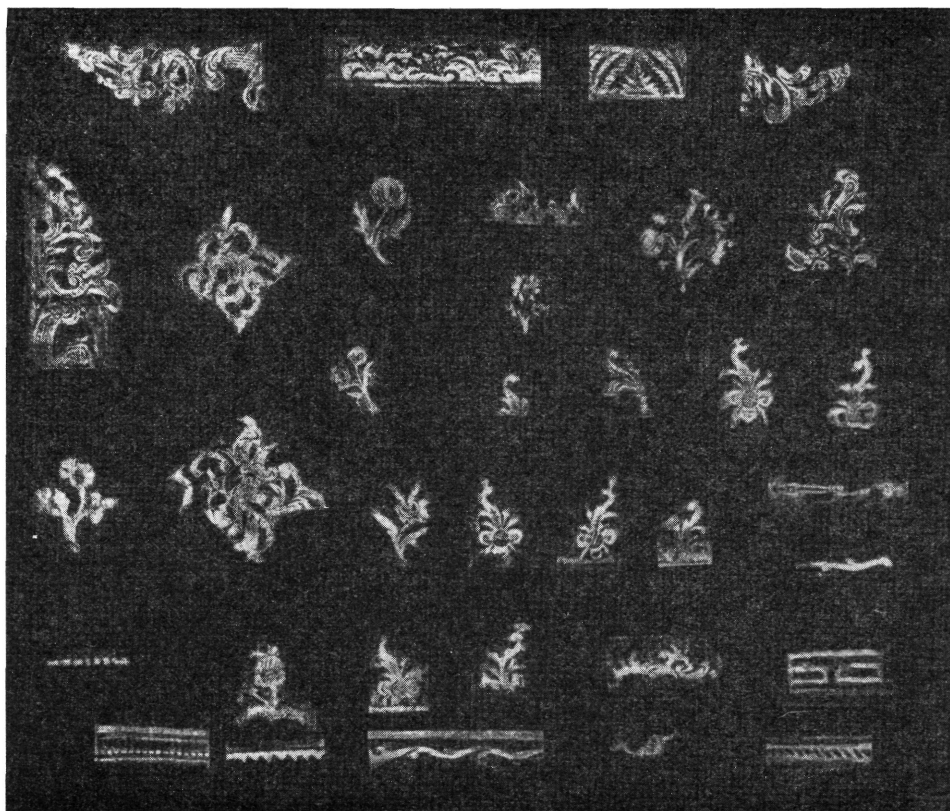
²⁹ Pécs, Egyetemi Könyvtár, KLIMÓ-gyűjtemény 61 123.

³⁰ Iparművészeti Múzeum 52.842. 1–13.

A számla alapján FISCHERnek tulajdonítható könyvkötések kivétel nélkül barna bőrből valók, csak a gerincük díszített. Keletkezési idejüket pontosan meghatározni nem tudjuk, de a nyomtatványok keletkezési idejéből kiindulva, ahol az utolsó kiadási év 1781, és figyelembe véve stílusukat, az 1780-as évekre tehetjük azt. A könyvek táblája legtöbbször márványozott, vaknyomású vonalkerettel díszített. Az aranyozott gerincek díszítése barokk jellegű. Az említett könyvek a késői barokk stílusjegyeit viselik magukon. Ezideig egyetlen olyant sem ismerünk, amelynek a táblája is díszített lenne. A gerincmezők közepében különböző virágok, virágtövek, levelek és madarak, stilizált növénydíszek találhatók, sordíszként növényi díszeket, vonal- és pontdísz-változatokat, apró rocaille-okat és meander szalagot használ.

Hiteles munkáit a gerincmező uralkodó dísze szerint a következő csoportokra oszthatjuk: 1. Kis virág körül stilizált levelekből alkotott négyzet alakú dísz; 2. Virágos ág, rajta madár; 3. Apró virágos ág; 4. Virágos ág, amelyből két szírom lángnyelvszerűen kiemelkedik; 5. Gránátalmás ág; 6. Kétleveles virágtő; 7. Sávozott vonaldísz.

A Ráday Könyvtár behatóbb vizsgálata során megállapítható, hogy FISCHER János más alkalommal is dolgozott RÁDAY Gedeon számára. A már ismert bélyegzőlenyomatok alapján olyan kötéseket is neki tulajdoníthatunk, amelyek elkészítéséről nem maradt fenn számla. Hasonlóképpen csak a díszítési módból határozhatjuk meg az ország más könyvtáraiban levő munkáit is. Ezek kivétel nélkül az első csoportba tartozó kötések.

Ifjabb FISCHER János munkáit levéltári adatok alapján hitelesíteni nem tudjuk. Elsősorban stíluskritikai alapon — a történeti adatok figyelembevételével — tulajdoníthatjuk neki a batikolt díszkötéseket. A két ismert munkán „Fischer Buch-binder in Pest” mesterjelzés található, s ROMHÁNYI ennek alapján tulajdonította e két, s egy jelzetlen — stílusban és technikai kivitelben rendkívül közel álló — munkát idősebb FISCHER Jánosnak. Az utolsó években megtalált batiktechnikával készült s nagyrészt empire stílusú kötések között találtunk még ifjabb FISCHER János munkái közé sorolható kötetet. Ez utóbbi és a jelzett kötések behatóbb vizsgálata után kétséget kizáróan ezek a kötések az ifjabb mester munkái közé sorolhatók.³¹ A díszkötéseken kívül egyéb munkái bizottsággal még nem azonosíthatók.

A FISCHER család munkásságára és a család tagjaira vonatkozó adatok feltehetően még bővülni fognak. A FISCHER könyvkötő és könyvkereskedő család vázolt tevékenysége és a folyamatban levő munkálatok feltehetően elősegítik a magyarországi — s ezen belül a pesti — könyvkötészet XVIII—XIX. századi történetének jobb megismerését.

HALÁSZ MARGIT

Nyomdászinas-sorsok a XVIII. században. Különösképpen jövedelmező mester ségnek a nyomdászatot aligha tarthatjuk a XVIII. században. A legjövedelmezőbb munkákat, például az imádságoskönyvek nyomását az Egyetemi Nyomda foglalta le magának, a református írásműveket a debreceni, a naptárakat csak privilégizált nyomda állíthatta elő, a jogért késhegyre ment a versengés, és ha valamely nyomda mégis megpróbálkozott naptár nyomásával, nemesak elkobozták a terméket, ami nagy kárt jelentett, de még meg is büntették a gazdát. Ilyen pörökkel kapcsolatos iratokban a nyomdászok egyre-másra hivatkoznak a szegénységükre. Nem csoda, ha kisebb nyomdák legfeljebb egy segéddel és egy inással dolgoztak. Aki tehette, ment is más pályára. Pl. a soproni EICHELBERGER Lénárt nyomdászsegéd 1769-ben kávéházat nyitott, miután búcsút mondott tanult mesterségének: „ex labore et sodalitiu servitio dimissus”.¹ FRITSCH Lipót segéd hasztalan keresett állást az egyetlen soproni nyomdában. Tovább vándorolt Bécsújhelyre, ott lopáson kapták, azzal védekezett, hogy csak 17 krajcár ún. Senkkel bocsátották el SIESS nyomdájából.²

Később is, még 1817-ben sem volt a soproni nyomda a SIESS-örökösök kezén valami nagy üzem: „leginkább Váltó Munkákat nyomtatnak; tartanak két Szedőt, két Nyomatót. Esztendőn át feldolgoztatnak 60 Báll papirozt.”³

Érthető, hogy a szülők nem nagyon vitték inasnak gyermekeiket nyomdába. 1811-ben is arról panaszkodik HAYKUL Antal bécsi „Tipográfus”, hogy inasnak „tsupán egy imegben, gatyában s mezítláb, a mellett fején bogarakkal telyes” ifjú jelentkezett. Pedig több efféle hirdetés is jelent meg, hogy igen kedvező feltételekkel vesznek fel nyomdászinast, felszabadításakor tetőtől talpig új ruhába öltöztetik.⁴ Jobb erkölcs és jobb ruha nagyon is ráfért a századforduló körül a nyomdászinásokra. Mutatja a Bécsben szerkesztett *Magyar Kurir* 1799-ben megjelent egyik hirdetménye (Currens-levél), amelyet a pozsonyi LANDERER nyomdász kérésére adott ki a város tanácsa 1799. szeptember 19-én:

³¹ E kérdés részletesebb kifejtése és bizonyítása egy külön tanulmány feladata.

¹ Soproni Áll. Levéltár. *Fogalmazások könyve*. 1769. 375. l.

² Uo. Ua. 1778. 484. l.

³ *Magyar Országai Könyvnyomtató Műhelyek 1817-dikbeli állapotjok*. Tud. Gyűjt. 1817. XII. köt. 78. l.

⁴ *150 éves hirdetések inas szegődötésről*. Magy. Könyvszle. 1960. 176. l.

„Le-írása: Rende szerént bé szegedött két tanuló Inasok, a kik Sz. Mihály havának 17-dik napján, reggel hat óra előtt minden ok nélkül Landerer Ur Cs. és K. privilegiátus könyv-nyomató műhelyéből el szöktek.

1-ső Pósa Sándor, Szent-Király-Szabadjában, Nemes Veszprém Vármegye helységében született Református vallású, 19 esztendő: nagyságára nézve 5 lábnál valamivel magasabb, vékony termetű, barna színű, fekete öszve kötött haju, szelid tekintetű, szól tsak magyarul, Deákul és kevésbé Németül. — Az elszökés idejekor következendő ruhája volt, tudni illik: buza virág színű fekete sinoros nadrágja, és tsizmája, setét-kék kurta Réklíje, és Lájblíja közönséges, vastag kerekded kalapja, és veres tseresznye színű Salonnal béelt igen kopott köpönyegje.

2-ik Bodroghy János, Zemplén Vármegyében Bodrog-kereszturi helységből származandó, Catholicus Görög hiten lévő, 14 esztendő, nem épen 4 lábnyi magasságu keskeny és gyenge termetű, barna és kevéssé himőhelyes képű, üstökeletlen kötött fekete haju, komor-tekintetű. Jól beszél magyarul, és közép szerént németül. A szökevénynek ruházatja következendő: szürke színű nadrága, és lájblíja, fekete tsizmája, szürke barát színű Bárány bőrrrel béelt kurta réklíe, három szegeletű kalapja, és szürke ujjas köpönyegje.

Mivel pedig mind a két fent említett tanuló inasok meg tiltótt, és büntetésre méltó el-távozásokon kívül, ez által a házban meg esett nevezetes lopások miatt fölötte nagy gyanuban tartatnak, azon véget [!] T. N. Vármegyék, N. Királyi városok, és más egyéb Biróságok, illendőképen kéretnek, hogy ezekhez vigyázó szemmel viseltessenek, és mihelyt hatalmok alá jutándanak, ide szolgáltassák. E miatt tött költségek — mindjárt vissza fizettetik.”

A leírás nyomán elképzelhető, hogy a két fiú elég rossz bőrben volt, és hogy ruházatuk rossz karban lehetett. Valami jól tehát alig tartotta őket a LANDERER-nyomda; tán ezért nyúltak a máséhoz. De jellemző az is, hogy Pozsonyban közelebbi helyről nem akadt nyomdászinas, mint Veszprém megye és főleg Zemplén megye.

CSATKAI ENDRE

Egy felvilágosodáskori magyar főúri könyvtár árverése. Bibliográfiáinkban eddig még nem került nyilvántartásba a következő című könyvárverési katalógus: „*Catalogus librorum, ad diversas facultates pertinentium, publica auctione distrahendorum. Die 14ta Januarii 1795. horis consvetis, mat. 9—12 et prom. 3—6. in diversorio extra portam Hatvaniensem immediate sito Romano Regio nuncupato, sub Nro 608. Pestini. Pestini. Typis Francisci Aug. Patzko. 1795.*” Sárospataki példányának¹ egykorú, SZOMBATHY János főkönyvtárostól származó bejegyzése utal a könyvtár tulajdonosára: „Bibliotheca Beleznaiana” — levéltári anyag alapján állapítható meg, hogy gróf BELEZNAY SÁMUEL² pilisi tulajdonáról van szó — és derít fényt egységei sorsára:

¹ Helyrajzi száma a Nagykönyvtárban: LL. 394.

² Régi nemesi családból származik. (NAGY Iván: *Magyarország családai czime-rekkel és nemzedékrendi táblákkal*. 1. köt. Pest 1857. 281. l.) Nagyanja az emlékezetes GRASSALKOVICS Antal testvére: Zsuzsa. Nagybátyja a híres bécsi ágens: BELEZNAY Miklós generális. Szülei (BELEZNAY Mihály alezredes, PATAY Erzse) katonai pályára adták, de szakítva vele, pilisi birtokára vonult vissza. 1800. okt. 30-án Pest megye táblabírájaként magyarországi báró lett, öt év múlva pedig elnyerte a grófi címet. 1818. júl. 5-én hasonnevű fiát meggyilkolták. SZINYEI egy munkáját ismeri: „Carmen auctore S. I. b. de Beleznay compositum cum anno 1805. XI. cal. maii apud suam majestatem sacratiss. Vindobonae servitium camerarii pietate clientelari auspiciaretur additum et carmen idiomate patrio. Pesthini, 1805.” — A BELEZNAY-gyűjtemény keletkezés körülményeit, fejlesztési módját, eladási indokait a rendelkezésre álló anyag alapján nem sikerült kimutatni. Egy adalékot közöl NAGY Iván: „Az egyetemi könyvtárban ily című könyvnek: 'Campus Martius, sive Institutiones Castrenses, in quibus belli natura, requisita, leges, succincte exponuntur, eorum bono, qui militiae nomen dant. Posonii Anno 1669.' Egykori tulajdonosa Beleznay Farkas így írta bele nevét: Wolfgangi Beleznay 1672. . . ” (I. m. 283. l.)

„Ezen könyveket meg-vette a S. Pataki Ref. Collegium Ao 1795 mense Majo.” Az ő szorgalmazására kerülhettek be egy év múlva olyan könyvek is, amelyek hiányzanak ebből a címjegyzékből.

Ennek az ismeretlen, mintegy 2500 kötetes főúri könyvtárnak a feldolgozása három szempontból nyújt olyan adalékokat, amelyek könyvészeti ismereteinket színezik. A három témakör: 1. Az aukciók, illetve vásárlások körülményei. 2. A katalógus mint egy XVIII. század végi magyar főúri könyvtár katalógusa. Könyvtártörténelmünk számára számottevő adalék benne „szakrendszere”, amelyen keresztül a könyvtár profilja szinte egészében kidomborodik. 3. Az 1796-ban eladásra kínált, illetve vásárolt könyvek árát SZOMBATHY János *Recensio*jában³ feltüntette; belőle a felvilágosodás hatását olvashatjuk ki.

1. BELEZNYAY Sámuel könyvtára eladásából azt látjuk, hogy — nívós anyaga ellenére — igen nehezen és részben áron alul tudta csak gyűjteményét pénzzé tenni.⁴

Az első vonatkozó adat BELEZNYAY Sámuel 1794. június 21-i keltezésű SZOMBATHY Jánoshoz intézett levele.⁵ (Közöttük — a tartalomból ítélve — előzőleg legalább egy levélváltásnak kellett történnie.) Ebben kéri a már összcseomagolt könyvek árát: 1200 rénes forintot, hogy azután katalógusával együtt elküldhesse. Előrebocsátva: „a Bibliothecam könyvei, egy olyan Collegium által, melyet én, mindég különösen nagyra becsülni kötelesnek lenni esmértem vala magamat, úgy fognak vétettetni s szemléltetni, mint ajándék. . .”⁶ SZATHMÁRY KIRÁLY József 1794. július 17-én pedig már ezt írja: „A Beleznyay Sámuel Ötsém Bibliothekájáért, maga meghatározása szerint 1200 Rft ki rendeltetett, igen óltsónak illetvén azt azok, akik esmérik.”⁷ Mégis, a vétel az utolsó pillanatban elmaradt. Feltevésünket két tényezőre alapíthatjuk. Az egyik: SZOMBATHY János katalógusából csak 1795-ben és 1796-ban vásárolt könyvekre következtethetünk. Iskolatörténeti feljegyzéseiben is a következőket olvassuk: „Az 1795. évben június havában elrendeztük a Beleznyay-Könyvtárt.”⁸ A másik: SZENTGYÖRGYI KIRÁLY István rektorprofesszor PATAY József főgondnokhoz 1795. ápr. 1-én kelt tájékoztató sorai.⁹ Itt arról panaszkodik, hogy az iskola igen szorult anyagi helyzete miatt nem kezdhettek hozzá a professzori ház építéséhez,¹⁰ amelyet — írja — „szükségesebbnek látom, mint a Pilisi Könyvek megvevését. A mellyek még el nem adódtak. Mert levelet vett Tiszt. Szombati Uram, hogy számunkra tartatnak. Azomba az is megvan írva Pilisrül, hogy már a könyveknek vagyon valami kevés hijjok. Mibül áll pedig az a hijjanosság, nem tudjuk. A Tekintetes V. Curator Ur ugy vélekedik, hogy talám a kótyavetyéhez hozzá fogtak vóltt: de igen ótsón kezdvén menni a könyvek, azt látták ki, hogy ezer tallér sem-fog kijönni. . .” Az 1000 tallér a kért

³ Teljes címe: *Recensio Bibliothecae Beleznaianae facta ao. 1796.* Helyrajzi száma a Nagykönyvtárban: Kt. 1135/b.

⁴ A BELEZNYAY-család könyvtárának a vizsgálata is alátámasztja SZARVASI Margit megállapításait: a XVIII. sz. második fele „valóságos aranykora a könyvgyűjtésnek”, de „a XIX. sz. küszöbére érve, mintha ismét ellanyhulna egy kissé a könyvgyűjtés buzgalma.” (*Magánkönyvtáraink a XVIII. században.* Bp. 1939. 3—4. l.)

⁵ Helyrajzi száma a Tiszánineni Református Egyházkerület levéltárában A./XXV., 9186./83. A továbbiakban csak magát a helyrajzi számot írjuk.

⁶ A BELEZNYAY-család valóban a pataki kollégium patrónusai közé tartozik. Így BELEZNYAY Miklós generális „a Sáros-Pataki Reformatum Collegiumban Nemes Ifjak számára fel-állítandó Convictusra 20 000 Rforintokat állandó fundusul rendelt és Successorit is azoknak le tételére kötelezte légyen.” (A. XXV., 9331/38.)

⁷ A./XXV., 9248./145.

⁸ *Egynémely feljegyzések, melyek a nemes sárospataki helvét hitv. főiskola történetére vonatkoznak az 1783. és következő évekből.* Ford. GULYÁS József. Sárospatak, 1922. 15. l.

⁹ A./XXV., 9326./33.

¹⁰ A felállított jogi tanszékre még 1793-ban meghívott Kövy Sándor elhúzódo lakásproblémájára történik itt utalás.

1200 Ft-ra, az „a mellyek még el nem adodtak” pedig magára az 1794-ben felkínált anyagra utalnak.

A nyomtatott katalógus egységeit címlapja szerint 1795. január 14-én (a pataki példányon tintával február 9-ra van javítva) bocsátották árverés alá. A kevés hiányosság arra vall, csekély számban sikerült könyveket eladni.¹¹ Az el nem kelteknek a Kollégium számára való megvásárlására 1795 májusában adta át a pénzt TOMKA György egyházkerületi pénztárnok egy FEJES István nevű, legációba induló diáknak.¹²

SZOMBATHY említett *Recensiój*ának egyik fejezete még másik, következő évi árverésre is mutat: „Libri auctione publica distracti. Ao. 1796 diet. 13—28 Apr.”

A nyomtatott árverési katalógussal, két nyilvános aukción kívül is propagált könyvállományt tehát csak két év alatt sikerült BELEZNAV Sámuelnek 1794—1796 között eladnia.

2. A katalógus számottevő adaléka „szakrendszere”: az a tárgyi csoportosítás, amelyben kora legmagasabb szintjén álló módon készített címleírásokkal sorolja fel egységeit.

Ami olvasásakor mindjárt szembetűnik, az a romantika hatása: élre veszi a honi történelmi és tudományos irodalmat, ennek a „szak”-nak a beszámozása nélkül. A másik, korára jellemző, pontosabban a barokk szellemre visszavezethető sajátosság: e kiemelés után a tulajdonképpeni „rendszer” első három, illetve négy főosztályának a sorrendje. A mennyiségében is leggazdagabban képviselt teológiát a történet- és jogtudományok, majd a filozófia elé helyezett orvostudomány követik. Egészében pedig az jellemzi, hogy következetes elhatárolásokra törekszik, de az egyes tudományágak közötti kapcsolatok kifejezését meg sem kísérli. Mai szemmel nézve olykor ad absurdum elkülönít, de az elválasztott csoportokat nem rendszerezi. Az alábbiakban a rendszert, mint a katalógus vázát közöljük. Az egyes osztályok után zárójelbe helyezett számok a bennük felsorolt művekre vonatkoznak — így a könyvtár jellege kitetszik, azzal a fenntartással, hogy maga a 163 lapos nyomtatott katalógus az állomáynak csak kb. egyharmadát sorolja fel.

Historia Hungariae et rel. Litteratura Patriae. (30)

I. Libri Theologici, et quidem. (318) — 1. Biblia sacra et eorum paraphrases (18). 2. Hermeneutici, Critici, Exegetici (65). 3. Dogmatici (58). 4. Morales (9). 5. Homiletici (39). 6. Polemici (21). 7. Ascetici (23). 8. Libri antiquitatum Ecclesiasticarum (32). 9. Philologici sacri et Subsidiarii (26). 10. Libri hist. naturalis sacrae (6). 11. Miscellanei (31). 12. Dissertationes, Exercitationes, Disputationes (16).

II. Libri Historici (124). — A) Historia Ecclesiastica (39). B) Historia Naturalis (11). C) Mythologia (2). D) Chronologia, Historia Universalis et Statistica (45). E) Historia Subsidia (4). F) Historia litteraria (23).

III. Libri Juridici (24). — A) Jus Ecclesiasticum (16). B) Jus civile (8).

IV. Libri medici (12).

V. Libri Philosophici (69).

[VI] 6. Libri antiquitatum (16).

[VII] 7. Libri numismatici (3).

[VIII] 8. Libri Diplomatici, Genealogici, Heraldici (12).

[IX] 9. Libri politici et statistici (26).

[X] 10. Libri militares (14).

[XI] 11. Libri Itinerum et geographici (33).

XII. Libri Technologici (4).

XIII. Libri artium elegg. et liberalium (5).

XIV. Libri Oeconomici et mercantiles (14).

¹¹ ERASMUSnak Amsterdamban, 1655-ben kiadott *Colloquijáról*, KEMPIS Tamás 1722-i kiadású *Imitatio Christi*jéről, a *Minutii Felicis Octavibus*. Debr. 1757-ről és a *Hand u. Taschenbuch für die Offiziers d. Infanterie*. 1779-ről sikerült néhány jelentéktelenebb szépirodalmi termék mellett kimutatni, hogy közéjük tartoznak.

¹² A./XXV., 9366/73.

XV. Libri Societatum eruditatum, varii arg. (8).

XVI. Libri periodici varii arg. (3).

XVII. Encyclopedici, Anthropológici, Polyanthici (12).

XVIII. Romanenses (11).

XIX. Libri Satyrici (10).

XX. Libri pedagogici (11).

XXI. Libri classici, arab. graec. latini, germ. (68).

XXII. Libri Critici, Philologici et Scholastici (71).

Ezután a katalógus 126—141. lapjain kiegészítés következik „Libri post conscriptam Bibliothecam reperti, ad suas rubricas referendi” címmel. Az eddigi szakrendben további 104 egységet sorol fel, amelyek nem változtatják meg a könyvtár összetételéről kialakult képünket. A 141—163. l. az *Appendix*, amely a nyelvi felosztás elvét alkalmazza, és az első, a francia könyvek csoportjában a fenti sémát használja. A másik két csoportban azért nem teheti, mert azok mindössze két olasz és egy angol műből állanak.

A *Catalogus* ezzel a mondattal zárul: „Ad hanc Bibliothecam spectat Telescopium quoque Anglicum cum Appertinentiis, ingentis olim pretii.”

Az időbeli megoszlást tekintve: a katalógus 4 őnyomatványt tartalmaz, kódexet egyet sem. XVI. századi nyomdatermék mintegy 35 mű. A XVII. században megjelentek száma megközelíti a 300-at. A többi zömmel a XVIII. század derekáról való. Így nemcsak azt szűrhetjük le, hogy a feltehetően régebbi keletű családi könyvtár nagyobb arányú fejlesztője BELEZNAV Sámuel édesapja, Mihály volt, hanem a könyvek számarányára is figyelve, felszínre kerül a gyűjtés tendenciája. A tulajdonosok általános gyűjtőkörű modern bibliotékát igyekeztek létrehozni anélkül, hogy a múlt szellemi termékeinek a mellőzésével gyökértelessé és a modernsége törekedve felületesen divatosá tették volna.

Magyar nyelvű nyomtatvány nem fordul elő a katalógusban,¹³ pusztán egy *Remedium pauperum, a melyben találatnak igen hasznos házi orvosságok* című kézirat nyer említést. Az 1796-ban vásárolt könyvek között is mindössze három akad: PÁPAI PÁRIZ Ferenc szótára, egy Debrecenben 1736-ban kiadott énekeskönyv, valamint „Szent-iványi Márton egynehány Magyar munkátskái a vallásról.”

Mint a legtöbb régi feldolgozatlan katalógust, így ezt is érdemesnek bizonyult abból a szempontból átvizsgálni, hogy nem tartalmaz-e retrospektív nemzeti bibliográfiánkat kiegészítő adatokat? Egy olyan kiadást tüntet fel, amelyet SZINNYEI József nem ismer. Eszerint SZEGEDI Mihály *Primatus Romani Pontificis adversus Clar. D. Jo. Baumassen iterum assertus* c. munkája nemcsak Tyrnaviában jelent meg 1748-ban és 1750-ben, hanem harmadik kiadást is megért „Jaurini 1751. g. ap. Greg. Jo. Streibig.” Magáról a könyvről nem ellenőrizhetjük az adatot, mert elveszett, viszont SZOMBATHY János is így írta le a nyomtatott katalógustól függetlenül, elsődlegesen készített *Recenziójában*, ami a sajtóhibát valószínűtlenné teszi. További erősítésül szolgál az a tény, hogy STREIBIG-nyomda működött Győrben kb. 1730-tól 1850-ig.

3. SZOMBATHY János *Recenziójában* feltüntette a könyvek árait.¹⁴ Ha ezeket úgy fogjuk fel, mint egy adott kor értékrendszerének könyvészeti vetületét, példát látunk benne a könyvészet felépítmény jellegéhez. Konkréte azért becsljük ezt az árjegyzéket, mert a felvilágosodás szegényes XVIII. századi magyar irodalmához, sőt, ami fontosabb: elter-

¹³ Igen tanulságosnak ígérkeznek az árlistának más korabeli árverésekkel való egybevetése. Ezt a munkát csak sárospataki szinten, az abban az időben gyakori aukciókkal kapcsolatban végezhetjük el.

¹⁴ A hirtelen és előkészítetlenül, valósággal betört felvilágosodás eszméinek terjedése a XVIII. sz. végén — politikai akadályok következtében — megtorpant. Az egyenes út az lett volna, hogy a megfelelő francia munkák után a kifejezetten magyar vagy magyarországi vonatkozású könyvek beszerzése következzen. Idáig azonban a BELEZNAV-család már nem jutott el.

jedéséhez nyújt adalékot. Jóllehet az „elterjedés”, tehát a haladó szellem itt „csupán” egy értékelő főúrra és az értékeléssel azonosuló provinciális iskolára, a pataki kollégiumra érvényesíthető; igaz, az utóbbit erre nemcsak múltja, de mindenkori szellemisége, egész lényege kötelezte.

Természetesen erőltetett lenne, ha a felvilágosodás egészéről vagy akár magyarországi kihatásairól kialakult nézeteinket akarnánk érvényesíteni ebben a témakörben. Csak azt hangsúlyozzuk, hogy ez az árjegyzék több pontját igazolja.

a) A felvilágosodással, sőt az azt előkészítő évtizedekben kezdett el kibontakozni a tudományos történelmi érdeklődés, a források feltárása és a fejlődésnek ténylegesen impulzusokat adó adatok tudatos értékelése. Könyvészeti velejárója — negatív vetületben — az, hogy az árjegyzék sem az ősnymtatványoknak, sem az Elzevir nyomtatványoknak, mint olyanoknak, különösebb értéket nem tulajdonít.

A négy incunabulum közül Jac. Phil. BERGOMENSIS *Historiája* (Venetia, 1492) mindössze 1 Ft-ra van becsülve. Kedvezőbb elbírálás alá esik már a *Legenda Sanctorum seu Lombardica Historia* (Ulm, 1488), amennyiben ára 2,30 Ft. Belső értékeinél fogva kerül többbe a „Chonica Norimbergensia seu historia universalis Hartmanni Schedelii. Norimb. 1493”: 5 Ft-ot kér érte. Nyilvánvalóan nem azért, mert ősnymtatvány, hanem mert PLINIUS műve, tartja a *Historia Naturalis* (Venetia, 1497) értékét 10,40 Ft-ra.¹⁵

Az Elzevir-kiadások mélyen az 1 Ft alatt értékeltetnek; amit nem magyarázhat kielégítően, hogy a XVIII. század elején ez a nyomda már elveszítette eredeti jelentőségét. A legdrágább közülük egy görög nyelvű *Újszövetség* 1662-ből: 25 krajcár. Patricius FROBENIUS *Jelenések kommentárja* (1746) is csak azért 0,21 Ft, mert hozzá van kötve Henr. ALTING „Exegesis Aug. Confess. Amst. 1647 ap. Jansonius”-a. COMENIUS *Januája* (Amsterdam, 1661) 15 krajcárért kapható, pontosan annyiért, mint 1792-i debreceni kiadása. Két francia munka (Pierre MOULIN: *Anatomie de la Messe*. Leyden, 1638 és Frebrice BASSECOUR: *Sermons de piété, pour revellier l'ame á son salut*. Amsterdam, 1747) ára pedig 1, ill. 3 krajcár. Az utóbbival azonos árban kelt el az avult szellemű *Logica vetus et nova quadripartita* (Amsterdam, 1654) Johannes CLAUBERGIUSTÓL.

Az árjegyzékben a tudományos történelmi érdeklődés pozitív vetülete a modern, ill. megbízható történettudományi munkák magas ára. Az alábbiakban közölt 10 mű a gyűjtemény vonatkozó részlegének keresztmetszetét adva, önmagáért beszél.

BONFINI, Antonio: <i>Rerum Hungaricarum decades</i> . Basileae, 1568.	7,30 Ft
GAJUS, Bartholomeus: <i>Epitome historico chronologico gestorum omnium propheticarum, ducum. . . populi hebraici</i> . Romae, 1751.	18,48 Ft
<i>Thesaurus antiquitatum Romanorum</i> . Tom. 1—12. Vol. 1—6. Traject. ad Rhen. 1694—1699.	120.— Ft
HALTAUS, Christian Gottlob: <i>Glossarium Germanicarum medii aevi</i> . Lipsiae, 1758.	12.— Ft
LUCIUS, Johannes: <i>De Regno Dalmatiae et Croatiae</i> . Vindobonae, 1758.	2.— Ft
<i>Monumentum inedita rerum Germanicarum</i> . Vol. 1—4. Lipsiae, 1739—1745.	40.— Ft
<i>Palatini regni Hungariae bello paceque clarissimi. . . 3. ed.</i> Tyrnaviae, 1760.	1.— Ft
PRAY, [György] Georgius: <i>Annales Regum Hungariae</i> . Vol. 1—5. Vindobonae, 1763—1770.	15,01 Ft
PUFENDORF, Samuel: <i>De rebus a Carolo Gustavo Sveciae rege gestis</i> . Norimbergae, 1729.	15.— Ft
<i>Theatrum Europaeum, oder ausführliche und wahrhaftige Beschreibung aller und jeder denkwürdigen Geschichten. . . Vol. 1—21</i> . Frankfurt am Mayn, 1662—1738.	150.— Ft

¹⁵ A görög—római irodalom klasszikus alkotásait a katalógus kifejezetten a drágább könyvek közé sorolja. Pl. Julius CAESAR *De bello Gallico*ját (Venetia, 1737) 13,12 Ft-ra, egy ugyancsak velencei kiadású ARISTOTELES-kötetet 1552-ből 5 Ft-ra értékeli.

b) A történelmi érdeklődés mellett a földrajz iránti érdeklődés fejlődését is kimutathatjuk. Ahogy az érdeklődés középpontjából a dolgok Istenhez való viszonya kezdett kiesni, hogy átadja helyét az új, az ideológiailag alapozott antropocentrikus és horizontális irányultságúnak, úgy vált belső szükségletté a föld megismerése. Az útleírások, térkép-gyűjtemények stb. irodalma a felvilágosodás hatására kezd nemcsak duzzadni, hanem fokozott megbecsülést is nyerni. Példa rá az árjegyzékből kimásolt 10 tétel.

<i>Atlas mapparum geographicarum generalium et specialium centum foliis compositum.</i> Norimbergae.	22,30 Ft
BARROW, Johann: <i>Sammlung von Reisen und Entdeckungen.</i> 1–2 Bd. Vol. 1. Leipzig, 1767.	2.— Ft
<i>Bilder-Geographie.</i> Leipzig, 1753.	2,15 Ft
HEVESI, [Gábor] Gabriel: <i>Atlas parvus Hungariae seu Geographia Hungariae in 40 tabellas divisae descriptio.</i> Viennae, 1689.	1.— Ft
HÜBNER, Johann: <i>Vollstaendige Geographie.</i> 1–3. Theil. Vol. 3. Frankfurt, 1758.	2,32 Ft
KIRCHERUS, Athanasius: <i>China monumentis.</i> . . Amstelodami, 1667.	6,30 Ft
<i>Novus Atlas, das ist Weltbeschreibung.</i> Vol. 1–4. Amstelodami, 1646.	135.— Ft
<i>Sammlung von Reisen zu Wasser und zu Lande, aus verschiedenen Sprachen übers.</i> Vol. 1–5. Göttingen, 1750–1757.	18,10 Ft
WILLERBRADT, Johann Peter: <i>Historische Berichte und practische Anmerkungen auf Reisen in Deutschland, in die Niederlande.</i> . . Hamburg, 1758.	1.— Ft
WINDISCH, Carl Gottlieb: <i>Beschreibung des Königreichs Hungern.</i> Pressburg, 1772.	1.— Ft

c) A felvilágosodás térhódító szellemére engednek következtetni előkészítő és irányító tényezői közül a természettudományi, valamint a jellegzetesen újkori filozófiai munkák megléte és árai. Miért hiányoznék ennek az áramlatnak a hatása, ha ideológiai pillérei adva vannak? A felvilágosodás korának embere a tapasztalatból, szabad megfigyelésből, kísérletezésből merítő, tehát a sajátos principiumára építő természettudományt, továbbá a tekintélyek ellen s a szabadságért küzdő, önmagának mind instrumentális, mind normatív használatot követelő ráció bölcseleti produktumait tekinti világnézete alapjául. BELEZNAV Sámuel könyveinek az árjegyzékéből annyit mindenesetre leszűrhetünk, hogy az ilyen természetű munkák — drágábbak lévén a korábban hasonló jelentőségű, tehát az orthodox szellemű vallásos irodalmi termékeknel — világnézeti, ill. objektív tudományos értékeinek tudatában volt. Néhány adalék:

BAYLE, Pierre: <i>Dictionnaire historique et critique.</i> Vol. 1–4. Basle, 1741.	40.— Ft
GROTIUS, Hugo: <i>De jure belli ac pacis.</i> 1699.	3.— Ft
<i>Handbuch der Naturgeschichte.</i> Vol. 1–4. Nürnberg, 1770–1774.	4,30 Ft
<i>Mathematisches Lexicon.</i> Vol. 1–2. Leipzig, 1742.	10,30 Ft
NEWTON, Isaac: <i>Arithmetica universalis.</i> Vol. 1–2. Amstelodami, 1761.	5.— Ft
NEWTON, Isaac: <i>Opuscula mathematica, philosophica et philologica.</i>	
Vol. 1–3. Lausanne—Genevae, 1774.	10.— Ft
ROHR, Julius Bernhard: <i>Physikalische Bibliothek.</i> Leipzig, 1754.	10.— Ft
<i>Thesaurus rei herbariae, cum notivis herbarum coloribus et explicatione.</i>	
Norimb. 1750.	40.— Ft
WALCH, Johann Georg: <i>Philosophisches Lexicon.</i> Vol. 1–2. Leipzig, 1775.	10.— Ft
WOLFF, Christian: <i>Jus naturale.</i> Vol. 1–8. Francofurti—Leipzig, 1741–1748.	12.— Ft

d) Az árjegyzék legdöntőbb és legtöbb feszültséggel várt része a teológiai művek értékelése. Kettős ok miatt. Az első: a fentieknek itt van a próbája. Rajtuk keresztül lehet konkrétan lemérni, hogy valóban egy felvilágosult főúr könyvtárát vette meg a felvilágosodás szellemiségének talajt készítő alma mater? A másik árnyaltabb kérdésre enged feleletet következtetni: a felvilágosodás melyik ága gyakorolt, mennyire mélyreható,

milyen módon befolyást rájuk? Felületesen végigfutva az árlista szóban forgó egységein, érthetetlen ingadozásokkal találkozunk. A skála — gerincmagasságtól többé-kevésbé függetlenül — a krajeár és a súlyos forintok között mozog. Milyen elvek szerint?

A *Recensio* ilyen szempontú elemzése erősíti azt a nézetet, hogy „az új szellem felülről rakodott le a magyarságban és a felső tüzes lávaréteg alatt kemény, szilárd és merev kőtömegek maradtak, melyek híven ragaszkodtak ősi politikai és vallásos meggyőződésükhöz.”¹⁶ Ez az általa érintett egyes emberek zömének lelki világában is így érvényes. Könyvészeti vetülete: aktuális, tehát a koreszme felől nézve használható, modern, valamint perspektívátágító (vallástörténeti) és objektív tudományos adatokat rögzítő teológiai művek értékelési kibírják az átlag könyvével való összehasonlítást; de csak ezek. A többiek mélyen alatta állanak. Ez azért fontos adat, mert a XVIII. század végén, sőt a XIX. század első harmadában is még a magyar protestáns teológiai irodalom lényegében és túlsúlyban háborítatlanul orthodox lehetett; a külfölddel ellentétben létre sem kellett jönniük az apológiák sorának. BELEZNAY Sámuel azonban már BAUMGARTENT KÁLVIN felé helyezi, és fontosabb számára egy jelentéktelen, de friss prédikációskötet, mint a *II. Helvét Hívallás*. Anélkül, hogy a LÖFFLER—ROHRACHER—WEGSCHEIDER-i vonal, tehát a végsőkig konzekvens racionalista teológiai irodalom termékei közül akárcsak egy is képviselve lenne könyvtárában. SZOMBATHY János pedig az ilyen, a német felvilágosodás vulgáris szintjén álló műveket megvásároltatja egyházkerületi költségen. Igaz, hivatali utóda 1823-tól SOMOSY János, a racionalizmus hatása alatt álló első magyar református dogmatikus.

Bizonyít és szemléltet egy részletesebb kimutatás. Milyen munkáknak volt keletük?

BAUMGARTEN, Sigmund Jacob: <i>Evangelische Glaubenslehre</i> . 2. Aufl. 1—3. Bd. Halle, 1760—1765.	3.— Ft
<i>Biblia Germanica, ex versione Mart. Lutheri</i> . Vittebergae, 1555.	12.— Ft
<i>Corpus juris canonici</i> . Coloniae, 1735.	15.— Ft
<i>Evangelisches Bibelwerk, die Heilige Schrift nebst einer vollständigen Erklärung</i> . Vol. 1—19. Leipzig, 1749—1770.	50.— Ft
KING, I. G.: <i>Gebräuche der Griechischen Kirche</i> . Aus dem Englischen. Riga, 1773.	2.— Ft
PICART, M.: <i>Heilige Ceremonien aller Nationen</i> . Vol. 1—2. Zürich, 1746—1747.	18.— Ft

A régebben számottevő befolyást gyakorolt alább kiemelt művek ára a korszellem változását világosan tükrözi.

AMESIUS, Gvillielmus: <i>Lectiones in omnes psalmos Davidis</i> . Amstelodami, 1635.	0,15 Ft
BOSSUET, Jacques Benigne: <i>Doctrinae Catholicae Expositio</i> . Viennae, 1743.	0,10 Ft
BUDDIUS, Johann Franz: <i>Ecclesia Apostolica</i> . Jena, 1729.	0,20 Ft
CALVIN, Johannes: <i>Institutio religionis christianae</i> . Genf, 1612.	0,42 Ft
COCCEIUS, Johannes: <i>Summa doctrinae de foedere et testamento Dei</i> . Amstelodami, 1672.	0,12 Ft
HEIDEGGER, Heinrich Johann: <i>Corpus theologiae christianae</i> . Tiguri, 1700.	0,36½ Ft
LUTHER, Martin: <i>Postilla domestica</i> . Lipsiae, 1598.	0,03 Ft
MARTONFALVY, [György] Georgius: <i>Exegesis libri. . . Medullae Amesianae</i> . Debrecen, 1675.	0,07 Ft ¹⁷

¹⁶ ECKHARDT Sándor: *Újabb adatok a felvilágosodás történetéhez*. Klebelsberg emlékkönyv. Bp. 1925. 525. l.

¹⁷ Hozzájuk viszonyítva a debreceni, 1736-i kiadású *Énekeskönyv* aránytalanul drágának tűnik. Ára: 0,51 Ft.

e) Érdemes azt is megnézni, hogy az újkori szépirodalom maradandó alkotásainak milyenek ezek után az árai? Néhány jelentéktelen név mellett 5 klasszikus tűnik szembe. A számok — LA FONTAINETŐL eltekintve — különösebb meglepetést nem tartogatnak. A hangsúlyt itt is talán nem annyira az árakra, mint inkább a szerzőkre kell tennünk: a döntő az, hogy ismertek, olvasottak; intencióik ellenére vagy folytán, helyet kapnak egy főúri könyvtárban, s onnan csak komolyabb összeg ellenében kerülhetnek tovább. Őt tétel adatait közöljük:

	BOCCACCIO, Giovanni: <i>Il decamerone</i> . Vol. 1—5. Londre, 1757.	5.— Ft
	LA FONTAINE, Jean: <i>Fables choisies</i> . Vol. 1—4. Paris, 1755—1759.	27.— Ft
	MOLIÈRE: <i>Oeuvres</i> . Vol. 1—8. Paris, 1768.	4,30 Ft
1766.	SWIFT, Jonathan: <i>Satirische und ernsthafte Schriften</i> . Vol. 1—8. Zürich,	6.— Ft
	VOLTAIRE, Francois-Marie Arouet: <i>Schauspiele</i> . Nürnberg, 1766.	1.— Ft

f) Végül nemcsak a kuriozitás kedvéért, hanem mert meglétüket a könyvtárra jellemzőnek tekintjük, figyelünk a két legdrágább munkára. Ezek:

	<i>Academiae Scientiarum Petropolitanae commentarii</i> . Vol. 1—35. Petropoli, 1728—1776.	262.— Ft
	<i>Lexicon universale, oder grosses vollständiges Universal-Lexicon</i> . Tom. 1—68. Vol. 1—34. Halle—Leipzig, 1732—1754.	250.— Ft

BELEZNAY Sámuel, ill. a BELEZNAY-család könyvtára a magyarországi felvilágosodás felől érthető. Felkelti az érdeklődést ennek az egész korszaknak hasonló jellegű gyűjteményei iránt; feldolgozásuk nemcsak könyvtártörténetileg vagy könyvészetileg értékes adatokat, hanem pozitív adalékokat szolgáltat egész kultúrtörténetünk számára is.

BARCZA JÓZSEF

A Honderű válsága 1847 decemberében. Ismeretes, hogy 1847 utolsó hónapjában kiéleződtek a *Honderű* elleni támadások, amelyeket a szerencsétlenkezű PETRICHEVICH HORVÁTH Lázár meg rosszul megválasztott segédszerkesztői, NÁDASKAY Lajos és ZERFFY Gusztáv szinte vállvetve idéztek fel maguk ellen. A sértett baloldali közvélemény megsokalta az értetlen támadásokat, különösen PETŐFI állandó becsmérlését, és az a hír is elterjedt, hogy a *Honderű* 1848-ban már nem fog megjelenni.¹ A *Honderű* november 30-án megjelent 22. számában válaszol, azt állítván, hogy bukását minden év végén „jó eleve harangozák vala”, de a jámbor hiedelem sohasem vált valóra.² Most sem lesz így, sőt, a *Honderű* 1848 januárjától kezdve a magyar kiadáson kívül németül is meg fog jelenni, és azoknak a magyar íróknak a műveit, „kik a journalistikai mezőn is működnek”, a német közönségnek is be fogja mutatni „talpraesett fordításban”. A *Pesti Divatlap* erre új vádat emel: „P. Horváth Lázár új német napi lap kiadására is nyert szabadalmat, neve ez új csodaszülöttnek: *Morgenröthe*. — És így most már H. úrnak két organum van kezében, míg a legtöbb magyar laphoz három négy ember is tart tulajdoni igényt.”³

P. HORVÁTH LÁZÁR még ugyanazon héten válaszol az új támadásra: „A *Honderű* kiadási joga új évtől kezdve bizonyos fennlétező régiebb egyezkedések nyomán újra

¹ HORVÁTH László: *P. Horváth Lázár (1807—1851) élete és munkássága*. Bp. 1936. 43. l. A *Honderű* megszűnésére a *Pesti Divatlap* okt. 21-i, 43. számában találunk célzást. 1374. l. *Budapesti Szemle* c. rovat.

² *Honderű*. 1847. 2. köt. 435. l.: *A Honderű 1848-ban*.

³ *Pesti Divatlap*. 1847. dec. 9. 50. sz. 1593. l. (*Budapesti Szemle* c. rovat.)

előbbi tulajdonosára Emich Gusztáv úrra menend át. A Divatlapnak azon aggodalma tehát, mintha ugyanegy személy két kiváltsági jogokkal (!) lenne felruházva, önkénytelenül elenyészendik . . .”⁴

Ha ezeket az idézeteket, amelyek arra mutatnak, hogy 1847 végén a *Honderű* körül komolyabb vészek tornyosultak, mint a szokásos évvégi halálhírek, egymással szembesítjük, és a megszűnés Damoklesz-kardja körül folyó viták eredetét egy kissé messzebb kutatjuk, kiderül, hogy a lap-rivalisok kölcsönös jóslatásait egymás bukásáról nem VAHOT kezdte. Mert a megszűnéssel előbb a *Pesti Divatlapot* fenyegette nem is az ellenfél, hanem a lap kiadási joga körül VAHOT és az előző tulajdonos, ERDÉLYI János között kialakult vita. Ezért írja a *Pesti Divatlap* már október 7-én:⁵, . . . a lapkiadási és szerkesztési celszövények ismét napi renden vannak. Innen magyarázható azon álhír terjesztése is, miszerint e lap szerkesztője ez év végén le akar lépni pályájáról. Igaz ugyan, hogy az önérdék, egyedáruskodás, vágytársi féltékenység, nemtelen bosszú, árulás, hit- és szöszegés, hálátlanság — és több ilyen gyönyörűséges tulajdonok legújabbban válllvetve egyesültek a már annyi vészt kiállott Pesti Divatlap megbuktatására; mi azonban nyugodt lélekkel nézzük ez alacsony ostromot . . .” És a következő számban⁶ konkrétan meg is mondja, hogy utódjául ERDÉLYIT emlegetik. Válaszul közli ERDÉLYI 1844. ápr. 19-ről kelt szerződését a két VAHOT-tal, amelyben az minden tulajdonjogról, felesége nevében is lemondott.

A *Honderű* újjongó híradása VAHOT meneszteséről október 19-én jelent meg a *Heti Szemle* rovatban,⁷ tehát VAHOT panaszja után. „Irodalmi bajtársunk Vahot Imre úr viszályba keveredett a Pesti Divatlap előbbi tulajdonosával Erdélyi úrral. Kik a viszály természetét s körülállásait közelebről ismerik, azt gyanítják, hogy E. úrnak nyert pöre van. V. úr maga látszik sejdíteni az eredményt, mert ez ügyben tett minapi nyilatkozatában „vágytársi féltékenységet, nemtelen bosszút, árulást, hit- és szöszegést, hálátlanságot és több ilyen gyönyörűséges tulajdonok”-at sorol elő . . . Már pedig e „gyönyörűséges tulajdonok” közül egy is elég volna megbuktatni akárkit, ha hogy bárkinek is tulajdonosi jogait erősb jogezímek nem védik . . . mint minők a vágytársi féltékenytelenség, nemes önmegtágadás, loyaltás és háládatosság”.

Tehát a laptárs tönkrejutásáról való jóslatást nem VAHOT kezdte. VAHOT október 14-i cikkéből már megtudjuk, hogy a szóbeszéd elindítója a *Nemzeti Ujság* volt — tehát a Gyűlde hírlapja, P. HORVÁTH elvbarátjainak az újságja.^{7a} (A Gyűlde nek, mint ezt más helyen megírtuk, P. HORVÁTH is tagja volt.)

De P. HORVÁTH talán éppen azért volt hangos, mert az ő házatája forgott veszélyben. Legalább erre mutat egy dokumentum, amely — érdekes módon — 1847. december 8-án kelt, tehát mindössze 8 nappal később írták alá, mint amikor a *Honderű* hangzatosan visszautasította a megszűnéséről, illetve HORVÁTH lemondásáról terjesztett híresztelést. Márpedig ez az okmány — EMICH Gusztáv és P. HORVÁTH Lázár közt létrejött adásvételi szerződés — kifejezetten arról szól, hogy P. HORVÁTH eladja (ill. visszaadja) a *Honderű* kiadói jogát EMICH-nek, sőt előre ígéri, hogy ha EMICH új szerkesztőt fog alkalmazni, maga segíti hozzá az új embert a szerkesztői rang hatósági megerősítéséhez.

De lássuk az okmányt, illetve annak HORVÁTH László által hitelesített másolatát:

⁴ *Honderű*. 1847. télelő [december] 14. 477. l. (*Heti szemle* c. rovat.)

⁵ 41. sz. 1310. l. (*Budapesti Szemle* c. rovat.)

⁶ *Pesti Divatlap*. okt. 14. 42. sz. 1341. l. *Ismét lapom ügyében*. (*Budapesti Szemle* rovat.)

⁷ *Honderű*. 1847. Őszhó. 19. 2. f. é. 16. sz. 318. l.

^{7a} A *Nemzeti Ujság* okt. 7-i számának *Vegyes újdonságok* c. rovatában rövid hírt közölt VAHOT távozásáról és ERDÉLYI jogairól.

„Hü Másolata Emich urrali szerződésnek

Petr. Horváth Lázár m/p

Szerződés

Alolirottak a „Honderü” czimü divatlap iránt 1842. év július 14 én kötött továbbá az ezt módosító 1843 év mártz 19 én nem különben ezen most érintett két kötetést felbontó 1844 év május 4 én kelt Szerződvényeket ezennel megszüntetvén, s kötelező erő nélkülieknek nyilvánítván: az érdeklött divatlap iránt mai napon következő megmásolhatlan szerződésre léptünk u. m.

- 1 szor Én Petrichevich Horváth Lázár az eddig általam saját költségemen kiadott Honderüt, a Pesti Salon melléklappal együtt Emich Gustav urnak eladom, 's matolfogva mint egyedüli kizárólagos tulajdonát neki olly kép engedem át, hogy ehhez mai naptól fogva legkisebb igényem többé ne legyen. — E divatlap tulajdonosi joga iránti engedélynek Emich Gusztav Ur személyére leendő átruházását, maga helyén kieszközölni köteles leendek, — valamint az általa ajánlandó szerkesztőnek elfogadtatását, s a „Honderü” névnek netán más névre átváltoztatását is saját befolyásommal bona fide elősegíteni ígérkezem, 's erre becsületszavamat is ünnepélyesen lekötöm.
- 2 szor Én Emich Gustáv a megnevezett divatlapot a fenti feltételek mellet megveszem s kötelezem magamat ezért P. Horváth Lázár Urnak 1000 — ezer ezüst forintot (3 huszast egy forintra számítva) két részletben t.i. 1848 év február 15 én négyszáz ezüst forintot s ugyan azon év július 10 én hat száz ezüst forintot kész pénzben befizetni. E felül pedig a „Honderü” czimü lapnak 1847 november 20 ik napjaig fizetetlen maradt minden restantziait, milyenek p. o. a k. egyetem nyomdájában, a hermaneczi papirgyár számlájában a Párisbol hozott divatképek árszletéből fizetetlen hátra maradt positiok, nem különben azon sommak is, melyeket én az utolsó felévben a maradott párisi képek szállítása és begönyölésére s egyéb folyó kiadásokra előlegeztem — megfizetni köteles leszek, ugyszinte a „Honderünek” f. év végéig való megjelentetésére megkivántató minden költségek általam lesznek fedezendőik. Mely körülményről az illető nyomda és papirgyár igazgatásait azonnal tudositani köteles vagyok.
- 3 szor Azon esetben, ha én P. Horváth Lázár az 1-ső pontban említett feltételt t.i. a Honderü illető tulajdonosi jognak Emich Gusztáv urrai átruházását legfelebb 1848 év július 1-ső napjaig eszközölni képes nem leendnék, az 1847 év II felében, s illetőleg 1848 év július 1-ső napjaig a Honderüért fizetett adosságok, és az arra tett folyó kiadások rovasomra történteknek tekintendők, és én akkor tartozom mindezeket azonnal mihelyt Emich Gustáv ur a számadást előadandja, megfizetni, nem különben a 2-dik pontban említett ezer ezüst forintot szinte azonnal nekie megtéríteni, s egyedül ez esetben fog aztán a régibb 1844 év majus 4-én kötött s felebb is érintett szerződés ismét teljes kötelező erőben lépni. — Végre
- 4 szer Noha szerződő felek ugy megvannak győződve, hogy köztök e szerződés iránt kérdés támadni nem fog, mivel azonban a jó rend azt hozza magával, hogy a nemvárt esetekre is előleges intézkedés tétessék a szerződésben; kölcsönös meg egyezéssel abban állapotak meg, hogy minden e szerződés tárgyában köztük támadható kérdések az 1836. 20 t. cz. értelmében a sértett fél által szabadon választandó biro előtt intéztessenek el.
Melynek nagyobb erejére kiadtuk ezen saját kezünk aláírásával és szokott pecsétünkkel megerősített adás-vevési szerződést.

Kélt Pesten December 8-án 1847

Emich Gusztáv
könyvárus
L. S.

Petrichevich Horváth
Lázár
L. S.¹⁸

¹⁸ A nálam levő szerződés-másolat teljes szövege.

Megjegyzendő, hogy a P. HORVÁTH és EMICH által idézett előző szerződések tudomásom szerint eddig nem kerültek elő. Az Országos Széchényi Könyvtárban és a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában nem találhatóak ilyenek. A tulajdonjog valószínűleg eredetileg EMICHÉ volt, az 1842-i és 1843-i „kötést felbontó” 1844-i szerződéssel szerezhetette azt meg P. HORVÁTH.

Csak azért kötötték volna ezt az új szerződést, hogy eleve elhárítsák a VAHOT által valóban azon melegeben előhozott szemrehányást, amely szerint a befolyásos, „gutgesinnt” P. HORVÁTH két lapengedélyt is kap, míg mások egyet sem? A *Honderű* válasza VAHOT utolsó — december 9-én közzétett — támadására erre látszik mutatni. Hiszen a tények is azt bizonyítják, hogy a *Honderű* nem szűnt meg, és 1848 márciusig, az első negyedév végéig, P. HORVÁTH nemcsak szerkesztője, de kiadója is volt. A szerződés tehát csak fiktív jogügylet lett volna, hogy elhárítsák P. HORVÁTH feje felől a túlságosan is irigyelhető anyagi siker látszatát.

Csakhogy kétségtelen, hogy P. HORVÁTHnak a folyóiratból ekkor már nem volt haszna (ha előbb volt is), hanem ellenkezőleg, 1847-ben, általános vélemény szerint, elkedvetlenedett saját lapjától. Eddig nem kutatták, hogy ennek az elkedvetlenedésnek csak a túl mélyen felkavart és méltán a *Honderű* vereségével végződött viták voltak-e okai, és nem játszottak-e közre, vagy nem játszottak-e éppen főszerepet anyagi természetű problémák is. A *Honderű*nek nyilvánvalóan volt deficitje — a szép kiállítás, szövegközi képecskék, bekeretezett lapszélék sokba kerültek, s mint az itt közölt szerződés is mutatja, még drágábbak voltak a Párizsból vásárolt divatképek. Hiszen éppen az utóbbiak ellenértékét nem tudta már P. HORVÁTH az Egyetemi Nyomdánál kiegyenlíteni. A ráfizetés — amelyet P. HORVÁTH eddig talán sajátjából fedezett (legalábbis nincs nyoma annak, hogy a deficitet valamilyen hivatalos szubvenció pótolta volna) — most, a legnagyobb népszerűtlenség idején szökhettett legmagasabbra.

Mindenestre világos, hogy P. HORVÁTH, akiben diplomáciai ambíciók szunnyadtak, aki eredményesnek hitt körutat tett 1847 tavaszán Keleten, és nyilván már ekkor újra odakészült, nem lehetett boldog sokat támadott szerkesztői állásában, amelyben két vérmesen polemizáló segédszerkesztőjéért is felelősnek tartotta a közvélemény. Adósságainak átvétele, meg egy aránylag alacsony vételár fejében tehát eladta, ill. visszaadta a kiadási jogot EMICHnek, aki — nézzük meg jól a szerződés szövegét — az adósságokat *mindenképpen* átvállalta, míg P. HORVÁTH csak akkor lett volna köteles azokért ismét saját személyében helytállni, ha az adásvételt a hatóság nem szankcionálja, azaz a kiadási jog átruházását nem veszi tudomásul, és az új (ismeretlen) szerkesztőt nem erősíti meg. Az utóbbi aktus érdekében P. HORVÁTH személyes befolyását is hajlandó volt latbavetni, és ezt a szerződés külön paragrafusban ki is kötötte.

P. HORVÁTH pénzzavarára még két tény látszik utalni: 1847-ben a kancelláriához folyamodott a hivatalos hirdetések közlésének a jogáért. Nem kapta meg, mert a kancellária ilyen jogot szépirodalmi lapnak nem adott.⁹ És 1848. március 15 után (!) még egyszer megpróbálta anyagilag kamatoztatni arisztokrata összeköttetéseit: István nádortól 2000 ezüst forint kölcsönt kért, hogy a *Honderű* német párját *Ungarns Morgenröthe* címmel kiadhassa.¹⁰ Mindenestre hogy csak utolsó, nyilván nagyon kényszerítő pénzzavarában állt elő anyagi igénnyel, azt az egyénileg részvétet érdemlő kis tehetségű szerkesztő erkölcsi mérlegének — némi enyhítő körülményként szellemi zavarkeltésével szemben — talán a „követel” oldalára írhatjuk. A forradalom már ismét „zarándokként” a Keletre utazásra készíti, majd diplomáciai megbízások sikertelen kergetése után 1851-ben meghal.

⁹ FERENCZY József: *A magyar hírlapirodalom története 1780-tól 1867-ig*. Bp. 1887. 439—440. l.

¹⁰ HORVÁTH László: *I. m.* 44. l.

A kiadói és szerkesztői jog átruházása nem EMICH és P. HORVÁTH tervei szerint történt meg: A *Honderű* romjain 1848. április 6-án meginduló *Reform* a cenzúra eltörlése után és az új sajtótörvény életbelépése előtt keletkezett, tehát sem engedélyre, sem kaucióra nem volt szüksége. De EMICH az itt közölt szerződés szerint is jogosan vette át a kiadást és alkalmazta szerkesztőül a két egykori munkatársat: NÁDASKAYT és ZERFFYT. „A szabadság, egyenlőség és testvériség nevében. Amen!” Az új lap beköszöntőjében csak a kegyes „Amen” emlékeztet a *Honderű* régi irányára. Persze, az átalakulás nem ment azonnal, még a június 4-én kiadott hosszú program-cikkben is ezt látjuk: „Ámbár szigorúan a Monarchia mellett vagyunk: azonban a nép legszélesebb alapú jogaiért általában s minden egyesért különösen fogunk kifáradhatlanul küzdeni.” Nép és monarchia között csak néhány hét múlva billent határozottan az első javára a mérleg, amikor a *Reform* az ifjúság „egyenlőségi társulatának” szócsövénévé vált, majd még valamivel később beclvadt a radikális baloldal egyesített orgánumába, a *Népelembe*.

DEZSÉNYI BÉLA

Méhes Sámuel lemondása az „Erdélyi Híradó” szerkesztéséről. A magyar hírlapok történetéből ismeretes, hogy az előregedett Méhes Sámuel — országgyűlési követként történt megválasztása után — lemondott az „Erdélyi Híradó” szerkesztéséről. A tizenhét esztendei, legtöbbször kényes politikai helyzetben megjelentetett lap lelkiismeretes irányításának egyik legnagyobb érdeme, hogy a Metternich-féle elnyomás örvényeit az ő szabad szellemű felfogása mellett csak megfontolt, józan életszemlélete tudta elkerülni.

Méhesnek lemondása érdekében írott felterjesztése szó szerint így hangzik:

„Nagy méltoságu grof fő kormányzo Ur! Kegyelmes uram!

El gyengült egészségem nem engedvén, hogy az Erd. Híradó Szerkesztését s ki adását — kivált a jelen kényes körülmények közt — illő figyelemel s fontolással folytathassam; ezennel aláztatos tisztelettel jelentem Exádnak, hogy én azon lapnak további szerkesztési s kiadási jogáról innejélesen le mondok. — Egy uttal, az el [!] által ürességbe jött Erd. Híradói szerkesztői s kiadói jog meg nyerhetésére bátor vagyok segédemet *Ocsvai Ferenczet* ajánlani, kit is Exád több biztos s hivatalos tudositások nyomán mint erre alkalmas egyént jo oldaláról esmérhet.

Mely jelentésem s kérésem mellett aláztatos tisztelettel maradtam Exádnak aláztatos Szolgája Méhes Sámuel (s. k.)”

A felzetten:

„Nagy mgu id. gr. Teleki Josef ur ö Exjához mint Erdély fő kormányzojához aláztatos kérelme benn irt Méhes Samuelnek Melyben az Erd. Híradó további kiadása s szerkesztése jogáru valo lemondását jelenti.”

A felzetre reá vezetett végzés:

„1165. 848. E. Válasz: Az „Erdélyi Híradó” czimü ujságlap szerkesztése s kiadása jogáru a kérelmes *Ocsvai Ferencz* eddigi segédje részére gyengélkedő egészsége tekintetéből ünnepléses lemondását elfogadván, ezen jognak nevezett segédjére ruházhatásában olly módon egyezem belé: hogy addig, mig a sajtó szabadság iránt törvényes határozat hozatik, *Ocsvai Ferencz* magát az eddigi vizsgálati szabályokhoz tartani köteles legyen. Kolo'svár Majus 12^{ken} 848.

Gróf Teleki Jo'sef. (s. k.)”

OCSVAI Ferenc, aki hasonlóképpen a református kollégium professzora volt, nem sokáig szerkesztette az ERDÉLYI HIRADÓT, mivel a lap a szabadságharc nagy változásai közepette rövidesen megszűnt.¹

HEREPEI JÁNOS

¹ A fent idézett okirat gyűjteményemben.

A Religio és Nevelés 1849. évi második kiadásáról. A *Religio és Nevelés* 1849. évi január 2—április 22. keltezéssel megjelent, 1—40. számának második kiadásáról nem olvastunk sem az irodalomban, sem a sajtótörténetben. A szerkesztő, DANIELIK János, 1849. április 5-én az első kiadásban tájékoztat arról, hogy tervez második kiadást is: „Számos helyekről érkeztek hozzánk megkeresések lapunk múlt másodfélvi utolsó és utolsó-előtti számainak kipótólása iránt. Eddigelé minden jelentkezőnek kívánságát a legnagyobb készséggel teljesítettük. Most azonban ezen számok már tökéletesen elfogyván, nem tehetünk egyebet, mint hogy azokat, miután úgy látszik, általánosan elvesztek, annak idején újra kinyomassuk, s t. pártolóink példányait, habár áldozattal is, ezen az úton kiegészíteni iparkodjunk.”¹ Ez a közlés április 15-én jelent meg, hat héttel előbb, március 6-án azt hirdeti a szerkesztő, hogy „... teljes példányokkal még szolgálhatunk.” Az első kiadás tehát teljesen elfogyott, a második kiadás viszont olyan kevés példányszámban jelent meg, hogy ma unikumnak számít. Az Országos Széchényi Könyvtár egyik első példányában levő egykorú kézírással készült feljegyzés írója sem tud a második kiadás megjelenéséről: „A harcziás idők miatt csak az itt következő 40. azaz: negyven szám jelent meg és pedig cím és tartalom-jegyzék nélkül.”²

Meglepetés volt, amikor a Szombathelyi Püspöki Könyvtárban megtaláltam a *Religio és Nevelés* második kiadását. Ennek szerkesztője ugyancsak DANIELIK János, kiadója SOMOGYI Károly, és az impresszuma is azonos az első kiadással. További példány van a Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárában és a szegedi Somogyi Könyvtárban. Ez utóbbi helyen, a második kiadás magának a kiadónak, SOMOGYI Károlynak a példánya volt, aki a kötéstábla előzéklapjának verzójára feljegyezte a következőket:

„Emlékezet okáért megjegyzendő, hogy főtisztelendő Danielik ur az ezen évi első számokat (I. félv 1—40) újra kinyomatta; csakhogy ez új kiadás tartalma sokban egészen elüt az eredetitől, és ennyiben hamisítás. Miért tett [!] ezt, ő tudja legjobban; én csak azt gondolhatom, hogy servivit tempori, mint rendesen.* Én a *Religio és Nevelés* kiadója s tulajdonosa lenni azonnal megszüntem a mint Danielik ur a lapot politikai organummá tenni — még pedig az elnyomó német hatalom szolgálatában! — elhatározta.

Itt-ott boldogult atyám megjegyzései is olvashatók; pld. II. 18. 1.

Hogy nem csak a 3ik de későbbi számokon is nevem áll, mint kiadóé, oka az [?] mert a cautiót nem tette le előbb Danielik ur.**

Megjegyzendő, hogy az első félvből két példány levén egybekötve, az első a 2ik kiadás. Az első kiadáshoz még sem címlap, sem tartalom nem készülvén.

* Lehet azonban, hogy a német kormány alatt egészen úgy, mint először nyomattott, újra ki nem adhatott volna.

** De akkor miképen adhatta ki *először*. Az első kiadásban ugyanis (lásd a 2ik helyen) mindjárt a 3dik szám végén odanyomatta „Szerkeszti s kiadja Danielik János.” És így jelent meg az utolsó szám is, t. i. a 40-dik, április 22-én; mind a német kormány alatt. Ez tehát alig lehetett oka a hamisításnak. Mert végre is hamisítás, kiadónak nevezni azt ki a 3-dik számban laptól határozottan s véglegesen lemondott, még pedig épen azért, mivel nem akart olly lap kiadójának nevezetni amely a nemzetet elnyomó hatalom egy Windisgrätz stb. proclamatióit 'Egyházi' lapba fölvenni sietett... Hihetőleg ezt akarta olvasóival elfeledtetni, midőn nevemet a második kiadásba becsempészte. Különböben e két kiadásnak valamint számai nem egyeznek, ugy tartalma is sokban különböző.

E kötetben első helyen a *második* kiadás áll; mert csak ez lett címlappal ellátva; az első hiteles kiadás 2ik helyen, 208 lap után következik. Ebből csak a két első szám jelent meg az én kiadásom mellett. Minthogy tudnillik [!] a lapot még akkor is magam javítottam (legalább az ugy nevezett revizio alkalmával) azonnal a mint benne Windisgrätz proclamatióját megláttam, lemondtam a lap tulajdoni jogáról — minden kárpótlás nélkül... jóllehet a több éven át némi tekintélyre juttatott lap kiadása némi előnyökkel

¹ Jelzete: 473. sz.

² Uo.

járt volna, s én semmi, de semmi más jövedelmi forrással nem bírtam. Én nem küldtem Siberiába a honfias érzelmeik miatt üldözött paptársaimat, mint ő; de nem is jutottam az új-épület börtönébe... Elveimet sem nem változtattam, sem meg nem tagadtam; és Isten mégis megőrizte... még a gyalázattól is..."

Enni a kiadó, SOMOGYI Károly autográf kézírása.

Kár, hogy a feljegyzésen nincs keltezés. Kérdés, hogy mikor jelent meg a második kiadás. A *Religio és Nevelés* szünetelt 1849. április 22-től szeptember 27-ig. Megváltoztatta régi alcímét: „Katholikus egyházi folyóirat” helyett itt így jelölte meg a lap célkitűzéseit: „Katholikus Politico- Egyházi és Irodalmi Lap”. Az 1849. december 27. száma ezt közli: „A *Religio és Nevelés* 1849.-iki első félévi folyama már sajtó alatt van, s 2 frtért p.p. megrendelhető. Az 1848-diki folyam néhány utolsó számaiért, melyek az akkori zavarok miatt a postákon elvesztek, minden felől ostromoltatunk. Megvalljuk, hogy egyetlen-egy megmentett példánynál többet elő nem mutathatunk; különben is ezen folyam alatt mi csak a szerkesztői tisztet viseltük, a lap kiadó tulajdonosa pedig nem mi valánk. Mind a mellett, hogy t. olvasóink kívánságának, mennyire csak lehet, elegettegyünk, Csajághy Sándor úr „Tájékoztatások a’ püspöki és presbyteri kormányhatóság terén” czimű cikkeket, és „Van-e az egyháznak szüksége és mire” című cikkeket, melyek az 1848-diki II. folyamban a 72-dik számtól foglaltatnak, a most sajtó alá bocsátott 1849-diki első félévi folyamba veendjük föl; az utolsó 78-dik számot a tartalom- jegyzékkel együtt anynyiból újra nyomttatván, mennyiből azt a folyam illedelmes bekötése végett is szükségesnek ítéljük. Ezen utolsó (78.) szám a tartalom-jegyzékkel együtt posta útján fog az e végett magokat jelentőknek megküldeni.”

Csaknem félév múlva, 1850. május 7-én olvassuk, hogy „A *Religio és Nevelés* 1849-dik első félévi folyama már elhagyta a sajtót”. Nem tudjuk, a második kiadás miért készült hosszú hónapokig és hány példányszámban nyomtatták. Úgy látszik, a kiadvány lassan fogyott, mert 1850. június 30-án a szerkesztő DANIELIK János írja, hogy „Az 1849-dik I. félévi újranyomott folyamból körülbelül 200 teljes példány még fennmaradván[!] ha kik azt bírn szeretnék, méltóztassanak eziránt szándékukat a szerkesztőséggel tudatni; a példány a míg telik, minden díj nélkül fog kiadatni.”

Feltűnik, hogy miért nem kellett fizetni a második kiadásért? Még 1850. május 7. szám azt hirdeti, hogy „Ára: 1 frt. 30 kr.p.p.” Nem nyilvánult meg érdeklődés a második kiadás iránt? Ha viszont úgy van, hogy annyi fölös példány volt, s már ingyen is osztogatták, hogyan lehet az, hogy csak három példány maradt ránk?

V. BUSA MARGIT

A Nagy István-féle gyűjtemény. E folyóirat egyik régebbi számában a fellelhető adatok alapján igyekeztünk számot adni NAGY István munkásságáról,¹ most pedig gyűjteményének a sorsát és ennek kapcsán magát a gyűjteményt ismertetjük.

MAKKAI László szellemes megállapítása szerint a magángyűjteménynek két ősi ellensége van: a feleség és a halál.² NAGY István gyűjteménye ez utóbbinak esett áldozatul.

A könyvek és a kéziratok NAGY István 1863-ban bekövetkezett halála után a család (NAGY Istvánné szül. HAJÓS Zsuzsánna, továbbá három gyermek: Rozália, István és Gizella) tulajdonában maradtak, de nem tudjuk, hogy a tudományos kutatás számára hozzáférhető formában-e. SZABÓ Károly 1867-ben a gyűjtemény egy kolligátumáról úgy ír, mintha az a kezében lett volna,³ viszont rá egy évtizedre, amikor csupán címből

¹ *Nagy István élete és gyűjtőmunkája.* Magy. Könyvszle. 1963. 334—340. 1.

² MAKKAI László: *Könyvek — gyűjtők — könyvtárak.* Magy. Könyvszle. 1938. 297. 1.

³ SZABÓ Károly: *Huszár Gál életéről és nyomdájáról.* Századok. 1867. 150—151. 1.

ismert régi könyvek példányait keresi, EMICH Gusztáv válaszából tudja meg, hogy azok közül több megvolt NAGY István könyvtárában.⁴

A magyar tudományos életet a gyűjtő halála után négy évvel kezdi foglalkoztatni a gyűjtemény. Az események a *Századok* rövid, szerző nélkül megjelent híradásaiból elég pontosan nyomon követhetők.

1867. november 8-án az Akadémia történettudományi osztálya HORVÁTH Mihályt kéri fel a könyv- és kéziratgyűjtemény megtekintésére.⁵ Az ügyet, úgy látszik, nem tartották sürgősnek, mert a hagyatéék sorsára vonatkozó újabb nyom csak két év múlva bukkan fel: a gyűjtő fiának, NAGY Istvánnak levele TOLDY Ferenchez.

„Pest Juni. 16. 869.

Igen tisztelt Nagyságos Úr!

Van szerencsém Nagyságodnak soraimhoz mellékelve könyvtáram s levélgűjteményem Catalogusát megküldeni. Méltóztassék azt teljes figyelmére méltatni. A könyvtárt — külföldi vevők ígéretéhez képest kik 16 ezeret adnának, a haza iránti kötelességemnek eleget teszek midőn azt az Akademiának 12 ezerért hajlando vagyok oly módon átengedni, miszerint abból Nagyságod kegyes fáradozásaiért 2 ezeret átengedni szerencsémnek tartandom. A levélgűjtemény ára illetőleg értéke darabonként egyre másra Mátrai Ur által 60 krban állapítottatott meg, melyet ha a tud. academia meg nem is venne a Múzeum hajlando átvenni.

Tudván hogy Nagyságod felterjesztéstől függ a vétel lehetősége, midőn tehát becses figyelmét kérném kitűnő tisztelettel maradtam Nagyságodnak

alázatos szolgálja
Nagy István”⁶

A külföldi vevők ígéreteinek, a Múzeum hajlandóságának az emlegetése arra utal, hogy az örökösöket élenkebben foglalkoztatta a hagyatéék, mint az Akadémiát, amelynek bizottsága végül is 12 400 forintra becsülte fel a gyűjteményt. Már meg is kezdtek a könyvek szállítását, amikor kiderült, hogy az Akadémia csak részletekben akar fizetni, amibe az örökösök nem akartak beleegyezni.⁷ A huzavona közben az első levél után másfél hónappal, július 31-i keltezéssel NAGY István arról értesíti TOLDYt, hogy „könyv és levélgűjteményemet tegnap LIST, Lipsei könyvkereskedőnek tetemes nagyobb összegért adtam el, mint a miért az az academia által becsültetett.”⁸ Leverten jegyzi meg a *Századok* fenti cikke: „Ekkép jártunk alkudozásunkkal. Most a sok szép hungaricum — mint Waltherr könyvtára — külföldre vándorolt, szét fog szórótni a világba, — s a szegény magyar történetbúvár mehet hazai okmányokat kutatni a londoni British Museumba, Berlinbe, Drezdába stb., List és Francke urak pedig beárulnak részletes eladással legalább 25—30 000 tallért.” A cikk 15 000, nyole év múltán FRAKNÓI 10 000 porosz tallérban jelöli meg a vételárat.⁹ A *Századok* elégikus hangvételű fenti beszámolója vázlatosan ismerteti a gyűjtemény értékesebb nyomtatványait és kézirateit. Eszerint kincseit a XVI. és XVII. századi legritkább magyar nyomtatványok, számos unikum és sok, kivált protestáns egyháztörténeti érdekű kézirat alkotják. Többet fel is sorol a kéziratek közül: ZRÍNYI egy ismeretlen munkája, BERCSÉNYI László eredeti levelezése LESZCINSZKY

⁴ SZABÓ Károly: *XV. és XVI. századbeli nyomtatványok, melyeknek jelenleg egy példánya sem ismeretes*. Magy. Könyvszle. 1876. 68—83. l. EMICH Gusztáv: *Az elveszett régi magyar nyomtatványokról*. Uo. 141. l.

⁵ *Századok*. 1867. 308. l.

⁶ MTA Kézirattár. TOLDY Ferenc levél tárczája. Magy. Ir. Lev. 4° 111. 13. levél.

⁷ *Nagy István könyvtára*. *Századok*. 1869. 679—680. l.

⁸ MTA Uo. 14. levél.

⁹ FRAKNÓI Vilmos: *Schlauch Lőrinc szatmári püspöknek, Török János által gyűjtött könyvtára*. Magy. Könyvszle. 1877. 5—6. l.

Szaniszló lengyel királlyal, BENICZKY Gáspár naplója, THÖKÖLY Imre 1705-i leveleskönyve, a gályarabságra hurcolt protestáns papok összes aktái, HUNYADI Jánosnak Gallipoli mellől 1444-ben kelt levele stb.

A könyvgyűjtemény teljes állagát LIST és FRANCKE 1870-ben kiadott katalógusából ismerjük, amely 1931 kötetet (közöttük számos kolligátum) és 112 történelmi metszetet sorol fel.¹⁰ Ezeknek árát összeadva eladási árként majdnem a teljes vételárat, 9500 tallért kapunk.

A minél nagyobb hasznot, úgy látszik, a cég a kéziratokból akarta megszerezni. Ezekről a *Catalogue* nem ad áttekintést, csupán a bevezetése említi, hogy a mintegy 5000 darabból álló, igen értékes magyarországi vonatkozású kéziratgyűjteményt „en bloc” óhajtják valamelyik könyvtárnak eladni. FRAKNÓI később némileg eltérő számokkal írja le a gyűjteményt: a könyveken kívül még 4000 rőpiratot, 7000 eredeti oklevelet és 100 kötet kéziratot sorol fel.¹¹

A magyar tudományos élet érzékenyen reagál az értékes anyag külföldre kerülésére. EÖTVÖS Lajos szerint „napi sajtónk a strike daczára is egyhangúan felszólalt, utólagosan bár, Nagy István könyvtárának külföldre vándorlása miatt,” s ugyanakkor kifejezi reményét, hogy az unikumnak tartott példányok hazai gyűjteményeink gondos átvizsgálása révén bizonyára itthon is meglesznek.¹² Tárgyilagosabban méri fel a helyzetet a *Századok*, amikor arról ír, hogy „a sok szép magyar unicumot, incunabulát, XVI. és XVII-ik századi ritka editiókat tartalmazó könyvtár, az menthetetlenül szét fog ragadoztatni a világ minden részébe”, s még az a szerencse, hogy a kéziratokat 10 000 forintért megvette a király, tehát azok együtt maradnak olyan helyen, ahová „különös engedély mellett, normális viszonyok között, magyar historiographok is bebocsáttatnak”.¹³

Nemsokára azonban arról számol be a folyóirat, hogy valószínűleg a túlzott ár miatt a királyi vételből semmi sem lett, s az Akadémia krajeároskodása miatt most már a könyvtár is és a kéziratgyűjtemény is hazánkra nézve elveszettek tekinthető. Sejtji is a legvalószínűbb vevőt: a „British Museum nemesak hogy nagy árakat szokott adni a magyar történelmi, kivált protestáns érdekű kéziratok- és editiókért, de rögtön is adja.”¹⁴

1871-ben ugyancsak a *Századok* közli, hogy a könyvtár nagy része egyenkint már el is kelt, és LIST és FRANCKE kiadta a mintegy 5—6000 darabra menő kézirat- és incunabulagyűjtemény katalógusát, amelyet egyelőre még együttesen árulnak. Megállapítja, hogy az iratok között sok az olyan csekély értékű anyag, amely nyugodtan kerülhet magánosok vagy külföldi intézetek birtokába. Egyes darabjait azonban okvetlen vissza kellene vásárolni, de sajnos erre most, EÖTVÖS halála után — állapítja meg — kevés a remény.¹⁵

Az Akadémia THALY Kálmán indítványára mégis úgy dönt, hogy a kéziratgyűjteményt meg kell vásárolni a Nemzeti Múzeum számára, s elhatározzák, hogy fölterjesztést intéznek a miniszterelnökhöz és a kultuszminiszterhez.¹⁶ Harmadfél esztendő múltán LIST és FRANCKE túlzott igényei miatt megszakadnak a tárgyalások,¹⁷ de 1875-ben mégis létrejön az alku. Annak idején a teljes gyűjtemény 12 400 forintba került volna. Most csupán a kéziratokért 7500 forintot fizetnek, s a Nemzeti Múzeum birtokába kerül 4500 darab XIII—XVIII. századi okmány és levél, valamint 92 darab kézirati munka. „Az okmányok és levelek között igen nagy számban vannak olyanok — írja a szerzeményről

¹⁰ *Catalogue . . . d'une . . . collection . . . de feu M. Etienne de Nagy . . .* Leipzig, 1870.

¹¹ FRAKNÓI: *I. m.* 5—6. l.

¹² EÖTVÖS Lajos: *Adalék régi magyar könyvészetünkhöz.* Budap. Közl. 1870. 811—812. l.

¹³ *Nagy István kéziratára.* *Századok.* 1870. 62. l.

¹⁴ *Századok.* 1870. 136. l.

¹⁵ *Századok.* 1871. 161. l.

¹⁶ *Századok.* 1871. 210. l.

¹⁷ *Századok.* 1873. 738—739. l.

szóló beszámolójában FRAKNÓI —, amelyek hazánk politikai, egyházi és kulturai történetének felderítésére legnagyobb fontossággal bírnak.”¹⁸

Egy év múlva — mint láttuk — FRAKNÓI úgy tudja, hogy az eredeti gyűjtemény 7000 oklevelet és 100 kötet kéziratot tartalmazott. Bizonyos jelek azt mutatják, hogy a vétellel mégsem a teljes gyűjtemény került vissza. A BERCSÉNYI László levelezését tartalmazó NAGY István-féle kötetben például a következő bejegyzés olvasható: „A magyar nemzeti Múzeum könyvtárába List és Francke lipcei könyvkereskedő cégtől könyvcseré útján érkezett 1876. Júl. 10én.”¹⁹

Sajnos, sem a cég által kiadott kéziratkatalógus nincs meg az Országos Széchényi Könyvtárban, sem rendszeres szerzeményi naplót nem vezetett még akkor a kézirtattár, így pontos képet nem szerezhethünk a gyűjteményről. Csupán egyedenként mutatható ki egyes iratok NAGY István-provenienciája a jellegzetes piros festékű ovális pecsét révén. Mindenesetre a kéziratok zöme visszakerült hazánkba. Egy részük jelenleg is az Országos Széchényi Könyvtárban található, a gyűjtemény zömét képező köztörténeti vonatkozású levéltári anyag pedig az Országos Széchényi Könyvtár levéltárával együtt 1926-ban az Országos Levéltár állományába ment át.

A könyvtár darabonként idegenbe szóródott kötetei közül a magyar tudományos élet természetesen főleg a legértékesebb anyagot, az *RMK*-példányokat sajnálta. A továbbiakban ezek sorsát vesszük vizsgálat alá.

A *Catalogue* és SZABÓ Károly egyesített adatai alapján NAGY ISTVÁN hagyatéka 158 olyan művet tartalmazott, amely az *RMK* I. és II. kötetébe tartozik. Magában a könyvtárban több *RMK*-mű lehetett, amelyeket talán még maga NAGY István eladott vagy elcserélt. Az *RMK* I. 191. és 361. leírásában példányként SZABÓ Károly a keszthelyi FESZTETICS-könyvtár unikumait említi. Ezek a példányok jelenleg az Országos Széchényi Könyvtárban vannak, mind a kettőben ott található NAGY István bélyegzője.

A hagyatéka 158 művéből 60 (köztük 58 magyar nyelvű) XVI. századi, 98 pedig (köztük 60 magyar nyelvű) XVII. századi nyomtatvány. SZABÓ Károly a *Catalogue*-ot gondosan áttanulmányozta²⁰ — több tételénél meg is jegyezte, hogy megvolt NAGY István könyvtárában —, s legfeljebb négy megállapítása szorul ezzel kapcsolatban korrigálásra. A többször is megjelent (pl. *RMK* I 225) *Fons vitae* brassói kiadását — a *Catalogue* Nr. 1149. téves meghatározását átvéve — SZENCZI MOLNÁR Albert prédikációjának (*RMK* I 355.) vette fel,²¹ HUSZÁR Gál énekeskönyvét (*RMK* I. 332) pedig BEYTHE Istvánénak gondolta (*RMK* I. 355.), s így az utóbbi két bibliográfiai tételét egyaránt hibásan írta le.²² Mindössze két olyan mű szerepel a *Catalogue*-ban, amelyet ő nem vett fel, bár esetleg az *RMK* II. kötetébe tartoznak. Az egyik (Nr. 6.) egy *Serius exhibitum comitalium... Soproniensium...* című, 1681-ben esetleg Pozsonyban megjelent munka.²³ A másikat a *Catalogue* Nr. 1374. egy pálos vonatkozású kolligátum utolsó tagjaként így említi: „Pazmann, P., tabula monasterior. ord. S. Pauli sub corona regni Hungariae. S. 1. et. a. in-4.”

Ez a mű sem a *Régi magyar könyvtár* II. és III. kötetében, sem APPONYI összeállításában²⁴ nem szerepel. Egy másik példányáról szövegközléssel együtt a *Magyar Könyv-*

¹⁸ (FRAKNÓI Vilmos): *Jelentés a M. N. Múzeum könyvtárának állapotáról és gyarapodásáról 1874–6-ban*. Magyar Könyvszle. 1876. 226–227. l.

¹⁹ OSZK Kézirtattár. Quart. Gall. 39.

²⁰ SZABÓ Károly: *Szenczi Molnár Albert állítólag 1625-ben nyomtatott egyházi beszédeiről*. Magyar Könyvszle. 1880. 97. l.

²¹ SZTRIPSZKY 1805/12. Vö. SZABÓ Károly: *I. m.* Magyar Könyvszle. 1880. 97–102. l.

²² Vö. KELECSÉNYI: *I. m.* 337. l.

²³ Vö. JÜGELT, Karl—Heinz: *Hungarica-Auswahl-Katalog der Universitätsbibliothek Jena*. Weimar, 1961. 124. l. Nr. 293.

²⁴ APPONYI, Alexander: *Hungarica*. 2. Bd. München, 1903. — 4. Bd. München, 1927.

szemle számolt be.²⁵ Széles ívrétű, plakát alakú nyomtatvány volt — NAGY István kolligátumának végére nyilván összehajtogatva került be — amely év, hely és nyomdász megnevezése nélkül hagyta el a sajtót. A Magyarországon létező, valamint elpusztult és megszűnt pálos zárdák neveit sorolta fel latin nyelven, amint azt PÁZMÁNY Péter az 1629-i nagyszombati zsinaton összeállította. A *Könyvszemlében* közölt szövege nagyjából azonos azzal, ami a zsinat határozatairól megjelent könyvben szerepel, de annál részletesebb.²⁶ A leírás a múzeumi példány alapján készült, sajnos azonban ma a példány az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményében nem található, HUBAY Ilona sem említi,²⁷ de esetleg egy példányban ismeretlen nagyszombati nyomtatványra gondolhatunk, amely 1629-ben hagyta el a sajtót.

Az említett 158 *RMK*-példányból SZABÓ Károly szerint 15 unikum: *RMK* I. 72., 73., 135. (ezeket már a *Catalogue*-ban sem találta), továbbá 79., 143., 161., 164., 179., 187., 188., 190., 192., 194., 203. és 635. Mivel a *Catalogue*-ban szereplő 12 unikum közül egyről (*RMK* I. 187.) tudta, hogy TÖRÖK János vásárolta meg, véleménye szerint NAGY István könyvtárának 11 unikuma került külföldre. Ezekből hetet megtalált a British Museum-ban,²⁸ később a többi is ott bukkant fel.

SZABÓ Károly óta némileg megváltozott a NAGY István-féle unikumok mérlege. Az *RMK* I. 79-ről kiderült, hogy az *RMK* I. 50. hiányos példánya,²⁹ amelyből ugyancsak hiányos példány van Marosvásárhelyt is, az *RMK* I. 635-ből pedig azóta az Országos Széchényi Könyvtárnak is van példánya. Az így 13-ra csökkent unikumok számát viszont megnöveli, hogy a fentebb említett *Fons vitae*-nek a British Museumban levő példánya szintén unikum, s alighanem annak számít az *RMK* I. 23. PULSZKY által a British Museumot két héttel megelőzve az Országos Széchényi Könyvtár részére visszavásárolt példánya, és az *RMK* I. 49. British Museumba került példánya, mert e két művet Marosvásárhelyt jelenleg nem találják. A mai helyzet szerint tehát NAGY István könyvtárának 13 + 3 = 16 példánya unikum. Ebből 11 van a British Museumban, 1 az Országos Széchényi Könyvtárban, a következő 4-ről pedig nem tudunk:

1. *RMK* I. 72. MÉLIUSZ Péter: *Az igaz keresztyénységnek rövid fundamentuma*, Debrecen, 1569.

2. *RMK* I. 73. TEMESVÁRI István: *Historia az Bátori Istvánnak...*, Debrecen, 1569. Feltehető, hogy ez a példány az azóta antikváriusi forgalomban szétszóródott TÖRÖK—SCHLAUCH könyvtárba került, mert annak nyomtatott katalógusában két helyen is szerepel. ISTVÁN deák, ill. TEMESVÁRI István szerzősége alatt.³⁰ Alapos a gyanú, hogy, ez tulajdonképpen a mű évszám nélküli kiadása (*RMK* I. 351.), amelyet Nagy István az ének keletkezési éve alapján határozott meg 1569-i nyomtatványának.

3. *RMK* I. 135. TINÓDI Sebestyén: *János király testamentuma*. Kolozsvár, 1577.

4. *RMK* I. 187. CSANÁDI Demeter: *Historia de vita ... Ioannis...*, Debrecen, 1582. A négy mű közül ez az egyetlen, amely a *Catalogue*-ban még szerepel. Már SZABÓ

²⁵ *Vegyes Közlemények*. Magy. Könyvszle. 1883. 224—226. 1.

²⁶ *Acta et decreta synodi dioeceseanae Strigoniensis. Posonii*, 1629. *RMK*. II. 454. 121—128. 1.

²⁷ HUBAY Ilona: *Magyar és magyar vonatkozású rölapok, újságlapok, röpiratok az Országos Széchényi Könyvtárban 1480—1718*. Bp. 1948.

²⁸ SZABÓ Károly: *Régi magyar nyomtatványok egyetlen példányai a British Muzeum könyvtárában*. Magy. Könyvszle. 1880. 218—222. 1. Vö. KROPF Lajos: *Régi magyar nyomtatványok a British Muzeum könyvtárában*. Magy. Könyvszle. 1884. 102—110. 1. + Ua: *Régi magyar nyomtatványok külföldi könyvtárakban*. Magy. Könyvszle. 1885. 82—85. 1.

²⁹ KELECSÉNYI Akos: *A Huszár Gál és Török Mihály közötti időszak a debreceni nyomdában*. Magy. Könyvszle 1964. 168—169. 1.

³⁰ MESZLÉNYI Gyula: *Bibliotheca Laurenziana. A szatmári egyházmegyének ... Schlauch Lőrincz ... által ... ajándékozott Török János-féle könyvtárnak névjegyzéke*. Szatmár, 1900. 76. és 170. 1.

Károly tudta, hogy a TÖRÖK—SCHLAUCH könyvtárba került. Ez a kiadás megtalálható a KORNFELD-féle könyvtár nyomtatott katalógusának kéziratos bejegyzésekkel ellátott „házi példányában”.³¹ Sajnos, KORNFELD gyűjteménye külföldön lappang, így nem állapítható meg, hogy NAGY István példányáról van-e szó? Mindenesetre az új *RMK*-kiadáshoz készült példánykimutatás számos átfedést mutat a LIST és FRANCKE-, a TÖRÖK—SCHLAUCH- és a KORNFELD-féle katalógus adataiban. Bár NAGY István sok esetben nem ütötte be bélyegzőjét a példányába — a British Museumban is sokszor csak a vásárlás dátuma (1870. május 25.) ad felvilágosítást³² — de mégis remélhetjük, hogy a KORNFELD-könyvtár előkerülése fényt derít a NAGY István- és TÖRÖK—SCHLAUCH-gyűjtemény sorsára.

Az unikumokról mondottak híven tükrözik az egész NAGY István-könyvtár sorsát is. A 158 *RMK*-peldánynak közel a fele — és éppen az értékesebb, régebbi és magyar nyelvű anyaga — a British Museumba került. Közülük egy (*RMK* I. 215) a második világháború során elpusztult. (Meg kell itt jegyeznünk, hogy az 1870-ben a magyar tudományos élet számára még ijesztő távolságban levő londoni British Museumot ma levelezésének gyorsasága, fényképek és Xerox-másolatok előzékeny küldése révén az *RMK* szempontjából számbajöhető külföldi könyvtárak közül a legközelebbiek közé sorolhatjuk.) A példányok másik felének holléte még felderítésre váró feladat. Az Országos Széchényi Könyvtárban levő NAGY István-pecsétes példányok közül a *Catalogue*-ban mindössze 4 szerepel, az egyiknek azonossága nem is bizonyos, mert BUTSCH augsburgi antikváriustól vásárolták 1878-ban.³³

Említsük meg végül, hogy időben visszafelé leghosszabban OZORAI Imre *De Christo* című (*RMK* I. 5.) munkájának a sorsa követhető: 1760 SINAI Miklós — 1839 JANKOVICH Miklós — 1853 HOROVITZ antikvárius — 1860 körül NAGY István — 1869 LIST és FRANCKE — 1870 British Museum 80 tallérért.

Joggal adhatunk igazat MAKKAI Lászlónak, akinek megállapítása szerint NAGY István gyűjteményének külföldre kerülése az 1929-ben hozott műemlékvédelmi törvényig a legnagyobb ilyen természetű tudományos veszteségünk volt.³⁴

KELECSÉNYI ÁKOS

Írók harca a szabad sajtóért. A két világháború közötti irodalom történetét végigkíséri egy rendkívül fontos folyamat, amely szerves része a magyar irodalom-történetnek: a magyar írók harca a sajtó, az írás szabadságáért.

A Tanácsköztársaság leverése nemcsak a magyar történelem fejlődését törte meg, de törést okozott a magyar irodalom egészséges fejlődésében is. Az irodalom szükségszerűen kettészakad. Létrejön egyrészt a hivatalos, a hatalom által jóváhagyott irodalom, s kibontakozik az az irodalom, amelyet a hatalom tilt, de az olvasó ezt tartja hitelesnek. Az irodalomnak, ha rangjához méltó akar lenni, a valóságot kell tükröznie. De engedheti-e ezt a tükrözést a hatalom? ENGELS *A munkásosztály helyzete Angliában* című művében

³¹ *Bibliotheca Mauritií Baronis Kornfeld. Index librorum Hungaricorum.* Bp. 1913. Kézirat gyanánt. 8. l. utáni bejegyzés. Ez a házi példány jelenleg az Országos Széchényi Könyvtárban található.

³² Vö. KROFF Lajos: *I. m.*, Magy. Könyvszle. 1884. 102—103. l.

³³ *RMK* I. 23. = *Catalogue.* Nr. 111. PULSZKY vétele 1870. augusztus 10-én. *RMK* I. 33. = *Catalogue.* Nr. 1717. TODORESZKU könyvtárából. Vö. KELECSÉNYI ÁKOS: *I. m.* Magy. Könyvszle. 1963. 338—340. l. *RMK* I. 193. = *Catalogue.* Nr. 25. A BUTSCH-cégtől vásárolták 1878-ban. *RMK* I. 220. = *Catalogue.* Nr. 706.

³⁴ *I. m.* 297. l.

megállapítja, hogy a proletár, akit a tőkés rendszer embertelen helyzetbe juttatott, csak lázadás útján mentheti meg emberi mivoltát. Ha az embereket állati sorba taszítják, nincs más választásuk: vagy fellázadnak, vagy pedig csakugyan állatokká fajulnak. A magyar uralkodóosztályok 1919 augusztusától ebbe a túrhetetlen sorsba akarták süllyeszteni nemcsak a magyar proletariátust, de minden dolgozó réteget. S az írók azért írtak — ki-ki tehetségének hajlamának, egyéniségének megfelelően —, hogy egy elmaradott, útnélküli és víznélküli, orvosnélküli, elegendő iskola- és tanítónélküli, szinte mezítlábas ország felemelkedése érdekében hassanak. A humánumért lázadni kellett, s az írók lázadtak. A szocializmus útját készítették elő, az írói mesterség eszközeit vetve harcra. Védtek az emberi szó méltóságát, a gondolat erejét, a humanizmus civilizált módszereit.

Az engelsi gondolatot — más megfogalmazásban — megtaláljuk TÁNCSICSnál: „A kormányoknak nem az a célja, hogy a cenzúra által a vallást, moralitást alkalmazzák, hanem, hogy a nép föl ne világosodhassék, hogy vele baromként bánhassanak.” (*Sajtószabadságról nézetek egy rabnak.* 2. kiad. London, 1846. Utánnymás Bp.: 1945. 16. l.)

A két világháború közötti kor irodalomellenes {korszak volt. S a magyar írók túlnyomó többsége letette a garast a haladás ügye mellett, vállalta a veszélyeket. Állás- és hivatalvesztés, semmibevevés és megalázás, vádak és zaklatások, gyanú és kiközösítés, írók elkobzása, rendőri felügyelet és szabadságvesztés lett osztályrészük a nép és a nemzet érdekében leírt szavaikért TERSÁNSZKYTÓL ERDÉLYIIG. S a sorból nem maradhattak ki a legnagyobbak: JÓZSEF Attila, RADNÓTI Miklós, ILLYÉS Gyula, MÓRICZ Zsigmond. Könyvekben, folyóiratokban, napilapokban; prózával és versekkel, felhívásokkal és tiltakozásokkal álltak ki a kisemmizett nép jogai mellett, az ország és a nemzet fejlődése érdekében.

Az egyenes szó helyett a rejtett beszéd — az öncenzúra kora jött el. LUKÁCS György *Irodalom és demokrácia* című művében (2. jav. kiad. Bp. 1948. 61. l.) megállapítja, hogy „a cenzúra nyomása amúgyis célzásokra, sorok közötti sejtetésekre készítette az írókat; ebből idővel valóságos virtuozitás fejlődött ki. . .” Eszünkbe jut itt PUSKIN szellemes *Levele a cenzorhoz* (1822): „Múzsák zord öre te, ki úzöl szilajon. . . Először is neked nyíltan bevallhatom: Gyakran sorsod miatt elfog a szájalom, Mert eskü kötelez, hogy óvjad, ami ócska. . .” JÓZSEF Attilánál ezzel kapcsolatban számtalan megnyilvánulást találunk:

„Aktába írják, miről álmodoztam,
s azt is, ki érti meg.
És nem sejtetem, mikor lesz elég ok,
előkotorni azt a kartotékot,
mely jogom sérti meg.”

(*Levegőt!*)

Több dedikációja is erre utal. „Fábry Zoltánnak elvtársi üdvözléssel Bpest, 1931. május 9-én, a kobzás napján.” Vagy „Nagy Lajosnak igaz barátsággal és szeretettel, mint Leckéjének jó tanulója. Döntsd ! Bp. 1931. márc. 21.”

RADNÓTI Miklóst, harmadik verseskötetének, a *Lábadozó szélnek* megjelenése előtt megkérdezte egy polgári radikális hetilap szerkesztője — utalva az *Ujmódi pásztorok éneke* elkobzására —, vajon az új kötettem nem lesznek-e bajok. A költő irónikusan válaszolta: „Mielőtt nyomdába adtam volna ezeket a verseket, előbb ügyvéd nézte át!” S a szerkesztő rezignáltan jegyezte meg: „Ime, ide érkezünk a magyar lírával, az Úr 1933, s a magyar sajtószabadság 85. esztendejében. . .” (TOLNAI Gábor: *Vázlatok és tanulmányok.* Bp. 1955. 119. l.)

ILLYÉS Gyula így érzi az „írás szabadságát”:

„Ceruzám homokra rág a papíron,
 — élményeim gyalog, mentemben írom
 nemzetem tenéked! Követi nyomom
 az utókor, s errébb, két csendőr, lovon.”

(*Falukutatás, Két tanya közt* 1937)

„... mint alvó házat acsargó komondor, őrizte tőlem hazámat a cenzor...” írja BENJAMIN László *Egy nemzedék* című költeményében, és máshol még erőteljesebben fejezi ki ezt a gondolatot:

„Magyar költő, szegény — úgy fojtja a szeges fék,
 — gondok és cenzorok — hogy bennszorul dala.
 És azért könyörög, hogy mint Petőfi, essék,
 mert esni kell! — s ne úgy, mint József Attila.
 Ha megszólal rekedt, kettősjelű szavakkal,
 nem jut szilaj dicsőség, csupán kancsal siker.
 S ő bajlódik tovább számokkal és vasakkal;
 reszel vagy összead — s néha uccát seper.”

(*Óda a fiatal költőkhöz*)

Az öncenzúra végülis odavezet, hogy az író még a témaformálás előtt, tudat alatt nyomja el saját „veszedelmes” gondolatait. Mégis: egymásután látnak napvilágot a forradalmi versek, a társadalmi igazságtalanságokat leleplező kiváló regények, elbeszélések, az egész országot megmozgató szociográfiai irodalom. Hiába az öncenzúra, s hiába a fizikai megtorlás, az igazság mindig megtalálja a maga kifejezési formáit.

Az írástudók az írás szabadságát követelik.

„Cimborálj minden feltörő, keserű, bömbölő szóval...”

Ezer fellázadni indult lélek dacos elseje légy! — írja FÜSI József 1933-ban, *Biztató* című versében.

Ahány író s ahány írói egyéniség — annyi formájú, színű és ízű írás, de egy közös bennük: az írás szabadságának követelése azért, hogy méltó módon tölthessék be hivatásukat, a nép szolgálatát.

„Nem lehet írni, ha az élet millió megnyilatkozását el kell kerülni... Nem lehet írni, ha az emberi életjelenségek szociális hátterét, szociológiai összefüggését tilos földeríteni. Nem lehet írni, ha az észrevevés és észrevétetés helyett állandóan a szemethunyás és elhallgatás a kötelező. Nem lehet írni, ha valamely jelenségből következtetéseket vonva, egy hosszú gondolatsornak már az első mondata után meg kell állni. Nem lehet írni, ha az irodalmi mű sorsát meghatározó minden egyes tényezőnek gondolkodása arra van beállítva, hogy csak helyeselje és védje egy bizonyos körülzárt, retrográd világszemléletnek minden egyes rögeszméjét...” így vádol NAGY Lajos *Magyar író* 1929-ben című írásában. (Századunk 1929. július—augusztus)

Cikkek sora tiltakozik PETŐFI tiltása ellen. ILLYÉS Gyula *A betiltott Petőfi* című cikkében felsorolja az újonnan betiltott verseket: *A nap, a Palota és kunyhó, Az országgyűléshez, A XIX. század költőjéhez* és *Az apostol* (ennek „csak” egy része volt tilos), s megállapítja, hogy ezzel a betiltott PETŐFI-versek száma negyvenre emelkedett. „Szellemi integritásukon esett sérelem — írja. Ha van eszköz a szobor-rombolás megakadályozására, kell módot találni az effajta, annál sokkal súlyosabb sérelem meggátolására.”

BÁLINT György BARTÓK Bélára hivatkozik, mikor a népi írók perbefogása kapcsán készült írói kiáltványról ír cikket a *Gondolat*ba. „A magyar nép zenéjének zseniális kutatója nem tudott hallgatni, mikor látta, hogy börtön fenyegeti a magyar nép nyomorának kutatóit.” (*Bartók a népért*. Gondolat. 1937. november) *Hat. eng. költészet* című, élesen ironikus cikkében pedig a cenzúra bornírtságát gúnyolja, idézve MISKOLCZY Ágost főügyészhelyettes vádbeszédében elhangzott szavait: „Ajánlanám azoknak a költőknek, akik társadalmi problémákkal foglalkoznak, olvassák el a Btk-t az ilyen költemények megírása előtt.” S aztán keserű ironiával reagál a felhívásra: „Nagy változást végeredményben ez sem igen jelentene, hiszen az író mielőtt tollat vesz a kezébe, úgyis sokáig gondol a Btk-ra. Egyre többet gondol rá, egyre kevesebb optimizmussal. Valamikor csak az írás témájára kellett gondolnia, a hasonlatokra, a metaforákra, a mondatok ritmikus felépítésére — és ha költő volt — a versmértékre. Most már a „következményekre” is gondol. Természetes, hogy minden írónak fontos, milyen hatása lesz a műnek. Míg ír, valami láthatatlan hallgatóságot érez maga körül, embereket, kik együtt éreznek vele, kik szívesen fogadják, amit ad nekik. A lelkek visszhangjára gondol, mely nélkül szárny-szegetten és reménytelenül hullnak a szavak. Így volt ez mindig. De most már arra is kell gondolnia, milyen lelki rezgéseket vált majd ki műve az ügyészségen. Láthatatlan bírák arcát idézi maga elé, mint a régi költők a múzsa arcát. „Vajon tetszeni fog-e fenn a kúrián?” — kérdi szorongva, míg egy készülő strófa lüktető, eleven anyaga fölé hajol.

Így ír ma majdnem mindenki. Ki tudja, talán csakugyan jó volna, ha a költők átolvasnák a Btk-t az ihlet gyanús és fegyelmezetlen pillanataiban? És ki tudja, akadna talán még biztosabb megoldás is? Mennyivel egyszerűbb volna minden irodalmi kérdés, ha a versek rögtön az ügyészségen készülnének. Igazságügyi tisztviselők írnák a megbízható verseket, *hat. eng. hasonlatokkal*, iktatószámmal és olvashatatlan aláírással a kiadomány hitelül. . .” (*Pesti Napló*. 1933. február 25.)

MÓRICZ Zsigmond pedig néhány évvel később — a *Pesti Napló* 1938. május 5-i számában — ugyanennek a gondolatnak ad kifejezést. „Negyven éve írok, de csak ma jöttem rá, hogy én nem a Múzsza, nem az erkölcsi világrend, nem az abszolút igazság engedélyéből írok, hanem a Vázsonyi János, a Nagy Emil, a Rupert Rezső, a Surgoth Gyula, a Meizner János, meg az Ángyán Béla türelme s jóakarata alapján. . . hogy van az, hogy én hetvenhat könyvet írtam meg s csak most tudom meg, hogy ha eszébe jutott volna egy régi Mikecznek, akkor nem írhattam volna meg éppen azokat a könyveimet, amelyek miatt érdemesnek látszik, hogy írógéphez ültem. . . legnagyobb sajnálatomra az érdekelt fél vagyok, aki egyszerre csak arra ébred, hogy nem otthon a berek, nem idill a csalit, nem boldog fészek a vadon. Hirtelen körülnézek, mint a többi megriasztott vad s minden falevél mögül puskahegyet, minden bokorban géppuskát és minden Kótén ágyúüteget látok s ez mind csak én ellenem van felvonultatva, lövésre készen. . .

Nem ott van a baj, hogy eszmékről az emberek különbözőképpen gondolkodnak, hanem ott, hogy megvan a lehetősége, hogy aki gondolatait szabadon nyilvánítja, azt börtönbe csukják azok, akik saját gondolataik helyett a törvény betűit hangsúlyozzák. . . Nem volna jobb, ha az ügyészek vállalkoznának arra, hogy összeülnek az íróval és közösen megbeszéljük, hogy mit írjon az író?

Esetleg szerzőtársak lennének. Azt úgyis az ügyész tudná legjobban, hogy milyen legyen az a könyv, amely ellen neki nem lesz kifogása.

Így megszűnne az írói felelősség. De nem volna legjobb megszüntetni magukat az írókat? . . .”

VERES Péter Sajtószabadság és nacionalizmus címmel írt nagy cikket ugyanez évben a *Népszava* május elsejei számába. A cikk végén keserűen fakad ki: „Még a tolvajokat és a betörőket is csak megbüntetik, bűnük arányában, de ma már nem húzzák karóba

és nem fojtják a vízbe, csak éppen az író büntetése nincs elintézve az elzárással, hanem egész életére meg akarják bénítani. . . .”

A színes skálát méltó módon fejezhetjük be REMENYIK Zsigmondnak a témába vágó, kéziratban őrzött soraival: „Legnagyobb rövidlátásnak tekintem azt az esetleges kísérletet, amely írótól, gondolkodótól szolgálattelvést, szervilizmust vár el, és követel gazdasági és társadalmi hatalmak irányában, ezáltal alakító erejüktől, sőt mi több, hitelüktől fosztva meg őket, ahelyett, hogy lehetőség és mód adódnék, hogy minden élő embernek kijáró szabadság birtokában éppen a nép, nemzet és végső fokon az egyetemes emberiség javára hasznosíthassák hiteltől meg nem fosztott erőiket. Garanciája ennek a szabadságnak — ha egyáltalán kell garancia — hogy amióta van magyar, európai és világirodalom, íróknak nevezhető írók mindig a társadalmi, gazdasági fejlődés és a dolgozó — akár elnyomott, akár kisémmizett — népesség oldalán állottak. . . .”

Magát az irodalmat is vagy túlbecsülték vagy lebecsülték végletesen. Rettettek tőle, abban a hitben, hogy hatása az igazság és az egyetemes emberi érdekek szolgálatában képes felfordítani és sarkaiból kiemelni a világot, ami nyilvánvalóan esztelen túlbecsülés, — vagy pedig különböző napi követelmények és látszólagos napi szükségletek reklám-szolgálatába állították, semmibevevően. Mindkét felfogás több volt mint tévedés. Az irodalom — már legalább is ami megérdemli ezt a rangot és nevet — sohasem provokált, mindig csak regisztrált. Sohasem végzett kezdeményező aknamunkát, sohasem bujtogatott, csak hangot adott a népesség: a nép, a nemzet és az emberiség ki nem mondott, ha néma és lappangó, de nagyon is élő vágyainak, kívánságainak. Ez volt a feladata és amíg lesz irodalom, mindig ez is marad. Különben mehet zabot hegyezni Kukutyinba, de vele együtt mehet zabot hegyezni egész Európa és az egész emberiség is.”

MARKOVITS GYÖRGYI

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Ismeretlen régi magyar iskolai nyomtatványok. A barokk könyvtárak jellegzetes könyvegsége a kolligátum. Ebben a régi bibliotéka tulajdonosa egybekötve őrizte azokat a kisebb, egy-két leveles nyomtatványokat, amelyeket nem volt érdemes külön be-kötetni; viszont kötés nélkül a könyvtár esztétikai rendjét zavarták. Ezek a régi kolligátumok igen gyakran egészen ritka, az idők viszontagságaiban elkallódott nyomtatványokat is őriznek. Az alábbiakban a budapesti Kegyestanítórendi (piarista) Központi Könyvtárnak a XVIII. század első negyedében összeállított és a szepességi Podolinból, valamint Privigyéről származó hat kolligátumából harminc 1711 előttről való, iskola-, színjátszás- és kiadástörténeti érdekességű nyomtatványt ismertetünk.

A kolligátumok jelenlegi raktári jelzete a következő: A 47, A 48, M 72, M 77, M 78 és Q 7. Ezek közül az A 48. Privigyéről, a többi Podolinból származik. A kolligátumokban található száztizenkilenc színjáték-program és más alkalmi iskolai nyomtatvány 1633 és 1713 közötti nyolc évtizedből való. Közöttük harmincenégy lengyel, négy osztrák és tizenegy már korábban ismert régi magyar nyomtatvány is található. A harminc ismeretlen magyarországi kiadvány a megjelenés időrendjében a következő:

1. RUTHKAY, Stephanus: *Thema Apollineum*. De Spiritu Sancto Paracletio; ab aeterno Patre rerum omnium conditore, et increati Verbi mysterio, humani generis Salvatore, ineffabiliter procedente. Quod . . . Paulo a Chiaplin Chiaplinszky . . . nec non . . . iudicibus et senatoribus Reipublicae Kesmarcensis, Podoliczensis et Lubloviensis . . . obtulit . . . Anno Domini 1639. Leutschoviae, 1639, Laurentius Brever. [4] lev. 4°.

Két latin köszöntő vers, amelyet a szerző 1639. június 5-én CSAPLINSZKY Pál szepességi alkaptánynak és a késmárki, podolini és lublói városi magisztrátusnak ajánlott.¹ Jelzete: M 77/18.

2. *Caput toli in insignibus . . . d[omi]ni c[omitis] Stephani de Csák . . . adumbratum*. Eidemq[ue] . . . parenti colendissimo a Comitibus Stephano, et Ladislao filiis, xenii, et genethliaci titulo, una cum caetera . . . gymnasii societatis Jesu Scepusii juventute, prima subscriberite rhetorica, sub symbolis, scenica explicatum. [Leutschoviae], 1649, [Brever]. [4]. lev. 4°.

Allegorikus színpadi játék latin nyelvű programja CSÁKI István örökös szepesi gróf, a jezsuiták szepesváraljai letelepítőjének tiszteletére.² A darabot a címirat szerint a tanév kezdetén a retorikai osztály új tanulói, közöttük két CSÁKI-fió, adták elő.

A betűk és a nyomdadíszek a löcsei nyomda készletéből valók. Jelzete: M 77/7.

¹ CSAPLINSZKYRÓL vö. BRUCKNER Győző: *A reformáció és ellenreformáció története a Szepességben*. I. köt. Bp., 1922. 240. l.

² CSÁKI Istvánról vö. BRUCKNER: *I. m.* 242–257. l.

3. *Mitra Persica seu infula solaris reverendissimi d[omi]ni . . . Matthiae Tarnoci . . . Quam gymnasium societatis Jesu Scepusii eidem . . . dicavit . . . quando liberalissima manu, bene meritis literariis publicos inter applausus praemia distribueret et electo Ungariae palatino . . . Paulo Palfi, votis Scepusii reversus fuerat. [Leutschoviae, 1649, Brever.] [4] lev. 4°.*

A csanádi püspökké kinevezett TARNÓCZI Mátyás szepesi prépost és PÁLFI Pál nádor tiszteletére írt allegorikus iskolai színpadi játék latin nyelvű programja.³

Az impresszum nélkül megjelent nyomtatvány kiadási évét a címlapon levő kronosztichon rejti. A betűk és a nyomdadíszek a lőcsei nyomda készletéből vannak. A címlapon kéziratos dedikáció töredéke olvasható: „Adm[odu]m Re[veren]do P[at]ri Professori Poeseos. M. Ignatius Mar . . .” (a többi levágva). Jelzete: A 47/16.

4. *Sapientia Salomonis quaesita et possessa quam . . . Mathiae Tarnoci . . . neogymnas Scepusiensis societatis Jesu . . . in scenam dabat. Anno quo primo societas Jesu exercitationibus poeticis Scepusii vigere et innotescere incepit. [Leutschoviae, 1649, Brever.] [6] lev. 4°.*

A bibliai SALAMON király életéből szerkesztett iskoladráma latin nyelvű programja. Az impresszum nélkül megjelent, de a lőcsei nyomda betűivel és könyvdíszekkel készült nyomtatvány kiadási évét a címlapon levő kronogram rejti. Jelzete: M 77/13.

5. *Magnes amoris divini a gymnasium soc[iet]atis Jesu Scepusii . . . Paulo Palfy . . . dedicatus ; nec non ab ejusdem societatis Jesu gymnasii . . . juventute scenice propositus, cum primo facultatem rhetoricam humanitati adjecisset Scepusii. [Leutschoviae], 1650, [Brever]. [6] lev. 4°.*

A három napkeleti király és a betlehemi aprószentek bibliai történetéből alakított iskoladráma latin nyelvű programja.

A betűk és nyomdadíszek tanúsága szerint ez az impresszum nélkül kiadott nyomtatvány a lőcsei BREWER-műhelyben készült. A végén a szereplők névsora található. Jelzete: M 77/8.

6. [PAPCZYŃSKI, Stanisław]: *Immaturum occasum integerrimi juvenis, qui in ipso ingressu accidit . . . Wladislaw Solinski, in collegio Podolinensis lugubri calamo depictum. E voto amoris, ob expressam integerrimae adolescentiae ideam, discipuli sui posthumi auctor reliquit maestis amicis. [Leutschoviae], 1650, [Brever]. [10] lev. 4°.*

Gyászbeszéd a podolini piarista kollégium lengyel diákja, Władisław SOLIŃSKI felett.

K. ESTREICHER (Bibliografia Polska XXIV. 294.) ezt a művet a címlapon név szerint is feltüntetett Maciej Kaz. PIETRASZKIEWICZ-nak tulajdonította, és lengyel nyomda termékének tartotta. Jelzett kolligátumainkban ennek a beszédnek három példányát is megtaláljuk. Ezek közül az M 78/3. jelzetűnek az utolsó lapján ez a beírás olvasható: „Hanc orationem fecit Stanislaus a Jesu Maria . . . Quae in lucem sub nomine supra memorati Authoris prodiit Podolinii.” Az itt jelzett „Stanislaus a Jesu Maria”, családi nevén Stanisław PAPCZYŃSKI tehát ennek a beszédnek szerzője.⁴

Az impresszum nélküli nyomtatvány a betűtípusok és főleg a záródísz tanúsága szerint a lőcsei BREWER-műhelyben készült. A záródísz megtalálható a következő, 7. számmal leírt és pontos impresszummal ellátott lőcsei nyomtatványban is. A példányok jelzete: M. 78/3, M 78/10, M 78/11.

7. RATULOWSKI, Joannes: *Ramus stemmatis gentilitii . . . Matthiae de Lelocz Tarnoci . . . quem . . . in auspicio novi anni M. DC. L. summissee obtulit. Leutschoviae, 1650, Brever. [6] lev. 4°.*

³ TARNÓCZI Mátyás szepesi prépostságáról vö. PIRCHALLA Márton: *A szepesi prépostság vázlatos története kezdetétől a püspökség felállításáig*. Lőcse, 1899. 439–445. l.

⁴ PAPCZYŃSKI-ról vö. FRIEDREICH Endre: *Hanacijs Ferencz (Franciscus a S. Venceslao e S. P.) élete*. Veszprém, 1906. 19. l. Franco János élete. Vác, 1908. 109. l.

Latin nyelvű újévi köszöntő vers (panegyris) TARNÓCZI Mátyás csanádi püspök, szépesi prépost tiszteletére.

A címlapon egykorú beírás: „Domus Podoliniensis.” Jelzete: M 78/3.

8. *Sapientia Salomónis in Roboamo perdita*, et . . . Georgio Lippay, archiepiscopo Strigoniensi . . . Ab ill[ustriss]ima et prae nobili gymnasii societatis Jesu juventute in scenam data Scepusii; ipsis Feriis ante-cineralibus . . . Anno M. DC. L. [Leutschoviae], 1650, [Brever]. [4] lev. 4°.

SALAMON király fiáról, a bibliai ROBOÁMRól szóló és LIPPAI György esztergomi érsek tiszteletére a szépehelyi jezsuita kollégiumban előadott farsangi iskolai színjáték latin nyelvű programja.

A betűk és a nyomdászjelek tanúsága szerint ez az impresszum nélkül megjelent nyomtatvány is a lőcsei nyomdában készült. Jelzete: M 77/14.

9. *Talasio Serenissimae, ac celsissimae principii sponsae . . . Henriettae* a gymnasii societatis Jesu Scepusii studiosa juventute sub Cybeles schemate in scenam datus, et transeunti eidem serenissimae omine felicissimo acclamatus. [Leutschoviae], 1651, [Brever]. [2] lev. 4e.

RÁKÓCZI Henriette házasságkötésének ünneplésére írt és a szépehelyi jezsuita kollégiumban 1651. június 21-én előadott allegorikus iskolai színjáték latin nyelvű programja.

Az impresszum nélküli nyomtatvány a betűk és nyomdadíszek tanúsága szerint a lőcsei BREVER-műhelyből való. Az utolsó levélen a jelen volt CSÁKI Istvánhoz, a püspök-höz és a kanonokokhoz intézett *Alloquium* olvasható. Jelzete: M 77/6.

10. *S[anctus] Stephanus*. Tragoedia filialis observantiae . . . titulo . . . Stephano de Csak . . . ab illustriss[imis] comitibus Stephano Ladislao[ue] filiis, caeterisq[ue] gymnasii Societatis Jesu Scepusii auctoribus in scenam data. [Leutschoviae], 1651, [Brever]. [4] lev. 4°.

Szent ISTVÁN első vértanúnak az újszövetségből vett történetét feldolgozó iskola-dráma programja.

Az impresszum nélküli nyomtatvány a betűk és a nyomdai díszek tanúsága szerint a lőcsei műhely terméke. A darabot a címirat szerint a szépehelyi jezsuita kollégium diákjai 1651. január 1-én adták elő. Az utolsó levélben a szereplők teljes névsora található. Jelzete: M 72/38.

11. *Hungaria virtute Martis Austriae suae vindicata libertati et Iopsepho primo regi suo ivre volentibusq[ue] proceribus haereditaria*. Honori . . . Casimiri Meiners . . . cum annuos studiorum labores praemiorum censu animaret, ab illustrissima . . . gymnasii societatis Jesu juventute in scenam data Leuchoviae, Mense Junio. Leutschoviae, [1681], Samuel Brewer. [4] lev. 4°.

A török uralmat Magyarországon felszámoló osztrák uralkodóházat dicsőítő allegorizáló iskolai színjáték programja. A darabot MEINERS Kázmér premontrei kanonok („Sancti Norberti Praepositus”), lőcsei plébános tiszteletére adták elő a helybeli jezsuita kollégium növendékei.

A nyomtatás évét a címirat elején levő kronogram rejti. Az előadás napjának helye példányunkon kitöltetlen. A lőcsei rezidencia diariuma szerint az előadás június 14-én, a Szentháromság-vasárnapját követő hétfőn zajlott le.⁵ A nyomtatvány végén a szereplők névsora olvasható. Jelzete: M 72/36.

12. [MÖSCH, Lucas]: *Funebres inscriptiones . . . nobilibus manibus . . . Ioannis Hanczok . . . a gratis benefactori suo scholis piis Prividensibus affixae, anno vindicis atq[ue] salvatoris ex mortis ivgo. Tyrnaviae, [1686], Typis Academicis. [12] lev. 4°.*

⁵ *Diarium Residentiae Societatis Jesu Leuchoviensis*. Vol. 1. fol. 183^v. Orsz. Levéltár, családi levéltárak 139. sz.

Gyászversek a privigyei piarista kollégium elhunyt jötevőjének, HANCZOK János Nyitra megyei jurátus emlékére.

E nyomtatvány szerzőjére és a példányszámra vonatkozólag a privigyei piarista *Historia Domus*ban a következő bejegyzés olvasható: „Hoc anno in Martio pro funere G[ene]r[os]i D[omi]ni Joannis Hanczok obtulit in 300. exemplarib[us] funebrales pa-negyricas inscriptiones impressas in 3. phylaris Domus Prividiensis, auctore P[at]re L[uca] a S[an]cto E[dmundo].” „Lucas a Sancto Edmundo” családi nevén MÖSCH Lukács, abban az időben privigyei rektor volt.⁶

A kiadás 1686-os évszámát a címlapon levő kronogramban is megtaláljuk. A címlapot fametszetű halálfej, az utolsó levelet pedig záródíszként IHS-monogram díszíti. Jelzete: A 48/7.

13. *Filivs viva imago paternae pietatis, et gloriae.* Id est D[ivus] Stephanus Ungariae rex, piissimi et gloriosissimi parentis Geisae . . . Dicitus serenissimo regi Vngariae Josepho I. avgvstissimarvm caesarevm regiarumque majestatum Leopoldi I. et Eleonorae . . . haeredi gloriosissimo. Dum regia munificentia bene meritis de re literaria, primo coronationis anno, in regia urbe Posonii praemia largirentur. In scenam datus a gymnasio Posoniensi societatis Jesu. Mense Septembri, die 21. . . Musices compositore D [omino] Ferd [inando] Tobia Richter. Tyrnaviae, [1688], Joannes Christophorus Beck. Typis Academicis. [4] lev. 4°.

Az uralkodónak ajánlott és a pozsonyi jezsuita kollégium növendékei által előadott iskoladráma programja. A kiadás évét a címirat utolsó mondatának kronogramja rejti. A címlap szerint a színjáték zenéjét FERDINANDUS TOBIAS RICHTER udvari organista szerezte. A címlap hátoldalán, a rövid tartalmi kivonat végén a szerző utal forrásaira: BONFINI és TURÓCZI krónikája, valamint INCHOFER Menyhért *Annales*-e (Roma, 1644) mellett a HARTVIK (CHARTUITIUS)-féle *Szent István-legendát* lehetetlen Laurentis SURIUS hatkötetes legendáriumból (*De probatis sanctorum historiis*. Coloniae, 1570—1575) vagy Jacobus BONGARSIVS szövegkiadásából (*Rerum Hungaricarum scriptores varii*. Francofurti, 1600) használhatta. A nyomtatvány utolsó levelén a szereplők és a zenészek névsora található. Jelzete: M 72/29.

14. *Triumphvs aetatis tenerae, de natura et tyrannide.* Sev S[anctus] Celsvs pver pro fide Christi martyrio affectus. Ab . . . iuventute academici collegii societatis Jesv, in scenam datus. Honori . . . Georgii Fenesi, episcopi Agriensis . . . Dum in agone literario bene meritis praemia decerneret. Cassoviae, 1689. [6] lev. 4°.

CELSUS vértanú történetéről szóló iskoladráma latin nyelvű programja. A darabot 1689. szeptember 14-én a kassai jezsuita kollégiumban adták elő.

A darab forrása a címlap hátán levő tartalmi összefoglalás (argumentum) szerint Simeon METAPHRASTES (LOGOTHETES), X. század második feléből való legenda-gyűjteménye (menologion, SURIUS fentebb idézett feldolgozása alapján) és Michael PEXENFELDER német jezsuita történeti tárgyú beszéd- és példagyűjteménye (*Concionator historicus*. Straubingae, 1672) voltak. Jelzete: M 78/4.

15. *Vox abbreviata, sive* S[anctus] Joannes Baptista jussu Herodis regis capite munitus. Ab . . . juventute archiepiscopalis gymnasii Leutschoviensis in scenam datus. Dum a . . . Joanne Horavath de Moranicz . . . De re literaria bene merita studiosae juventuti praemia distribuarentur. Leutschoviae, 1691, Samuel Brewer. [4] lev. 4°.

Az újszövetségi szentírás elbeszélése nyomán Keresztelő Szent János életéből szőtt iskolai színjáték latin nyelvű programja.

A darabot a lőcsei jezsuita kollégium növendékei az iskola jötevőjének, HORVÁTH János zarándi főispán, császári ezredes és lippai kapitány tiszteletére jutalomkiosztó

⁶ *Historia Domus Prividiensis*. Vol. 1. fol. 18^r. Piarista Központi Levéltár. Mösch Lukácsról vö. HORÁNYI, Alexius: *Scriptores Scholarum Piarum*. Budae, 1805. 349. l. SZINNYEI József: *Magyar írók*. 9. köt. 88—89. h. FRIEDREICH Endre: *Halápy Konstantin emlékezete*. Temesvár, 1906. 33—35. l. FRIEDREICH: Hanaciuss . . . 103—109. l. VIÑAS, Thomas: *Index bio-bibliographicus . . . Scholarum Piarum*. 1. köt. 253. l.

ünnepség keretében mutatták be. A címlapon az előadás napjának pontos ideje üresen áll. Ezt kéziratoss forrás alapján tudtuk megállapítani. A löcesei rezidencia naplója ugyanis már szeptember 1-én célzást tesz a készülletekről: „I. Sabbathi . . . Propter Actionem praemialem, quae 13^{ia} currentis produceretur, hodie post prandium ualedixit suis Rhetoribus, et Poetis Magister Alexander Szörényi . . .”. Szeptember 13-án pedig röviden így írja le az előadás megtörténtét: „13 Jouis. Media Secunda promeridiana incipit Actio praemialis, quae durauit usque ad medium sextam, qua finita distributa sunt praemia Maecenate Magnifico Domino Horuath de Moranicz Supremo Militiae Vngaricae Colonello actuali, et Confiniorum Lipensium Capitaneo. Interfuit Actioni Excellentissimus Dominus Comes Csaky Regiae Curiae Iudex cum tota Aula, et copiosi Cives . . .”⁷

A címlap hátoldalán levő argumentumban a szerző forrásként a bibliát idézi. A nyomtatvány végén pedig a szereplők névsora található. Jelzete: M 72/31.

16. *Trias lauretata*. Id est: Sancti Apollonius, Arianus, et Philaemon, persequente christianos Diocletiano martyrum passi. Et ab . . . juventute academiae Cassoviensis societatis Jesu, in scenam dati. Dum . . . Georgii Fenyesi, episcopi Agriensis . . . de re literaria bene meritis praemia distribuerentur. Cassoviae, 1692. 4 lev. 4°.

A DIOCLETIANUS császár idejében vértanúhalált halt három ókeresztény férfi történetét feldolgozó iskolai színjáték latin nyelvű programja.

A nyomdahely a nyomtatványon nincsen feltüntetve. A szerző a címlap hátoldalán a darab tartalmát és erkölcsi mondanivalóját összefoglaló argumentumban forrásként SURIUST, Zacharias LIPPELOUS holland származású kölni karthauzinak SURIUS művéből készített *Compendiumát* és PEXENFELDER fentebb idézett *Concionator historicusát* jelöli meg. A nyomtatvány végén a szereplők névsora található.

Az előadást a kassai rezidencia naplója szerint 1692. szeptember 9-én tartották.⁸

17. *Ex fuga victor*. Sive Drasianus ex Antarsylvina, in Arginuum, tenebrium lunae amicum fugiens, ac fugans honori . . . Georgii Andradi . . . A nobili . . . residentiae Rosnaviensis societatis Jesu juventute, dicatus. Leutschoviae, 1693, Samuel Brewer. [4] lev. 4°.

Allegorikus, szentírási idézeteket megszemélyesítő képekből összeállított, a hűség és lelki erősség erényének diadalát hirdető latin nyelvű iskolai színjáték programja. Az előadás a rozsnói kollégiumban 1693 szeptemberében volt, a játék napjának pontos ideje azonban a példányon kitöltetlenül áll. A végén a szereplők névsora található. Jelzete: M 72/39.

18. *Omen victoriarum ex facto augustissimi caesaris Leopoldi primi de restaurandis divorum templis voto conceptum et in magni Geyzae primi Hungarorum regis voto scenice advmbratum ab illustrissima . . . episcopalis academiae Cassoviensis juventute. Cvm . . . Octavii Nigrelli . . . munificentia literariis victoribus bene merentibus praemia distribuerentur. [Cassoviae], 1694. [8] lev. 4°.*

Német és latin szövegű iskoladráma-program. A színjáték SALAMON, GÉZA és LÁSZLÓ hercegeknek a koronáért való versengését jeleníti meg. A címlap hátoldalán levő argumentumban a szerző forrásként BONFINIT jelöli meg. A nyomtatás helyét nagy valószínűséggel Kassára tehetjük, ahol a darab színre került. A címlapon possessor-bejegyzés: „Bibliothecae Podolinen: Schol. Piar.” Jelzete: M 77/3.

19. *Periculum ex mala societate sive Vitellus in scenam datus, honori . . . Caspari Posgai . . . a nobili, ac ingenua residentiae Rosnaviensis Societatis Jesu juventute; dum illi praemia liberaliter distribuerentur . . . Leutschoviae, 1694, Samuel Brewer. [4] lev. 4°.*

A rossz barátok társaságába került VITELLUSRól szóló, Rozsnayon előadott jezsuita iskoladráma latin nyelvű programja.

⁷ Idézett kézirat fol. 251^v–252^r.

⁸ *Diarium collegii Cassoviensis. 1672–1692*. Bejegyzés 1692. szeptember 9-nél. Kézirat a budapesti Egyetemi Könyvtárban Ab 86/I. jelzettel. Jelzete: M 72/37.

A címlap hátoldalán olvasható argumentum szerint a névtelen szerző a történetet Alonso de ANDRADE spanyol jezsuita egyik beszédgyűjteményéből vette. A nyomtatvány végén a szereplők névsora olvasható. A darabot 1694 szeptemberében adták elő. A pontos nap megjelölése a példányon hiányzik. Nem árulja el ezt a rozsnói rezidencia évkönyve sem.⁹ Jelzete: A 47/15.

20. *Monomachia cruenta, sive singulare Davidis cum Golia certamen . . . Scenice exhibitus a nobili ac ingenua Solnensis societatis Jesu gymnasii juventute honori S[ancti] Francisci Xaverii . . . Sub auspiciis . . . Michaelis Szmuto . . . Dum bene meritis in arena literaria, amplissima munificentia praemia decerneret. Solnae, 1694, Johannes Dadan. [4] lev. 4°.*

DÁVIDnak és GÓLIÁTNak az ószövetségi bibliából vett küzdelméről szóló iskolai színjáték latin nyelvű programja.

A címlap szerint a darabot 1694 júliusában a diákokat jutalmazó ünnepség keretében adták elő. Az előadás pontos ideje a címlapon üresen áll. A nyomtatvány végén a szereplők névsora található. Jelzete: M 72/43.

21. *Mulier fortis ; sive S[ancta] Salomona cum filiis invincta occumbens: Dum ex singulari libertate, et munificentia . . . Casparis Posgai . . . Merita Literariis victoribus praemia decernerentur, a nobili ac ingenua juventute gymnasii archiepiscopalis residentiae societatis Jesu Rosnaviae in scenam data. Leutschoviae, 1698, Brever. [4] lev. 4°.*

A rozsnói jezsuita kollégiumban 1698 szeptemberében előadott iskoladráma latin nyelvű programja.

A bibliából merített darab tárgya a MACHABEUS-fiak anyjának, SALOMONÁnak hősiessége. A címlapon az előadás pontos ideje üresen áll. A példány a benne található korrektúra-jelek tanúsága szerint valószínűleg a darab írójának vagy rendezőjének a kézjegyeit hordozza. A rozsnói rezidencia évkönyve minderről csupán ennyit említ: „Prodierunt in theatro publico Actiones binae ita comparatae, ut etiam ab invitis acatholicis commendationem obtinuerint . . .”¹⁰ Jelzete: Q 7/6.

22. *Deus eucharisticus in ara ignoto Deo . . . Olim per Sidrach, Misach, et Abdenago regi Nabuchodonosor, magistratibus, et populis ejus manifestatus . . . Dum feriis Theophoriae sacris, per urbem ad domum parochialem solenni pompa inferretur, actione salutatus. Ab illustrissima . . . juventute academica Claudiopolitana. Claudiopoli [1700] [6] lev. 4°.*

A kolozsvári jezsuita kollégium növendékei által 1700 úrnapiján nyilvánosan előadott iskoladráma latin és magyar szövegű programja. A darab tárgya NABUKODONOSOR király által tüzes kemencébe vetett három ifjú csodálatos története az ószövetségi szentírásból.

A nyomtatvány megjelenésének évét a címlap utolsó mondatába rejtett kronogram árulja el. A végén, a szereplők névsora után még ez a megjegyzés olvasható: „Accedunt Musici, Tubicines, etc.” Jelzete: M 72/30.

23. *Tragicus Fortunae ludus in coronatis magnorum principum verticibus Conradini Sveviae et Friderici Austriae ultimorum ducum, repraesentatus. Et ab academica juventute episcopalis universitatis soc[ietatis] Jesu Cassoviensis in scenam datus. Dum laudabili munificentia . . . Andreae Petes . . . de re literaria bene meritis proemia distribuerentur. Leutschoviae, 1700, Brever. [6] lev. 4°.*

Iskoladráma latin nyelvű programja. A darab történeti példákban meríti azt a tanulságot, hogy az uralkodó sines védve a bukás olykor még a hóhér bárdja ellen sem. A címlap hátán levő rövid tartalmi összefoglalás Justus LIPSIUS több munkáját említő forrásként. A nyomtatvány végén a szereplők névsora áll. Jelzete: M 72/26.

⁹ Vö. *Historia annua residentiae societatis Jesu Rosnaviensis. 1656—1772.* 9. 1. Kézirat a budapesti Egyetemi Könyvtárban Ab 100. jelzettel.

¹⁰ Bejegyzés az idézett kéziratban az 1698-as évnél.

24. *Lumen Solymae extinctum*. Id est D[ivus] Joannes praecursor Domini, ad Herodis Galilaeae regis Jussu, sub ictu gladii occumbens. Scenice propositus. A nobili ac ingenua juventute, episcopalis gymnasii Scepusiensis. Honori . . . Joannis Sigray . . . Dum annuus palladis labores munificentissime remuneraretur. Leutschoviae, 1700. Brever. [4] lev. 4°.

A szepesváraljai jezsuita gimnáziumban 1700. augusztus 29-én előadott iskoladráma latin nyelvű programja. A darab az újszövetségi szentírásból Keresztelő Szent János történetét vitte színre.

A lőcsei jezsuita ház naplója szerint erre az előadásra a rektor és két tanár is átrándult Szepesváraljára.¹¹ A nyomtatvány végén a szereplők névsora olvasható. Jelzete: M 72/27.

25. *Pastor bonus seu S[anctus] Joannes evangelista revocatum per avia et deviam montium inquirens ac reducens*. Honori . . . Stephani Ladislai Györfffy . . . Dum benemeritis literaria ex arena victoribus singulari munificentia praemia decerneret. A spectabili . . . archi-episcopalis gymnasii juventute, in scenam datus. Leutschoviae, 1700, Brever. [4] lev. 4°.

Szt. János apostol életével foglalkozó iskolai színjáték latin nyelvű programja. A címlap szerint a darab 1700 augusztusában került színre a lőcsei jezsuita kollégium jutalmazó ünnepségén. A nap megjelölése mindkét példányon hiányzik. A dátumot a rezidencia naplója árulja el.¹²

A címlap hátoldalán az argumentumban forrásként Caesar BARONIUS bíboros egyháztörténetíró *Annales ecclesiastici* című munkája (Romae, 1588–1607) van megjelölve. A nyomtatvány végén a szereplők névsora található. Példányok jelzete: M 72/25, A 47/9.

26. *Triumphus gloriosus sive novem Stephanorum pro Agria strenue pugnantium gloriosa defensio ac victoria*. Honori . . . Stephani Telekesi . . . Dum annuus Palladis labores praemijs remuneraretur. A perillustri . . . archi-episcopalis gymnasii Agriensis juventute in scenam datus. Leutschoviae, [1700], [Brever]. [6] lev. 4°.

Iskolai színjáték latin nyelvű programja. A darab előadásának és a program nyomtatásának idejét az egri jezsuita kollégium historia domus-ából tudjuk.¹³ A címlap hátoldalán az argumentumban az ismeretlen szerző forrásként a CASTALDO-féle hadjáratot dicsőítő Ascanio CENTORIO munkáját (*Commentarii della Guerra di Transilvania*. Vinegia, 1565) és ISTVÁNYI Miklós nagy történeti művét idézi. A nyomtatvány végén 168 szereplő diák nevét találjuk. Jelzete: M 72/23.

27. *Triumphus innocentiae interitus inviciae in Finardo et Salvato regia ex prospacia germanis fratribus progenitis*, in scena theatri exhibitus; sub auspicijs . . . Joannis Sigray . . . Cum literariis victoribus tertia munificentia proemia largiretur; a spectabili . . . juventute episcopalis gymnasii Societatis Jesu, Scepusii in capitulo. Leutschoviae, 1701, Brever. [4] lev. 4°.

Az ártatlanság diadaláról költött nevekkal oktató iskolai színjáték latin nyelvű programja. A címlap szerint a darabot a szepesváraljai jezsuita kollégium diákjai 1701. június 27-én jutalomkiosztó ünnepség keretében a szepesi káptalanban adták elő. A címlap hátoldalán levő argumentum megjegyzése szerint a történet forrásául az ismeretlen szerző Johann CARIO frankfurti matematikus-csillagásznak először 1531-ben Berlinben megjelent, később MELANCHTHONtól is átdolgozott *Chronicon*-ját jelöli meg, de hozzáteszi: „reliqua poesis addidit . . .”. A nyomtatvány végén a szereplők névsora olvasható. Jelzet: Q 6/3.

¹¹ Idézett kézirat fol. 246^v.

¹² Idézett kézirat fol. 246.

¹³ Az egri kollégium *historia domusa* Egerben, az érseki könyvtárban található. Mikrofilmje az Országos Levéltárban (1691. sz.). Az említett helyet idézi TAKÁCS József: *A jezsuita iskoladráma (1531–1773)*. Bp. 1937. 39. l. Vö. *Magy. Sion*. 1864. 333. l.

28. *Patriae amor et amator amorem filiorum perduellium*, amori patriae Brutus postponens et religatos ad pulum filios, virgis caesos, capite plexos condemnans . . . Nicolao Josepho Palffy . . . et Juliannae Palffianae prognatae comitissae de Homona . . . familiae Hominianae et Zichianae. A nobili et ingenua gymnasiai Palffyani Prividienensis Scholarum Piarum juventute in vim magnae in tanta nomina observantiae dedicatus. Tyrnaviae, [1701], Joannes Andreas Hoermann. [2] lev. 4°.

A hazaszeretet ókori hőstét, BRUTUST bemutató iskolai színjáték latin nyelvű programja. A példány címlapjának kéziratos megjegyzése szerint „Előadta Holtzhauser Károly”. Ezzel szemben MISKOLCZI István azt állítja, hogy a szerző az iskola igazgatója P. Nicolaus volt, aki két iskolai színjátékot is írt.¹⁴ Jelzete: M 72/41.

29. *Singulare clementiae prototypon*. Id est Edvardus occisori fratris sui scelus condonans, et gratiam viae amore Dei crucifixi liberalibus indulgens. Sub auspiciis . . . Joannis Sigray . . . cum literariis victoribus quarta munificentia praemia largiretur. A nobili ac ingenua juventute episcopalis gymnasiai societatis Jesu Scepusii in capitulo in scena theatri exhibitus. Bartphae, 1702, Typis Civitatis. [4] lev. 4°.

A megbocsátás erényét dicsőítő iskolai színjáték latin nyelvű programja. A címlap csupán az előadás évét árulja el; a hónap és nap helye üresen áll; a hátoldalán levő argumentumban az ismeretlen szerző forrásként Simon de BERTIS firenzei születésű, XV. századi domonkos *Diversorium concionatorum* című beszédgyűjteményét idézi. Jelzet: M 72/24.

30. *Moriens Deus-homo pro homine peccatore*; morte sua de morte humani generis, per esum vetiti in paradiso pomi contracta triumphans. Ab alma, ac venerabilis sodalitate majori B[eatae] Virginis Mariae Elisabetham visitantis, erecta, et confirmata Tyrnaviae, feria sexta Parasceves, sub ipsam flagellantium processionem symbolice propositus . . . Tyrnaviae, 1703, Joannes Andreas Hoermann. [2] lev. 4°.

A nagyszombati Mária-társulat nagypénteki flagellánskörmenetén bemutatott négy szimbolikus bibliai jelenetnek programja latin nyelven. Jelzete: M 72/28.

A harminc bemutatott nyomtatvány könyvészeti és könyvtörténeti adatainak magyarázatához még néhány összefoglaló megjegyzést kell fűznünk. Mindenekelőtt feltehetően a leírt kolligátumokban található lengyel nyomtatványok nagy száma. Ezt az magyarázza, hogy az 1642-ben Stanisław LUBOMIRSKI krakkói palatinus által alapított podolini rendház 1772-ig, az elzálogosított szepesi városok visszacsatolásáig és az 1666-ban PÁLFFY Pál által alapított privigyei kollégium 1695-ig a lengyel piarista rendtartományhoz tartozott. Így tehát a magyarországi piaristák az iskolai gyakorlat kialakításában igen erős szálakkal a lengyelországi piarista és jezsuita iskolák hagyományaihoz kapcsolódhattak.¹⁵

A leírt nyomtatványok tartalmát tekintve azok között egy alkalmi beszédet (panegyris), három dicsőítő verset és huszonhat iskolai színjáték programot találtunk. Az iskoladrámáról közismert, hogy a barokk pedagógiai elgondolásban milyen nagy szerepe volt ennek az irodalmi műfajnak. Az itt ismertetett valamennyi darab jezsuita

¹⁴ MISKOLCZI István: *A kegyes-tanítórendiek privigyei kollégiumának története*. Vác, 1907. 60–63. l.

¹⁵ A kolligátumokban található közel félszáz lengyel nyomtatvány közül tizenöt ismeretlen; adata nincs meg sem K. ESTREICHER nagy lengyel bibliográfiájában, sem a varsói Biblioteka Narodowa polonika – adattárában. A piaristák lengyel- és magyarországi megletelepedésének történetét összefoglalta: BALANYI György (*Emlékkönyv a magyar-piarista rendtartomány háromszázéves jubileumára*. Bp. 1943. 27–33. l.) GULYÁS János: *A podolini piarista kollégium története (1642–1710)*. Bp. 1933. (Palaestra Calasanctiana 2.)

iskolában került előadásra. Ennek a rendnek az előírásai már a XVI. század második felében az évenkénti színjátszás rendszeres gyakorlatát sürgették. A piaristáknál viszont az iskolai előírások ebben a kérdésben tartózkodóbbak voltak, és kezdetben a tanulók fegyelmettségére, összeszedettségére érdekében a látványosságokat, színdarabokat kifejezetten tiltották. Később azután a piaristáknál is meghonosodott az iskoladráma szokása. A XVIII. század elején gondosan egybekötött hat podolini és privigei kolligátum mindenesetre a piaristáknak a jezsuita gyakorlatot figyelő érdeklődéséről tanúskodik.¹⁶

A hazai iskolai színjátszással foglalkozó újabb kutatások szempontjából a három roznói darab érdemel nagyobb figyelmet (17., 19. és 21. sz.). Esze Tamás két dolgozatában foglalkozott MISSOVITZ Mihály roznói evangélikus rektor kuruckori *Mátyás-* és *Cyrus-drámájával*. A nyomtatott programokra támaszkodó részletes elemzése és a történeti összefüggések megvilágítása során kiderült, hogy MISSOVITZnak a RÁKÓCZI függetlenségi mozgalmát támogató darabjai és a korabeli, jobbára HABSBERG-célokat hirdető jezsuita darabok között sok rokon vonás, felépítésbeli hasonlóság figyelhető meg; ugyanakkor viszont a korabeli evangélikus színjátékhoz egyetlen szál sem fűzi. A jezsuita hatás dolgában ESZE Tamás szerint MISSOVITZ diákéveinek színhelye, Rozsnyó kevésbé jöhet számításba; viszont Trencsénben, korábbi rektorságának helyén a jezsuita iskolai színjátszás sokkal fejlettebb volt.¹⁷ A bemutatott három roznói darab a helybeli hagyomány folytonosságáról győz meg bennünket, sőt a historia domus egy idézett megjegyzéséből (vö. 21. sz.) még a helybeli protestánsokra tett hatására is következtethetünk. Nem tartjuk ezért lehetetlennek, hogy MISSOWITZOT hazafias beállítású darabjainak megírásában a korábbi minták, a diákévek élményei, az erős roznói helyi hagyományok is vezethették.

A magyarországi színjátszás kezdeteinek teljes történeti áttekintéséhez — ez vizsgálódásunk módszeres tanulsága — igen hasznosnak látszik a fentebbiekben segítségül vett kéziratok forrás-típusok gondos áttekintése. Belőlük sok nem ismert, lappangó vagy egészen elveszett iskolai színjátékra, közöttük sok régi magyar nyomtatványra következtethetünk. Viszont a meglevő programok körültekintő elemzése a hazai művelődésnek eddig még egészen fel nem tárt, sokrétű eszmei rétegződésére világíthat rá.

HOLL BÉLA

¹⁶ A pesti piarista könyvtár ismeretlen iskoladráma-programjait általánosságban említi: M. ČESNAKOVÁ-MICHALCOVÁ (*Z mad'arkých knížnic a archivov*. Slovenska Literatura. 1956. 463—467. l., itt néhány darabot cím szerint is említi, de a bibliográfiai adatokat nem idézi; vö. *Bohemika a slovenika v mad'arských archivech a knihovnách*. Česká bibliografie II. Praha, 1961. 220—226. l.) és DÖMÖTÖR Tekla (*Régi magyar drámai emlékek*. I. köt. Bp., 1960. 230—233. l.). A jezsuita iskoladrámák történetére vonatkozólag vö. *Takács József*: I. m. (A szerző e munkájának harmadik, adatközlő része kéziratban még kiadásra vár!) Az idevonatkozó bibliográfiát összefoglalta: POLGÁR Ladislaus: *Bibliographia de historia Societatis Iesu in regnis olim corona Hungarica unitatis (1560—1773)*. Roma, 1957. 32—34. l. A piarista iskoladrámák magyarországi történetére vö. KOLOZSVÁRI János: *Magyar piarista iskoladráma*. Pécs, 1938. A lengyelországiak legújabb összefoglalása: HAHN, Wiktor: *Pijarski teatr szkolny w Polsce*. Nasza Przeszłość XV. Kraków, 1962. 199—215. l.

¹⁷ Esze Tamás: *A kurucok Mátyás-drámája*. Irod. tört. Közl. 1958. 1—18. l. UA.: *Missovitz Cyrus-drámája*. Uo. 1964. 54—59. l. Esze Tamás a MISSOVITZ-drámák feltűnő jezsuita rokonságának tulajdonítja, hogy ALSZEGHY Zsolt egy tanulmányában (*Égyet. phil. Közl.* 1911. 109—110. l.) MISSOVITZ *Palladium Sacrum*-át a jezsuita darabok közé sorolta. ALSZEGHY egy későbbi munkájában (*A tizenhetedik század*. Bp. 1935) ez az állítás már nem szerepel. E helyen említjük még azt is, hogy az egykori szepesváraljai jezsuita rezidencia háztörténetét, amelyet ALSZEGHY Zsolt a szepesi püspöki könyvtárban használt (*I. m.* 288. l.), nem találtuk; néhány éve elveszett.

Két ismeretlen lőcsei kiadvány 1694-ből. A győri evangélikus egyház könyvtára A—394 szám alatt őriz egy eddig bibliográfiai nyilvántartásba nem vett *RMK II*-be tartozó kolligátumot: egy német nyelvű, címlapjavesztett 24-rét fraktur betűs imádságoskönyvet és egy vele bizonyára egyidejűleg kiadott lutheránus német nyelvű énekeskönyvet, amely 1694-ben jelent meg Lőcsén BREWER Sámuel nyomdájában. Szedéstükre mindkét műnek (élőfejtől űrszóig) 8,5 cm magasságú és 4 cm szélességű, az imádságoskönyv ívjelzése A-tól N_{vij}-ig, az énekeskönyvé A-tól O₋-ig terjed. Az imádságoskönyv címlapos A levele hiányzik, lapszámozása az A_{ij} levéllel kezdődik, ezért az első ív a 22. lappal végződik. Mindkét könyvcsékben ívenként 24 lapot találunk. Az a már jelzett körülmény, hogy az imádságoskönyv ívbetűi mellett római számozás, az énekeskönyvben pedig arab számozás van, arra mutat, hogy a két könyv egyszerre készült. Ezt a papír azonossága is megerősíti, valamint az a korabeli lutheránus gyakorlat, amely imádságos- és énekeskönyvet előszeretettel hozott közös kötésben forgalomba.

A két mű szedése, nyomása igen gondos, német helyesírása következetes és csaknem hibátlan (ami nem állítható az akkori lőcsei magyar nyelvű nyomtatványokról).

Az *imádságoskönyvben* 89 imádság áll, főleg egyéni és családi használatra. Különösen jellemzőek korának vallási és törökháborús nyomorúságára a következők: *Gebet umb Einigkeit des Glaubens* (131. lap), *umb zeitlichen Frieden* (135. l.), *für die Gefangenen* (171. l.), *wider die Türken* (264. l.).

Az *énekeskönyv* 180 éneket tartalmaz, mégpedig a német reformációi énekanyag javából. 82-~~t~~ közülük megtalálunk az 1952 óta szinte az egész német nyelvterületen bevezetett egységes énekeskönyvben (*Evangelisches Kirchengesangbuch*).

LUTHER 37 egyházi énekéből 25-öt közöl, Michael WEISSÉTŐL, illetve a cseh-morva testvérek énekeskönyvéből 12-t, Sebald HEYDENTŐL, a nürnbergi iskolamestertől kettőt. Megvan a MÁRIA magyar királynénak (II. LAJOS özvegyének) tulajdonított ének is (*Mag ich Unglück nicht widerstahn*), viszont Paul GERHARDTnak még csak egyetlen egy énekét hozza.

Feltűnő e kis német énekeskönyvnek a kapcsolata a vele közel egyidőben ugyancsak Lőcsén megjelent magyar énekessel, a *Zöngedező Mennyei Karral*.

Utóbbinak 101 magyar nyelvű éneke közül 39 a németből fordított, s ezek három kivételével mind megvannak a német énekesben, a mindkét könyvben található három latin ének közül pedig kettő azonos. A latin-német kevertnyelvű karácsonyi ének: *In dulci jubilo, Nun singet und seydt froh* magyar megfelelőjét: *In dulci jubilo, Most zengjen énekszó a Zöngedezőben* jelenik meg először.

A könyvészeti adatok a következők:

A: Címlaptalan német imádságoskönyv.

[Gebetbuch] [Lőcse, 1694, Brewer Sámuel.] 307, [3]. 24r. (*RMK II*. 1778a) Címlap hiányzik.

Evangélikus Egyházi Könyvtár Győr

B: *Psalmen / und / Geistliche / Lieder / Wie die in Evangelischen Kirchen / dieser Lande / gesungen / werden.*

Leutschau, 1694, bey Samuel / Brewern.

[2], 324, [10] l. 24r. (*RMK II*. 1778b)

Evangélikus Egyházi Könyvtár Győr

SCHULEK TIBOR

FIGYELŐ

A kataszteri térképek forrásértéke. Az Országos Vízügyi Főigazgatóság rendeletére és a Mezőgazdasági Múzeum támogatásával egy, a feladatra legilletékesebb tudományos kutatókból álló munkaközösség megkezdte az Országos Levéltárban az iratesomók között lappangó régi kéziratok térképek felkutatását és kartotékolását. Ezideig — három év alatt — mintegy 7000 eddig ismeretlen kéziratok térkép került elő s ezekről kerekén 5050 kartotéklap készült.¹

Valóban felbecsülhetetlen értéket jelentenek 100, 200, 300 éves térképeink mindenfajta kutató számára. Különösen értékeseknek tartjuk azokat a 200 éves, vagy régiebb térképeket, amelyek az egykori telek- és művelésiág viszonyokat a tulajdonosok neveivel együtt tartalmazzák. Milyen nagybecsű például a *miskolci „Kötél Könyv”*, valamint az azt kiegészítő gazdasági feljegyzések és adólajstromok, amelyekből MARJALAKI KISS Lajosnak sikerült rekonstruálnia Miskolc belvárosának 1702. évi utcarendjét és telek-megoszlási viszonyait². S milyen sok nehézség árán, mert nem rendelkezett korabeli térképpel!

Igen nagy szó nálunk, ha az 1700-as évek dereka tájáról olyan birtoktérképpel találkozunk, amely a XVIII. századi mező- és erdőgazdasági, valamint bányászati viszonyokat és a dülöneveket a tulajdonosokra vonatkozó adatokkal együtt tünteti fel. Ezek, illetőleg az ilyenfajta térképek azért ritkák, mert ebben az időben nem volt nálunk olyan intézmény, amely ilyen jellegű térképeket hivatalból és rendszeresen, az ország egész területéről készített volna.

Az ókorban azonban volt hasonló intézmény. Az újkori, helyes adóztatási alapokra irányuló törekvések hozták létre a korszerű birtoktérképeket. Ezeket a táblázatokba foglalt, ókori fejadó kimutatást jelentő „Capitastratum”, rövidítve: „Catastrum” szó alapján³ kataszteri térképeknek nevezzük.

A kataszteri térképek tehát általánosságban: birtoktérképek. Tulajdonképpen ugyanazok, mint a korábbi idők hasonló céllal készült, de sokkal kevésbé pontos birtoktérképei. A kataszteri térképek készítésével — nem szólván az ilyen célú, kezdetleges, ókori, egyiptomi és kínai térképekről, — Európa minden más kontinenst megelőzött.

Legkorábban Svédországban létesült kataszteri földmérési intézmény. II. *Gusztáv Adolf* vezette be 1628-ban⁴. Bármilyen kezdetleges volt is, rendelkezett már azokkal a jellegzetes feltételekkel, amelyek csakis a kataszteri térképek készítés körülményeire

¹ BENDEFFY L.: *Több ezer ismeretlen kéziratok térkép feltárása az Országos Levéltárban.* Levélt. Közl. 1966.

² MARJALAKI KISS L.: *A miskolci Kötél könyv 1702-től. Miskolc ősi településű jobbágy- és zsellér háztelkei.* Kny. a Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményeiből. Miskolc, 1958.

³ VUCSKICS Z.: *Az országos kataszteri felmérés múltja és jelene.* *Kataszt.* Közl. 1914.

⁴ [GÁNÓCZY S.]: *A svéd felmérés.* *Kataszt.* Közl. 1914.

jellemzők. Ezek: 1. a földmérést *elfogulatlan* és a *pártatlanságra* esküt tett, *szakképzett* mérnök-tisztviselők végzik; 2. a munka *folyamatos* és *rendszeres*; 3. végcélja az, hogy az állam egész területéről megbízható és előírt pontosságú birtoktérkép készüljön: *végrehajtási utasításba* foglalt egységes elvek alapján; 4. a *földbirtokok határai* látható és *maradandó módon* meg vannak jelölve.

E feltételek közül korábban mindig csak egyesek teljesültek. A mi határjárásai gyakorlatunkban is találunk földfölötti és földalatti határjeleket már a XIII. századból.⁵ Legrégibb határjelünk, amelyet valóban ismerünk, az *Icece-dombi XV—XVI. századi feliratos határkő*⁶, ma a gyulai Erkel Ferenc Múzeum tulajdona. Ennél régibb középkori feliratos kő ezideig nem ismeretes hazánkban.

A kevés háborút látott Svájcban Hans STOHLER tanár fáradhatatlan szorgalommal kutatta fel a régi határjeleket. Egyetlen római oszlopdarabból alakított, bizonytalan korú, de feltehetően XII—XIII. századi Therwil és Oberwil határát jelző kövön kívül⁷ jónéhány XII—XVI. századi eredeti határjelet is talált. Ezek is feliratos kövek.⁸

Feliratos köveket tehát már igen régtől fogva használtak birtokhatárok törései pontos helyének megjelölésére. A földmérést (határjárást) is hites királyi, fejedelmi emberek, (nálunk a káptalanok szerzetes-geometriái) végezték. Mégsem beszélhetünk kataszterről, illetőleg kataszteri térképekről, mert ők sem térképeket, sem telegkönyvszerű kimutatást nem készítettek.

Bármennyire kevéssé ismeretes és szinte hihetetlennek tűnő, az állandó kataszteri földmérés felé a második lépés nálunk: az *Osztrák-magyar birodalmon belül* történt. 1718-ban az osztrák kormányzat elrendelte Lombardiára nézve a *dülönkénti földmérést*. Ez volt a „Censo milanese”-nek nevezett első szervezett, és a mai fogalmak szerint is (a maga korában) korszerűnek nevezhető földadókataszteri munkálat. „*Vetületnélküli*” rendszerben, háromszögelés mellőzésével hajtották végre. 1759-ben fejezték be, s rövidesen életbe is lépett⁹.

A lombardiai tapasztalatok alapján Mária Terézia 1747-ben elrendelte, hogy az úrbéri földeket — a jobbágyok szolgáltatásaival kapcsolatban — az országok, illetőleg tartományok közjoga szerint — földmérés és becslés nélkül írják össze. Ez az úrbéri összeírás nálunk 1748 és 1756 között meg is történt.¹⁰ Agrártörténeti vonatkozásban felbecsülhetetlen értékű munkálat volt.

1785-ben jelent meg II. József korszakalkotó rendelete a földadó szabályozásáról. Ezt földmérés, mégpedig szabályszerű kataszteri jellegű munkálatok segítségével óhajtották végrehajtani. Ezt a földmérést — a katonai felvételtől teljesen függetlenül, de mérnökkari tisztek vezetésével — a hatóságoknak, a községi nótáriusoknak és irnokoknak, valamint a megyei, városi és uradalmi geometráknak kellett volna elvégezniük, a kész birtoktérképek összedolgozásával, 1:3600-as méretarányban. A térképezési munkálatokat részletes birtok- és jövedelemkimutatások egészítették ki. Ezek a munkálatok meg is kezdődtek, de az 1788—1791 közötti török háborúk miatt félbeszakadtak, illetőleg

⁵ BENDEFY L.: *A kunszentmiklósi „Kammenája baba”*. Fejezet szerzőnek: *A magyarság és Középkor* c. művéből; Bp. 1945. 315—323. l.

⁶ BENDEFY L.: *A Gyulai Icece-dombi középkori határkő*. A gyulai Erkel Ferenc Múzeum jubileumi Évkönyve. Gyula, 1960. 47—50. l.

⁷ STOHLER, H.: *Der Grenzstein und die Grenze in Volksglaube und Poesie*. Der Rauracher. 18. Jg. 16. Aesch, 1946. és Uő.: *Die Basler Grenze*. Basel, 1964.

⁸ EGLIN, J.: *Die historische Grenzsteinsammlung auf dem Kirchhof zu Muttenz*. Basel, 1958.

⁹ ANTALFFY A.: *Országos kataszteri felmérésünknek jelen állása és iránya*. *Kataszter*. Közl. 1910. 129—134. l.

¹⁰ BORBÉLY A.—NAGY J.: *Magyarország I. katonai felvétele II. József korában*. A Bécsi Colleg. Hung. Füzetei XII. sz. Bp. 1932.

1790-ben, II. József halálával teljesen meg is szűntek.¹¹ Sajnos, a magyar nemesség — a vármegyék vezetőinek csendes támogatásával — ennek a csodálatosan értékes felvételnek minden eredményét szinte nyom nélkül megsemmisítette.¹²

Hogy milyen értékes anyagot pusztított el az emberi rövidlátás,¹³ ítéljük meg abból, hogy csupán egy 1788-ban hevenyészve készített hivatalos leltár 1677 térképről ad számot.¹⁴ Azonban ez a szám közelről sem teljes, mert ma — nem szólván a szomszéd államokhoz került levéltárakban tárolt hasonló korú térképekről — csak a hazai levéltárakban körülbelül 7000 darab XVIII. századi térképről tudunk.¹⁵ Ebből következik, hogy a szóbanforgó kataszteri felvételhez az 1780-as évek Magyarországnak területén kerekén 20 000 birtoktérkép adatait használhatták fel. Mit jelentene az elpusztult II. József-féle kataszteri földmérési térképanyag ma agrártörténészeink számára, és ugyanúgy nyelvészeinknek és történészeinknek is a régi dülőnevek birtokában!

Ennek jelentőségét csak akkor látjuk valójában, ha tudjuk, hogy az európai országok kataszteri földmérése zömmel csak a XIX. században vette kezdetét.

Hollandia 1806—1812 között végeztette első ilyen nemű földmérését, amelyet — annak tökéletlensége miatt — 1817—1830, illetőleg 1831—1850 között újabb hasonló földmérés követett. Az elsőnek méretaránya 1:5000 a külsőségen és 1:2500 a belsőségen; az utóbbiaké 1:2500, illetőleg 1:1250, a városokban pedig 1:625¹⁶.

A franciaországi első kataszteri földmérés 1808 és 1845 között készült el ugyan-csak 1:5000, 1:2500 méretarányban. Újabb már csak e század elején követte.¹⁷ A szomszédos Luxemburgban 1818 és 1824 között volt az első kataszteri földmérés, s ezt 1844-ben nyilvántartási úton helyesbítő felvétel követte.¹⁸

Dánia kataszteri felmérésére 1810-ben került sor 1:4000, illetőleg (a városokban) 1:800 méretarányban. Az újabb földmérés 1863-ban vált szükségessé.¹⁹

Belgium 1830-ban rendelte el az ország kataszteri földmérését 1:2500, 1:1250, illetőleg (a városok belterületén) 1:625 méretarányban.²⁰ Ugyanebben az időben kezdtek hozzá, (de egyáltalában nem egységesen) a kataszteri földméréshez a különböző német államok is.

A cári Oroszország 1870-ben, a Kurlandi részekben 1889-ben, Livlandban 1906-ban kezdte meg a kataszteri földmérést.²¹ Lichtenstein 1865-ben (1:2000-es méretarányú felvétellel),²² Olaszország pedig 1840 és 1888 között a régi osztrák minta szerint kapcsolódott bele ugyanebbe a munkába, 1888-ban pedig új, önálló kataszteri földmérésbe kezdett.²³

Századunk elején még volt néhány európai állam, amely nem érezte szükségét a kataszteri földmérés megszervezésének. Így például Norvégiában 1908-ig semmiféle

¹¹ FÖRDÖS L.: *A II. József-féle kataszteri földmérés Magyarországon*. Szeged, 1931.

¹² FEHRENTHEIL-GRUPPENBERG L.: *Régi magyar földmérők*. Térképészeti Közl. 1937. 226—249. l.

¹³ HADFALUSI SPILLENBERG Pál: *Szabad elmélkedések a földek kimérése szerint felállítandó adózás systemájának tökéletlenségéről*. Kassa, 1790. (Ellinger János és Tsa kiad.)

¹⁴ IRMÉDI-MOLNÁR L.: *Aus der Vergangenheit der Ungarischen Kartographie*. Acta techn. Acad. Sci. hung. 1959. Tom. 23. p. 267.

¹⁵ BENEDELY L.: *Kézírtos térképeink catalogusának kérdéséhez*. Geod. és Kartogr. 1957. 170—175. l. és Uő.: l. a. id. m.

¹⁶ X [GÁNÓCZY S.]: *Idegen államok katasztere*. Kataszteri Közl. 1908. 150—151. l.

¹⁷ DOBROVIC V.: *A francia kataszter*. Uo. 1893; 1898; 1899.

¹⁸ X [= GÁNÓCZY S.] 16. a. id. m. 17. évf. 248—249. l. Pozsony, 1908.

¹⁹ Uo. 17. évf. 117—120. l. Pozsony, 1908.

²⁰ Uo. 17. évf. 135—137. l. Pozsony, 1908.

²¹ Uo. 17. évf. 76—80. l. Pozsony, 1908.

²² Uo. 17. évf. 148—149. l. Pozsony, 1908.

²³ Uo. 18. évf. 23—29. l. Pozsony, 1909.

rendszeres földmérés nem volt, hanem a községi előljáróságok jelölték ki az elfoglalható területek határát.²⁴ Angliában 1912-ben,²⁵ Romániában pedig még 1916-ban sem volt kataszteri földmérés. Ez utóbbi országban, ha egy földbirtokos felmérte birtokát, arról (mérőasztallal és busszólával) két térkép készült, s egyiket a törvényszék irattárában helyezték el.²⁶

Ilyen körülmények között nagyon is tisztos hely illeti meg a magyarországi kataszteri földmérést, amely az 1849. október 20-i nyílt parancs értelmében az 1853-ban megindított országos háromszögeléssel vette kezdetét. A kataszteri térképlapok felvételét 1854-ben kezdték meg, de 1856-ban 1:2880-as méretarányban az egészet előlről kezdték. Ez a földmérési periódus „Állandó kataszter” elnevezéssel 1894-ig tartott. Ettől kezdve 1918-ig „Országos kataszteri felmérés” volt a neve.²⁷ Mai nevét („Állami Földmérés”) akkor nyerte.

A kataszteri földmérés köz- és népgazdasági jelentőségéről e helyütt nem kívánunk beszélni. Több igen jó tanulmány foglalkozott a múltban ezzel a kérdéssel.²⁸

Kataszteri földmérésünk első lapjai 1854–1855-ben készültek, tehát több mint 100 évesek. Azonban az 1856 és 1895 között készült térképlapok is tulajdonképpen az 1800–1850 közötti állapotokat tükrözik, mert a mezőgazdasági viszonyokban a múlt században alig volt valami változás. Belátható tehát, hogy a múlt századi birtok-, település-, mezőgazdasági stb. viszonyok tanulmányozása lehetetlenség lenne e térképek nélkül.

Az eredeti kataszteri térképekről az eredeti méretarányban hártypapír-másolatok készültek. Ezeket tojásfehérjével kemény kartonlapokra ragasztották, majd a művelési ágaknak megfelelően kiszínezték. Nevük: „*birtokvázlat*”. Ezek a birtokvázlatok parcellánként tartalmazzák a birtokos(ok) nevét, illetőleg a belsőségben a házsámokat is. Tehát kitűnő eligazítást adnak birtoklási ügyekben. Éppen ezért a községi előljáróságok (ma: tanácsok) kapták meg azokat. Sajnos, a gyakori használat következtében a legtöbb községben tökrementek. De még ha — történetesen — nem is mentek tönkre, kutatási célra alkalmatlanokká váltak, mert a községi tanácsok illetékes tisztviselői ezeken a birtokvázlatokon vezetik át (hozzávetőlegesen) a változásokat.

Nagy szerencsénkre a II. József korabeli I. katonai felvétel térképlapjai megőrizték a hasonló korbeli kataszteri földmérés megsemmisített lapjainak számos elemét. Így vált lehetővé például, hogy GYÖRFFY István rekonstruálhassa az ősi magyar falvak és települések formáit, s megállapíthassa azok törvényszerűségét.²⁹

Semmivel sem kisebb értékűek azonban a kataszteri térképekről készített „*földművelési*” térképek. Ezek a birtokvázlatokhoz hasonló módon hártypapíron készült, majd kartonra felragasztott, s végül kiszínezett, kis alakú, mindössze 21 × 21 cm nagyságú vázlatok. Mivel a birtokvázlatok nagyjából elpusztultak vagy megrongálódtak, a tudományos: elsősorban agrártörténeti, növényföldrajzi, hidrográfiai és morfológiai kutatások céljára ezek a térképek állanak rendelkezésre. Jelenleg az Állami Földmérési

²⁴ Uo. 17. évf. 119. l. Pozsony, 1908.

²⁵ [GÁNÓCZY S.]: *Az angol földmérő*. Uo. 1912. 206–209. l.

²⁶ [GÁNÓCZY S.]: *Felmérési viszonyok Romániában*. Uo. 1916. 180–190. l.

²⁷ ANTALFFY A.: *A Magyar Állami Földmérés*. Térképészeti Közl. 1934. 1–2. füz. 9–51. l.

²⁸ A[NTALFFY A.]: *A hazai felmérés alapvető munkálatairól*. *Kataszteri Közl.* 1892. 6. sz. 49–51. l. ANTALFFY A.: *Az országos kataszteri felmérés és annak közgazdasági jelentősége*. Uo. 1914. 41–45. l. ROLLA J.: *Az ország felmérése és annak nemzetgazdasági jelentősége*. Uo. 1911. 145–161. l.

²⁹ GYÖRFFY I.: *Magyar nép, magyar föld*. Bp. 1942. és Uó: *Magyar falu, magyar ház*. Bp. 1943.

és Térképészeti Hivatal Központi Adattára őrzi őket. Véleményünk szerint helyesebb lenne átadni azokat az Országos Széchényi Könyvtár Térképtárának, mert az azokat kiegészítő térképanyag is ott található, és a kutatók is ott juthatnak hozzájuk a legkönnyebben.

A millénium táján merült fel az a gondolat, hogy a földművelési térképekből nagyobb területeket ábrázoló, összefüggő térképeket szerkesszenek. Ez a szándék 1900-ban valósult meg. Ekkor kezdette meg az Államnyomda a „Magyarország vármegyéinek közigazgatási és földművelési térképe” c. sorozat kiadását³⁰. Ennek a munkálatnak több változatban feldolgozott eredményét az Országos Széchényi Könyvtár térképtára őrzi.

Mindenekelőtt itt vannak ennek a különösen becses, 1: 144 000-es méretarányban készült sorozatnak az eredeti kéziratos és kézzel színezett lapjai, valamint 21 vármegyének hét színnyomással előállított, ugyancsak 1: 144 000 méretarányú földművelési térképei. Végül készültek ezekből nagyobb kataszteri egységeket 6—10 térképlapon összefogó összeállítások is, hasonló méretarányban.

Mindegyik egységnek külön címe van. Például egyiké: „*Culturen Croquis des Ofen-Pester Districtes in Ungarn, 1855.*”

E címből látható, hogy a szóbanforgó földművelési térképek a kataszteri földmérés kezdeti időszakának tőlünk egy évszázad távolában levő mezőgazdasági viszonyairól adnak tájékoztatást. Mivel nagy területeket fognak össze, rendkívül becses források a kutatók számára. A térképek a közigazgatási határokat hatféle jelzéssel, a művelési ágakat hat színnel, a vízzel borított területeket pedig a kék szín ötféle árnyalatával tüntetik fel. Emellett a térképeken 28 különböző topográfiai jelet használtak; ezeken kívül feltüntették a történelmi nevezetességű helyeket, emlékeket, romokat és az ütközetek helyét is. Nem túloz FODOR³⁰, amikor azt írja, hogy ezek a földművelési térképek a későbbi térképeknek és a tudományos kutatásnak „kimeríthetetlen forrásává” váltak.

Vajon a ma készülő kataszteri térképlapok is hasonló értékűek? Minden bizonynyal! A ma térképei 200—300 év múlva ugyanolyan keresettek és megbecsültek lesznek, mint napjainkban a XVII—XVIII. századi kéziratos térképek. Értéküket az sem fogja csökkenteni, hogy ma művi sokszorosítással számos példányban készülnek. Azokon a példányokon kívül, amelyeket a levéltárak, térképtárak és néhány hivatal őriznek — miként azt tapasztalatból tudjuk — alig lesz belőlük egy-két példány.

Napjaink kataszteri térképeinek forrásértékét még egy lényeges szempont növeli. A birtokviszonyok a szocialista államokban, így hazánkban is, az utolsó tíz esztendő alatt gyökeresen megváltoztak. Ennek a változásnak kézzelfogható és maradandó képét a mai kataszteri térképeken találjuk. Agrártörténészeink számára azonban e térképek csakis akkor lesznek teljes értékűek, ha a régi (1945 előtti) kataszteri térképek eredeti példányai érintetlenül maradnak fenn az utókor számára.

Korunk mezőgazdasági képe, szocialista iparunk, városaink, falvaink nagyarányú fejlődése térképileg csakis a kataszteri térképeken lesz nyomon kísérhető. S éppen a fejlődés eddig soha nem tapasztalt irama mellett a ma kataszteri térképei sokkal hamarabb válnak forrásértékűvé, mint bármelyik elődjük.

BENDEFY LÁSZLÓ

³⁰ FODOR F.: *A magyar térképírás*. Bp. 1952—1954. 409. l.

450 évvel ezelőtt született Konrad GESNER svájci polihisztor. Orvos, természet-tudós, fizikus, nyelvész és tanár volt, számos olyan könyv szerzője, amelyekkel új tudománysszakok alapjait rakta le (összehasonlító nyelvészet, geológia, rendszerező növénytan és állattan). Írásai tanúsítják, hogy elsősorban saját megfigyeléseire támaszkodott, de azt is, hogy igyekezett minden őt foglalkoztató kérdésről elolvasni minden rá vonatkozó könyvet. Az akkori irodalomkutatásban nagy nehézséget okozott az a tény, hogy bibliográfiák, átfogóbb könyvtári katalógusok vagy más hasonló jellegű referenz-könyvek nem segíthettek, mert ilyenek nem voltak. Nyilván ez vezette arra a gondolatra, hogy egy olyan bibliográfiát állítson össze, amely felsorolja a tudományos kutatás szempontjából fontosabb műveket.

A fiatal tudós szorgalmára jellemző, hogy ehhez a munkához 25 esztendő korában fogott hozzá, és négy évvel később, 1545-ben már nyomdába adhatta a *Bibliotheca universalis*, fólió alakban, 1264 lapon. (Tíz évvel később pótlást is készített hozzá *Appendix Bibliothecae Conradi Gesneri* címmel.) Teljességre törekedett, nyelvi szempontból azonban válogatott. A nemzeti nyelven írt könyveket nem tartotta elég tudományosnak, s így csak a latin, görög és héber nyelvűeket vette számba, összesen 3000 szerző kb. 30 000 művét. A gyűjtéshez felhasználta barátai, ismerősei könyvtárát, a kiadói katalógusokat, és ezeket kiegészítette a hallomásból, irodalmi utalásból ismert munkákkal.

Korában a családnevek még kialakulóban voltak, s ezért a könyvtári katalógusok nagyobbára keresztnév alatt sorolták fel az állományt. GESNER is ezt a gyakorlatot követte, s ehhez abban az időben szokatlan következetességgel ragaszkodott. LUTHERT is Martin alatt osztotta be a névsorba, s a beosztás alapja a római auktoroknál sem a sokkal ismertebb nomen (Horatius) vagy cognomen (Cicero), hanem a mi keresztnévünknek megfelelő praenomen (Quintus, Marcus). A könnyebb keresés céljából a *Bibliotheca* elején közöl egy indexet a családnevek, római nomenek, cognomenek betűrendjében. Ha valaki nem ismeri a keresztnéveket, innen megtudhatja, hogy például PANNONIUS QUINQUEECCLESIENSISnek Janus a keresztnéve, munkáit tehát a J betűnél kell keresni. Általában arra törekedett GESNER, hogy a több néven ismert szerzőket is könnyen meg lehessen találni. Így II. PIUS pápa nevével utalt AENEAS SILVIUSra, Henricus Archiepiscopus EBREDIENSISről a Henricus DE SEGUSIA formára.

A név után többnyire egy-két rövid életrajzi adat tájékoztat a szerző származásáról, foglalkozásáról, születéséről, arról, hogy melyik szerzetesrendnek volt tagja stb., de néha hiányzik ez a biográfiai bevezető. Ezután következik a művek felsorolása, nem egyszer ötvené, hatvané, sőt olykor százánál is többé. A nyomtatásban megjelent kötetek egy részénél megtaláljuk a kiadás helyét és évét, a kötet alakját (2°, 4° stb.), más-kor pedig csak a címét.

A bibliográfia felsorolja a kéziratok műveket is, mint Bernardus ORICELLARIUS Rómáról írt könyvét, amely csak majdnem két évszázaddal később, 1724-ben került sajtó alá. Az *Appendix* egyik adata szerint Georgius COLLIMITUSnak, a Bécsben élt humanista csillagásznak és matematikusnak — akit mi inkább Georgius TANNSTETTER néven ismerünk — egyik kéziratok és azóta valószínűleg elveszett munkája Magyarországról szól.¹

A *Bibliotheca universalis* azok számára, akik azt keresik, hogy egy őket érdeklő tárgyról milyen munkák jelentek meg, használhatatlan. Hatalmas adattömegében csak a szerzők ismeretében lehet tájékozódni. GESNER ezt jól tudta, s ezért három évvel később *Pandectarum sive partituum universalium libri XXI* című összeállításában a *Bibliothecában* felsorolt műveket újból kiadta szakok szerinti csoportosításban.

¹ Appendix. 40. l. „Ungariam descripsit.”

Szakrendje² szerves egészbe próbálja összefoglalni a tudományok különböző ágait. Lényegében kora oktatási rendjét követi. 21 szakja közül az első kilenc a septem artes liberalest, a középkor és a reneszánsz alapismereteit tartalmazza, a következő kilenc a bölcsészettudományi kar tantárgyait, a három utolsó pedig a három magasabbrendűnek tartott kar (jogi, orvosi, hittudományi) anyagát. Ennek megfelelően a tudományokat két főrésztre osztja, előkészítő szakokra (praeparantes) és a tulajdonképpeni tudományokra (substantiales), az előkészítő szakokat pedig ismét kétféle, szükségesekre (necessaria), s olyanokra, amelyek széppé teszik az életet, felékesítik ezt (ornantes). A necessariákhoz tartozik a beszéddel foglalkozó négy szak, a grammatika, a dialektika-logika, a retorika és a poétika, továbbá a számok és arányok törvényeit ismertető öt szak, az aritmetika, a geometria-optika, a muzsika (!), az asztronómia és az asztrológia. (Figyelemre méltó, hogy a csillagászatot külön választotta a csillagjóslástól). Az ornanteshez sorolhatók a jóslás-varázslás (de divinatione et magia), a földrajz, a történelem, továbbá a különböző művészetek és mesterségek (de diversis artibus illiteratis, mechanicis etc.) A lényeges tudományok a következők: természetbölcselet, metafizika — pogány teológia, erkölcsbölcselet, gazdaságbölcselet (de philosophia oeconomica), a politika, beleértve a hadtudományt is (de re politica id est civili ac militari) és végül a jog, az orvostudomány és a teológia. Mindegyik szak több alszakra oszlik.

Ez a tudományrendszerezés kora színvonalán áll, bár számunkra a jóslásoknak tudományként való megbecsülése nevetségesnek hat. Kialakítására az arisztoteleszi hagyomány és a humanista gondolkodás egyformán hatott. A teológia itt már nem foglal el kimagasló helyet, csak egy a huszonegy szak között. (Összehasonlítás kedvéért érdemes megemlíteni, hogy a nagyszombati Egyetemi Könyvtár XVII. század végén kidolgozott szakrendjében tizennyolc szak közül tíz teológiai.)

GESNER még a *Pandectarumot* sem tekintette teljesen kielégítő segédkönyvnek. A bibliográfiájában szereplő műveket harmadszor is ki akarta adni, ezúttal tárgyszó-szerűen. Hozzáfogott ehhez a munkához is, de egyéb elfoglaltsága miatt nem sokáig folytatta, hanem átadta két barátjának, s ők sohasem készültek el vele. A *Bibliotheca universalis* és a *Pandectarum* azonban enélkül is, mint a világ könyvtermésének egyetlen műbe való összefoglalása és rendszerezése, igen népszerű, sokat használt referenz-mű maradt. Ezt bizonyítja egyebek közt a számos későbbi, GESNER 1565-ben bekövetkezett halála után megjelent bővített kiadás.

GESNER rendszerességével, következetességével, bibliográfiájának hatalmas anyagával, betűrendes és szakosított részével maradandó hatást gyakorolt a könyvtárügyre és a bibliográfiára. Joggal és méltán tisztelhetjük személyében a „*bibliográfia atyját*.”

VÉRTESY MIKLÓS

Hat évszázad könyvdíszítéseinek és miniatúráinak kiállítása a Szépművészeti Múzeumban. A Szépművészeti Múzeum Grafikai Osztályának most megnyílt kiállítása a középkori és reneszánsz képzőművészet egyik jelentős művészeti ágával, a kódexek művészetével ismert meg. Az elragadóan szép anyag, melyet tárlatlátogató közönségünk még alig ismer, a XI—XVI. század könyvdíszítéseiből és miniatúráiból ad ízelítőt. A kódexek és az egyes lapok, illetve laptöredékek anyagát szellemesen egészíti ki az Országos Levéltár néhány címereslevele, melyek OLÁH Miklós 1548-as címereslevele

² Részletes ismertetését ld. BESTERMANN: *The beginnings of bibliography*. London, 1935. 17. l. GULYÁS P.: *A bibliográfia kézikönyve*. I. köt. Bp. 1941. 245—246. l. BABICZKY B.: *Könyvtári osztályozás*. I. 2. kiad. Bp. 1960. 15—16. l. (Egyetemi jegyzet).

kivételével a Levéltár Mohácselőtti Gyűjteményéhez tartoznak. Ezek az oklevelek, melyek egészen más rendeltetésűek, mint a kiállítás nagy anyaga, stíluskritikailag kitűnően egészítik ki a tárlatot, mintegy illusztrálva a miniatúraművészet és a címereslevelek műhelyi és technikai azonosságát.

Arra, hogy a kiállítás kódexművészetünk minden problémáját bemutassa, a kiállítás rendezője nem vállalkozhatott. Talán nem is annyira a rendelkezésére álló anyag, mint inkább a kiállítás terjedelme nem tette ezt lehetővé. Így példaként említjük a hazai kódexművészet fejlődésének részletes végigvezetését, a sajátosan itthoni alakulás és a különböző külföldi hatások bemutatásával. Ha mégoly izgalmas és adósságot törlesztő feladat is ez, nem lehetett ennek a tárlatnak célja. De nem vetjük el a gondolatát annak, hogy egy ilyne jellegű kiállításra is szükségünk lesz, amely a most megrendezettnél szűkebb tematikájú, de a magyar kódexművészet illusztrálása szempontjából mélyebben tárja fel a fejlődés problémáit. Hangsúlyozzuk azonban, hogy ezt nem a kiállítás hiányságaként említjük, hiszen éppen ez a tárlat segít ahhoz, mint egyik első lépés, hogy felmerüljön egy ilyen bemutató szükségessége, a teljességre törő magyar anyag kiállításával.

Természetesen a Múzeum kiállítása kódexművészetünket kizárólag a művészet-történet felől közelíti meg. Azonban nyilvánvaló, hogy a kódexművészet vizsgálata komplex módszereket kíván, a művészettörténetnek, irodalomtörténetnek és a könyvtártudománynak egyaránt anyaga és elsősorban az utóbbi tudományágra vár a feladat, hogy irányítsa és összegezze a kódexművészet teljességre törő feldolgozását és publikálását. Így bár a Múzeum szükségképpen nem vállalkozhatott többre, mint amennyit a kiállításon megoldott, de felvetette a gondolatát egy komplexmódszerű tárlat megrendezésének.

A Szépművészeti Múzeum kiállítása, a rendelkezésére álló anyag lehetőségeivel az európai könyvdíszítés és miniatúra általános alakulásával ismertet meg. Illusztrálni tudja az európai kódexművészet kialakulását meghatározó gyökereket, a bizánci és az angol-szász ellentétes indulást, és azt, hogy hogyan formálódnak ezeknek szintéziséből a középkori európai miniatúraművészet. Bár éppen az indulást bemutató anyag szegényes, az első két évszázadot csupán hat kódex képviseli: két bizánci (katalógus szám I. II.) egy angol (IV.), majd egy francia, magyar és délnémet (III–V.), a lapok megválasztásáva, és az anyag elrendezésével nagyszerűen vezet át és stílustörténeti alapot ad elsősorban a XIII. századi anyaghoz. Ezt a kort már a laptöredékekkel és kódexekkel együtt 14 tárgy képviseli, ami után továbbvezet a mindinkább résziskolákra és műhelyekre bontható későbbi anyaghoz.

Mindenki részére nagy élmény olyan kitűnő művek megismerése, mint a CSATÁRI Bibliával rokon *Expositiones in Cantica Canticorum*, a XIV. századi kaligrafikus kolostori művészetet reprezentáló *Pozsonyi Missale*, a NAGYSZOMBATI Mihály pozsonyi kanonok által írt és díszített *Missale*, a VITÉZ János udvarába tartozkodó REGIOMONTANUS MÁTYÁS királynak ajánlott *Canones-e*, a *Divina Commedia* XIV. századi velencei kódexe, a Szépművészeti Múzeum XIV. és XV. századi *Biblia Pauperuma* és sorolhatjuk a kiállításon látható és európai viszonylatban is jelentős darabokat.

A kiállítás AGGHÁZY Mária munkájának eredménye, aki túl a rendezésen, a kiállításához kapcsolódó katalógusban írt tanulmányával nagyszerű vezetőt ad az anyaghoz összefoglalva az európai kódexművészet legjelentősebb kérdéseit.

DÁVID KATALIN

SZEMLE

Sallai István — Sebestyén Géza: A könyvtáros kézikönyve. 2. átdolg. és bőv. kiad. Bp. 1965. Gondolat. 832, XX l. 1 t.

Tíz éve jelent meg *A könyvtáros kézikönyvének* első kiadása. Akkor a *Magyar Könyvszemle* recenziója, DOMANOVSKY Ákos ezt az eseményt „újabb mérföldkő”-nek nevezte könyvtári szakirodalmunk fejlődésében. Az 1956 óta eltelt évtized igazolta ezt a megállapítást. DOMANOVSKY akkor mérlegre tette a kézikönyv értékeit, az adottságok kényszeréből eredő nehézségeit, javításra szoruló kisebb hiányosságait. Kérdés, hogy most, a bővített és javított új kiadás megjelenésekor szükséges-e a változtatások áttekintésén túl ismét számbavenni elvi, szerkezeti, módszertani kérdéseket is? Azt gondoljuk, igen. Az eltelt tíz évben könyvtári irodalmunk és egész könyvtári életünk sokat fejlődött, változott. Változtak szempontjaink is. A kézikönyv, jelentőségénél fogva, megérdemli, hogy újra megvizsgáljuk, milyen mértékben tölti be hivatását a jelenlegi körülményeink közt, mostani, bizonyos pontokon módosított és lényegesen bővített kiadásában.

Hogy a feladat, amelyre a szerzők vállalkoztak, rendkívül nehéz és hogy az adott keretek közt nemzetközi viszonylatban is kitűnően oldották meg feladatukat, azt most is hangsúlyoznunk kell, ugyanúgy mint az első kiadás bírálója tette. Hiszen nem kevesebbről van szó, mint arról, hogy olyan segédeszköz készüljön, amely minden könyvtárosnak jó, ugyanakkor, amikor a könyvtárosok feladata és képzettsége igen különböző természetű. Más igénye van egy termelészövetkezet és egy kutatóintézet könyvtárosának, másfajta segítséget vár a gyermekkönyvtár pedagógusa, mint egy nagykönyvtár speciális tudományos jellegű részletfeladatának végzője. Érthető tehát, hogy a kézikönyvben átdolgozott formájában is maradtak bizonyos egyenetlenségek s a szerzők a további, remélhető új kiadások esetében újra és újra az előtt a feladat előtt fognak állni, hogy az egyre

fejlettebb körülmények adta lehetőségek fölhasználásával mindig jobban fokozzák a könyv értékét és a kritika se térhet ki a kézikönyvre váró feladatok elvi és gyakorlati szempontból való megvizsgálása elől.

Vizsgáljuk meg tehát közelebbről, mi ennek a kézikönyvnek a célja? Semmiképpen nem az, hogy minden könyvtáros minden igényét kielégítse, hogy minden fajta könyvtárosi munka minden problémájára feleletet, alapos kiképzést adjon. Nem lehet egyetemi tankönyv és lexikon sem. Főleg nem úgy, hogy minden fokú és minden típusú könyvtáros egyetlen segédkönyve legyen. Hiszen ha csak a tudományos könyvtárosok igényeit venné figyelembe, akkor is legkevesebb egy második MILKAU elkészítését kellene várnunk a szerzőktől. Csakhogy egy ilyen nagy terjedelmű — sőt a sokféle igény miatt annál még sokkal nagyobb — többkötetes kézikönyv nemcsak anyagi lehetőségeinket haladná meg sokszorosan, hanem elvesztené eredeti célját, a gyakorlati használhatóságot.

Nézetünk szerint egy gyakorlati célú könyvtári kézikönyv esetében a következő szempontokon kell lennie a főhangsúly-nak:

1. Legyen benne tömören a könyvtárra vonatkozó minden olyan alapvető ismeretanyag, ami minden könyvtáros számára szükséges, aki hivatását komoly érdeklődéssel végzi, aki ismerni akarja pályája múltját, jelenét, feladatait és aki fontosnak tartja azt, hogy a leglényegesebb szakmai kérdésekben tájékozódást tudjon adni a hozzáférőknek. Ezért szükséges például a röviden, de alaposan kidolgozott könyv- és könyvtártörténeti rész, vagy a könyvtárügy egészét bemutató fejezet.

2. Meg lehessen ismerni belőle minden könyvtártípus és minden könyvtári munka lényeges vonásait. Kisebb könyvtárak könyvtárosa számára azért, hogy meg tudjon birkózni minden ráváró feladattal, nagyobb könyvtárak könyvtárosa számára

pedig azért, hogy ne váljék szakbarbárrá, aki harminc évig egyetlen íróasztali lámpa fényének körén túl semmi mást nem ismert meg saját könyvtárából, akinek fogalma sincs kollégái munkájának lényegéről, értékéről, nehézségeiről, hanem ellenkezőleg, ha más munkakörbe kerül, nagyjából már előre tudja, milyen feladatai lesznek ott.

3. Megadja a fölvilágosítást olyan kérdésekre, amelyekkel akár alkalmilag, akár mindennapi munkájában szembekerül. Ilyen például a könyvkötészetéről szóló rész. Egy ilyen fejezetből természetesen senki nem fog megtanulni könyvet kötni, de mindannak benne kell lennie, amit a könyvtárosnak tudnia kell, ha állományának szakszerű köttetéséért felelős.

4. Benne kell lennie olyan lexikális adatoknak, amelyekre bármikor szüksége lehet a könyvtárosnak, de sem ideje, sem lehetősége nincs hosszabb kutatásra: pl. a papírvék méretei, nyomdai betűtípusok, a vízjelek helye a méretmegállapítás szempontjából, könyvtárosi némenklátúra.

5. Végül olyan szakirodalmat és olyan formában kell közölnie, amelyen keresztül mindenki a maga feladatai, szakképzettsége szerint szükség esetén tovább tud haladni a részletesebb ismeretek felé.

Természetesen mindez csak ideális elképzelés. Gyakorlati megvalósulása csak részben lehetséges. Amíg nincsenek minden területen alapos, használható kézikönyvek, addig *A könyvtáros kézikönyvének* kell bizonyos részletkérdésekben is messzemenő tájékoztatást adnia, főleg azok számára, akiknek nem áll a rendelkezésükre bővebb szakirodalom. A kézikönyv most még meglevő kényszerű egyenetlenségeit remélhetőleg fokozatosan ki lehet majd küszöbölni, ha sorra megjelennek a speciális részletkérdések kézikönyvei.

A következőkben a most megadott szempontok figyelembevételével próbáljuk meg a kézikönyv áttekintését a főfejezetek sorrendjében, mert a szerkezet logikus, azon lényegesebb változtatás nem szükséges.

Az első fejezet az új kiadásban nagyon értékes résszel gyarapodott. Ez az új rész, amely a könyv előállításáról szól (papírgyártás, papírméreték, nyomtatás technikája, betűtípusok, illusztráció-technika) a könyv legsikerültebb szakaszai közé tartozik. Pontosan az, aminek lennie kell. Senkit se akar bevezetni a nyomdásztechnikai ismereteibe, hanem annyit ad, amit a könyvtárosnak multhatatlanul tudnia kell és a gyakran szükségessé válható adatokat.

Sajnos nem bővült azonban a történeti rész. Pedig a könyv és a könyvtár annyira történeti képződmény, hogy múltjának

ismerete nélkül a könyvtáros egy kicsit mindig idegen marad a maga egész munkaterületén. Ez a rész, amint már az előző ismertető is szóvátette, még egy közepes méretű közművelődési könyvtár könyvtárosának is kevés. És még hozzá kell tennünk, hogy mivel a legrövidebb összefoglaláskor a legnehezebb az elengedhetetlen minimum kiválasztása, sok egyenetlenség érezhető itt. Mindenekelőtt teljesen hiányzik a paleográfia, az írás történetének, legfőbb típusainak bemutatása, ha csak egy oldalon is, néhány illusztrációval. Szó van viszont egy állítólagos második hellenizmusról, ami a IX. században befolyásolta Bizánc műveltségét, de a mi művelődési körünkben nem tudunk semmi hatásáról. Ellenben hiányzik még a megemlítése is az európai íráskultúra hullámzásának, a Karoling reneszánszról és vele kapcsolatban mai írásunk kialakulásáról. Nem kapunk még futó képet se az európai humanizmus, az iskolázás, az írástudó és olvasó réteg, az egyetemek kialakulásának döntő szerepéről. A kézikönyv használója szinte semmit se tud meg az egyetemes és magyar nyomdászattörténetéről, a fontosabb régi könyvtípusokról. Pedig föltétlenül szükséges, hogy még egy egészen kis könyvtár könyvtárosa is találjon egy-két szót aldinákról, elzevirekről, FROBENIUSRÓL, HELTAL GÁSPÁRRÓL és TÓTFALUSI KIS MIKLÓSRÓL, KNER IMRÉRRŐL és az Egyetemi Nyomdáról. Hogy lehet azokat a kisebb könyvtörténeti kiállításokat létrehozni, amelyeket a kézikönyv említ, ha a könyvtáros ezen a téren semmi tájékoztatást nem kap? Igen nagy értékek kallódhatnak el, ha pl. egy vidéki könyvtáros még a legelemibb ismereteknek se tud utánanézni azzal kapcsolatban, hogy egy fölbukkanó régi könyv ér-e valamit és érdemes-e továbbítani megfelelő nagyobb könyvtárba. Ugyanilyen nagy hiánynak érezzük a könyvművészet és a bibliofília teljes hiányát. Ezek pedig rendkívül fontos kérdések az olvasás kultúrája, a könyvszeretetére nevelés tekintetében.

Talán soknak látszanak ezek a kívánások, főleg ami a könyv- és könyvtártörténeti rész lényeges bővítését illeti, — (a két részt jobb lenne egybefoglalni), — de az a szerző, aki olyan remek tömörséggel tudta összefoglalni a könyv előállításáról szóló fejezetet, ezzel a kérdéssel ugyanolyan jól megbirkózott volna. Másrészt pedig a bővítések ellensúlyozására sok mindent el lehetne hagyni. Így mindenekelőtt el lehetne hagyni a kézikönyv egyes fejezeteit bevezető kisebb történelmi viszapillantásokat. Ezek a történelem egészéből kiszakítva úgyse mondanak semmit. Pl. a decimális szakozó munkáját nem

fogja jobban megismerni valaki azáltal, ha arról hall, hogy az ókori Alexandriában vagy a ninivei könyvtárban még más volt a rendszer. A mai könyvtáráépület tervezőjén se segít, ha a könyvtártörténeti részben 30 lappal előbb már olvasott Assurbanipál névvel találkozik. Ami ezekből a részekből fontos, azt bele kellene foglalni az összefoglaló történeti részbe, az ismétléseket pedig elhagyni. Az egyes kérdések tárgyalásánál csak a közvetlen előzményekre kellene utalni, amik csakugyan világosabbá teszik a mai állapot kialakulását, fontosságát, az új teljesítmény értékét. Így a magyarországi könyvtárak tarthatatlan szakkatalógus-állapotát, ami indokolta a decimális rendszer sürgős és szükséges bevezetését. Főlöszleges illusztrációkat is el lehetne hagyni, pl. a FETTERICS-kódex gyöngye képét, ami az új kiadás színes RANSANUS-képe után már fölösleges. Elhagyható a rotációs gép sok helyet foglaló homályos képe éppen úgy, mint a BADIUS-nyomda jelvényének ügyetlen rajzból átvett másolata. (Nem is 1498-ból való, mert a nyomda csak 1501 óta működött.) Helyet lehetne nyerni a kiadványfajokról szóló rész elhagyásával, mert egy könyvtárosnak nem kell példákkal magyarázni, milyen egy szótár vagy egy lexikon. (A megkülönböztetés lexikon és enciklopédia közt fölösleges, hiszen a *Filozófiai lexikon*, a *Lexikon des gesamten Buchwesens* és még rengeteg tudományos enciklopédia viseli a lexikon nevet.)

1. A könyvtáráépítésről és berendezésről szóló, az új kiadásban átdolgozott és bővített rész nagyon hasznos segítség, főleg olyan kisebb könyvtárak vezetőinek, ahol mód nyílik új épület emelésére, új berendezésre. Egy-egy nagykönyvtár építése ritka esemény s akkor olyan összetett feladat, hogy igen sok szakember közös munkájára, az egész könyvtári kollektíva éveken át tartó erőfeszítéseire, dokumentáció gyűjtésére stb. van szükség s a speciális adottságok, feladatok, funkciók folytán minden terv más és más lesz. Ezekről csakugyan kár volna itt sokat beszélni. Ezzel kapcsolatban csak néhány alapszempont, alaptípus említése szükséges. Nagyon ügyes ebben a tekintetben, kis és nagy könyvtárak számára egyaránt a raktárelhelyezési lehetőségeinek vázolója képes ábrázolásban. Ez a fél oldalnál is kisebb illusztráció többet mond mint oldalas szövegek. Ugyanílyen lehetett volna a főbb funkcionális összefüggések, a főbb tervezési típusok sematikus bemutatása. Például kár, hogy egyáltalán nem szól a katalógusok és a segédkönyvtár épületet szervező szerepéről, pedig döntő fontosságú az, hogy egy vagy két kataló-

gusra épül-e a tervezet, központi vagy osztott segédkönyvtár van-e stb. Egyáltalán a katalógus nagyron mostoha szerepet kapott ebben a fejezetben. A külön katalógusteremnek még a neve se fordul elő, a katalógusszekrényről szóló rész pedig idokolatlanul a katalógizálási fejezetbe került, amikor a többi berendezési tárgy mind itt van. Itt csak egy katalógusszekrény-kép van, ami szerencsétlen módon olyan, hogy a fiókoknak nincs kihúzójuk. Ha már a katalógusszekrényeknél tartunk, érdemes lenne megemlíteni azt az üveglapos fiókokhoz hasonló, de jobb és olcsóbb megoldást, ami a pozsonyi egyetemi könyvtárban van, ahol az üveglapot két fémpálca helyettesíti. Nem kapunk adatokat a katalógusok helyigényéről se. A munkaszobák helyiségméreteinél pedig olykor érthetetlen túlméretezéssel találkozunk: a feldolgozó osztály egy dolgozójára 25–30 m², minden további után 9 m² sokkal nagyobb a szükségesnél, adminisztratív dolgozónként sem kell 12–16 m². Ugyanakkor a könyvkötészetben 4 dolgozó gépekkel és minden fölszereléssel, asztalokkal együtt csak 40–50 m²-t kap.

Nem tartjuk szerencsésnek azt se, hogy ennek a fejezetnek s szerzője szinte mint egyetlen modern megoldásról szól a szakosított olvasótermekről. Amennyire igaz, hogy a kisebb olvasótermek jobbak a nagyoknál, de kétséges, hogy ez okvetlenül együtt kell, hogy járjon a szakosítással. Ellene mond ennek a kutatófülkék terjedése, nehezíti is az olvasótermek egyenletes kihasználtságát és alig megoldhatóvá teszi a kézikönyvtárak szétválasztását, állandó, zavaró járkálást tesz szükségessé az egyes szakolvasótermek kézikönyvei közt. Jobb lett volna tehát inkább bemutatni a különböző lehetőségeket, előnyeikkel és hátrányaikkal, amelyek közül a könyvtáros a szükségletnek megfelelően választ. Még csak annyit ehhez a fejezethez, hogy korai arról írni, a megvalósult könyvtáráépületek közt, hogy „nagyszabású könyvtári létesítményünk az Országos Széchényi Könyvtár új épülete a Várban”. Legfeljebb új otthona, de még az is messze van a befecsközéstől.

2. Az állománygyarapításról szóló fejezet küszködik talán a leginkább a kézikönyv alapvető kompromisszumával s ezen sok változást nem is nagyon lehet várni. Hiszen nehéz elképzelni, hogy külön kézikönyv tárgyalja ezt a kérdést. Ennyiben tehát indokolt, hogy a fejezet egyrészt teljes részletességgel mutassa a beszerzés mindenfajta technikai részletkérdését, de mellette olyan kiadványokat is közöl, amelyekre a legnagyobb könyvtáraknak is csak ritkán lehet szükségük. A nemzeti

bibliográfiák fölsorolását azonban jobb lenne áttenni a kézikönyv bibliográfiai fejezetébe, hiszen ezek nagy részét beszerzési célokra még legnagyobb könyvtáraink sem használják. Itt általában csak jelezni kellene a főbb fölhasználható bibliográfia-típusokat, példák említése nélkül és csak utalni a bibliográfiai fejezetre. Ezáltal sok fölösleges ismétlést, címek kettős közlését lehetne elkerülni. Ugyancsak átfedés van az olvasók beszerzési javaslataival kapcsolatban a kézikönyv olvasószolgálati részével. Itt is elég lenne az utalás. Viszont teljesen el lehetne hagyni az Orsz. Mezőgazdasági Könyvtár gyűjtőköri tervezetének sok helyet foglaló közlését. Meg kell még jegyezni, hogy a régi könyvek bekötésére adott irányítási irrealitás magasak.

3. Kitűnően sikerült a kézikönyvnek a katalógusokról szóló része. A katalógus a könyvtárosnak annyira mindennapi eszköze, hogy — bár van részletes címfelvételi és besorolási szabványunk a katalógizáló könyvtárosok használatára, — de annyit minden könyvtárosnak, a katalógus használatához is tudnia kell, amennyit a kézikönyv itt ad. Legföljebb azt jegyezzük meg, hogy jobban ki lehetne fejteni a katalógusoknak mint egységes katalógushálózatnak a szempontjait, azt, hogy hogyan egészítik ki egymást, mennyiben kell a teljes állományt tartalmazniuk, vagy bizonyos pontokon elhagyhatók a fölösleges átfedések (pl. szakkatalógus és tárgyszó-katalógus együttes készítése esetén, vagy a tárgyszó-katalógus és földrajzi katalógus egymást tehermentesítő lehetőségei).

Azt, amit SEBESTYÉN Géza a könyvtári osztályozás elméletéről ír, aligha lehetne tömörebben és jobban megfogalmazni. El lehetne azonban hagyni a száz ETO szám című táblázatot, nemcsak azért, mert sok helyet foglal el és ilyen minden könyvtár a maga számára állíthat össze a legjobban, hanem azért, mert az ETO újabb átdolgozásai miatt részben már nem érvényes, illetve rövidesen érvényét veszti. Jó lenne viszont fölhívni a figyelmet a folyamatos pótlásokkal kapcsolatban a *DK-Mitteilungen*-re.

4. A raktározási fejezet könyvkötésről szóló része megint olyan mintaszerű, mint a könyvelőállításról írott. Az van benne és annyi, amennyi a könyvtárosa tartozik. Indokolatlanul körülményes azonban a raktári revízióról adott leírás, főleg pedig hosszadalmas és költséges az ajánlott mód. Sokkal egyszerűbb a hiányjelölés magában a raktári katalógusban. A könyvekben is fölösleges bélyegzéssel föltüntetni, hogy a revíziókor megvoltak, ha ez a katalógusból úgyszólván kiderül.

5—6. Némileg problematikus az olvasószolgálatról és a tájékoztatásról szóló két főfejezet egymástól való elválasztása. Főleg, ha a kézikönyv alapbeállítottságát tekintetbe vesszük, azt kell mondanunk, hogy a tájékoztatás a könyvtárak túlnyomó többségében az olvasószolgálat szerves és nélkülözhetetlen része. Inkább a bibliográfia és dokumentáció kerülhetne külön fejezetbe. Főleg akkor, ha az új kiadásban egyébként is lényegesen bővített bibliográfiai részbe illesztené bele a szerző a jelenleg a könyvbeszerzési fejezetben közölt bibliográfiákat.

Ami magát az olvasószolgálati fejezetet illeti, ez a rész túlzottan részletes, mintha semmit se akarna a könyvtáros egészséges érzékére, józan eszére hagyni. Főleg az igényfeltárásról szóló rész látszik szinte nyomasztónak és a könyvtárost és olvasót egyaránt túlterhelően módszeresnek. Ellenkező irányú maximalizmusnak érezzük viszont azt, hogy olyan hatalmas fogalmat és technikai fölkészültséget föltételező eljárásokkal és gépi berendezésekkel is megismerkedünk, mint a diktafonos kölesönzés, a fotoeljárásos kölesönzés, az elektronikus szuperautomata berendezés. Nem valószínű, hogy magyar viszonyok közt belátható időn belül még a legnagyobb könyvtárak is találkozzanak ezekkel.

7. Ami a különgyűjteményekről szóló részt illeti, nem lehet hibáztatni rendkívüli tömörségét, mert hiszen ezekben annyira speciális szakmunka folyik, hogy egy általános kézikönyvben csak a legfőbb vonalat lehet bemutatni róluk. Inkább csak azt lehetne még jobban érzékeltetni, hogy ezek a munkák milyen természetűek, mennyiben térnek el komplex jellegűknél fogva a futószalagmunkától, milyen föltételeket kívánnak meg a könyvtárostól és mi hasznuk van az egész könyvtárra nézve. Ezért nem szerencsés az, hogy elvi tisztázás, feladatok, típusok és lehetőségek általános megvilágítása helyett gyakran csak annyit mond, hogy így van az OSZK-ban. Így azután erősen háttérbe szorul a kézirat-tári részben az irodalmi kéziratokkal szemben a tudományos kéziratok problémája, hiányzik a régi könyvekkel való foglalkozás általános, elvszerű kifejtése. Érdeemes lenne aránylag részletesen felsorolni a kéziratok gyűjtésével foglalkozó szakintézményeket is, mert ilyen nagyon sok van (Orvostörténeti Könyvtár, Orsz. Természettudományi Múzeum, Nemzeti Galéria, a Néprajzi Múzeum adattára stb.). A gyermekkönyvtárakról szóló részt a magunk részéről a különgyűjtemények keretei közt nem tárgyalnánk, mert ez inkább könyvtártípus vagy olvasószolgálat kérdése.

8. A különgyűjteményi rész rendkívüli tömörségével ellentétben, a könyvtártervezésről írottak túlságosan részletesek és elméleti jellegűek. Pl. egy majdnem két oldalas szakasz szól a vezető kijelöléséről. Ez nem való egy könyvtárosi kézikönyvbe, mert nem a könyvtáros választja ki a maga vezetőjét, aki pedig kijelöli, az nem a *Könyvtáros kézikönyvét* fogja ehhez elolvasni. Főlöleges a Műszaki Egyetem Könyvtára belső szervezetének kétoldalalás táblázata. Egy nagykönyvtár szervezete annyira a funkcióktól és történeti fejlődéstől függő, egyedi valami, hogy más könyvtár számára nagyon keveset mond. A Munka törvénykönyve egyes rendelkezéseinek felsorolása is nyugodtan elmaradhat. A vezető kézikönyvei közt föltétlenül ott kell lennie magának a Munka törvénykönyvének. A hosszú és erősen elméleti statisztikai rész is lehetne sokkal rövidebb, mert a veszedelem úgyis mindig fönnáll arra, hogy a ténylegesen végzett munkával szemben túlzott jelentőséget kap a statisztika. A szerző maga is hangsúlyozza, hogy a statisztika csak a munka segítője lehet, nem öncél, mégis félő, hogy a „változási viszonzyszámok”, „tervteljesítési viszonzyszámok”, „megoszlási viszonzyszámok”, „intenzitási viszonzyszámok” számítgatása túlságosan sok időt vesz el a könyvtári munkától és a vezetési életszerűségétől.

9. Az utolsó fejezet, a magyar könyvtárügy egészének rövid összefoglalása, minden könyvtáros számára nagyon hasznos segédanyag.

Végül külön szerenénk néhány szót szólni az egyes fejezeteket bezáró bibliográfiai részekről. Ezek a bibliográfiák teljesítenek azt a célt, hogy az egyes szakterületeken dolgozó könyvtáros vagy ilyenek iránt érdeklődő, megkapja a további tájékozódás lehetőségét. Talán jobb megoldás lenne, inkább kevesebb címet közzölni a mostaninál, de tartalmi és értékelési megjegyzésekkel, mert így a használója nem tudja, mire van éppen szüksége a sok cím közül. Sok fölöleges címet el lehetne hagyni, pl. dán vagy norvég nyelvű könyveket, amelyeket nyelvi okokból úgysem tudnak elolvasni nálunk. Elavult könyvek is akadnak a címek közt, pl. KUDORA *Könyvtártana*. Főlöleges helypazarlással jár az, hogy igen sok cím kétszer fordul elő, olykor még ugyanannak a fejezetnek a bibliográfiájában is, különböző alfejezetekben. Elég lenne ilyenkor az utalás is.

Befejezésül még annyit, hogy míg az első kiadás ismertetője jogosan bírálta a kézikönyv elég silány külső kivitelezését, most elismerés jár a kiadónak és a nyom-

dának: (egy-két bosszantó hibát leszámítva, pl. a 262. ábra fejtetőn van, a 237. lapon az ó-egyházi szláv betűk átírása fölött elmaradt a fölirat) : a papír jó minőségű, a műnyomó papírra készült, szép illusztrációk vonzóvá teszik a kötetet, amelynek most már ott lenne a helye minden könyvtáros asztalán. Azért is foglalkoztunk olyan részletesen a kézikönyv azon vonatkozásaival, amelyekben még további tökéletesedést szeretnénk látni a jövőben, mert reméljük, hogy a második kiadást nem tíz év múlva, hanem sokkal gyakrabban egymás után fogják követni az újabb átdolgozott kiadások, mindig tökéletesebb, mindig csiszoltabb alakban és a kézikönyv speciális könyvtári szakirodalmunk erőteljes kibontakozása után is évtizedekre megmarad a részmunkákat összefogó központnak.

CSAPODI CSABA

Literárny archív. Martin, 1964. Matica Slovenská.

Figyelemreméltó az egyre fejlődő szlovák irodalomtudomány új publikációja, az évenként megjelenő *Literárny archív* első kötete. Az évkönyv szerkesztője, Peter LIBA tömör előszóban összegezi a kiadvány hivatását.

A *Literárny archív* a szlovák irodalom forrásaiból és dokumentumaiból közöl első-sorban kevésbé ismert vagy ismeretlen adatokat. Ez azért szükséges, mert egyrészt az eddigi adatközlések szétszórtságuk miatt nehezen hozzáférhetőek, másrészt az irodalmi folyamatok, jelenségek értékelése lehetetlen rendszeres és alapos szövegkiadások nélkül. Az évkönyv létének szükségességét az is alátámasztja, hogy a Matica slovenská, ez a nagy múltú kulturális, egyesület ez idő szerint Szlovákia központi levéltárának szerepét is betölti.

A publikált anyag a bevezető szerint irodalmi jellegű lesz. Főként a Matica levéltári anyagának folyamatos kiadására gondolnak, de „a Literárny archív nem von maga köré sem idő-, sem földrajzi határokat”. Helyet biztosít az irodalomkritikának és az irodalomelméletnek, sőt kész XX. századi anyagok közzétételére is. A szerkesztő mindennek figyelembevételével öt részre osztja az évkönyvet: I. eredeti szövegek; II. forrástanulmányok; III. a kiadott dokumentumok kritikája; IV. bibliográfia, elméleti-módszertani tanulmányok a textológia köréből.

A mindenképpen dicséretes kezdeményezés első kötete változatos, értékes

anyaggal gazdagítja a szlovák irodalomtudományt, sőt nem egy szövegekzlés közvetlenül számot tart a magyar tudomány érdeklődésére is.

Anton A. BANIK, a régi szlovák irodalomtörténet kiváló kutatója Szent PROKOP, Szent VENCEL és Szent VITUS középkori latin legendáinak podolini kéziratát publikálja. A megfelelő cseh—morva vonatkozásokkal való részletes egybevetés után közli a legendák teljes szövegét, amely a kötet végén gazdag fénykép-anyag illusztrációval bővül.

Jozef MINÁRIK népi próza-közleménye az Országos Széchényi Könyvtár anyagából készült. Vladimír MATULA Stanko VRAZ és A. B. VRCHOVSKÝ kapcsolatát dolgozza fel, a szlovák-délszláv kapcsolatok részeként. Pavol VONGREJ szövegekzlése Ján KALINČIAKNAK, a szlovák széppróza első kiemelkedő mesterének ismeretlen és elfelejtett költeményeit tartalmazza. Ugyancsak VONGREJ PETŐFI forradalmár kortársa, Janko KRÁL' újonnan feltárt kéziratot anyagát közli. Ján V. ORMIS Ludovít KUBÁNI, a szlovák JÓSIKA kéziratot folyóiratának szövegeit publikálja.

A *Literárny archív* II. részének apróbb közleményei között alig akad olyan, amelynek ne lenne magyar vonatkozása. Jozef ŠIMONČIČ például két ismeretlen BÉL Mátyás-levelet közöl Nagyszombat magisztrátusához; Jozef AMBRUŠ a XVIII. századból publikál dokumentumot, nagyrészt budapesti gyűjtés alapján. VYVÍJALOVA az MTA könyvtárából tette közzé a szlovák diákok Societas Slavica Aquila Nigrae néven Wittenbergben, 1783-ban működött egyesületének felvételi lapját és a társaság programját. Ján KOLLÁR méltatlanul elfelejtett kortársáról és harcostársáról, a késmárki líceumi tanár Matej SLVAKOVSKÝRÓL Eugen KLEMENTIS írt forrás-tanulmányt. Rendkívül érdekes a pozsonyi Szláv Intézet 1839-ben RUMY Károlyhoz írt levele is, ugyancsak Mária VYVÍJALOVÁ közlésében.

A III. rész mindössze egy, tartalmában azonban gazdag és igen fontos bibliográfiából áll. Címe: *A Sborník Matice slovenskejben a Literárnohistorický sborník-ban és a Slovenská literatúra-ban 1923—1960 között megjelent irodalmi dokumentumok jegyzéke*. Augustín MAŤOVČÍK bibliográfiája egybefoglalja a három évkönyv, illetve folyóirat szövegekzléseit, és külön névmutatójával együtt kitűnő eligazodást nyújt a kutatóknak.

A *Literárny archív* gazdag anyagával úgy hisszük nemcsak a szlovák, hanem a Közép-Kelet-európai tudományosság fóruma is lesz.

KÄFER ISTVÁN

Perényi József: A történész műhelytitkaiból. Bp. 1965. Gondolat. 179 [5] l. (Gondolattár 27.)

A Gondolat kiadó jól szerkesztett új ismeretterjesztő sorozata mint *jelenség* is a *Magyar Könyvszemle* figyelmére méltó. Minden kötet ismertetésére mégsem vállalkozhatunk. PERÉNYI József kis könyve azonban közel áll folyóiratunk történészolvasóihoz, akik — tudunkkal — összefoglaló módszertani munkát magyar szerzőtől régen nem olvashattak. PERÉNYI a feladatot több szempontból mintaszerűen oldotta meg. Három nagy fejezetben keresztül mindvégig sikerül az érdeklődést ébrentartania azzal az egyszerű fogással, hogy minden tételét a magyar történelem egy-egy fontos részletére, eseményére alkalmazva adja elő: az olvasó így fáradság nélkül megkapja történelmünk legrövidebb korszerű előadását s annak kapcsán felébred kíváncsisága a „műhelytitkok” iránt, amelyek segítségével a modern történész eljut ezekhez az értékes eredményekhez.

A második nagy érdeme PERÉNYINEK az, amiben minden magasabbrendű tudomány-népszerűsítés szerzőjével osztozik, vagy osztoznia kellene: olvasóit megtiszteli azzal, hogy saját új, máshol még le nem írt teóriáit szövi bele előadásába. Mindhárom fejezet tartalmaz ilyen, a szakembernek is érdekes, új felfogást, amellyel persze vitatkozni lehet, de hallgatással elmenni mellette nem. Legérdekesebb ezek között a periodizáció problémájának megszabadítása az elmúlt évtized dogmatikus erőltetésétől: PERÉNYI tér es idő dialektikusan összefolyó fogalmaival próbálja helyreilleszteni a történelmi materializmust vulgáris merevséggel alkalmazó tudósok tévedését.

Ha van hibája a kitűnő könyvnek, az talán a néha túlzásba vitt „társalgó” hang. Idetartozik az is, hogy a három fejezetcím látszólag szemléletessé teszi, valójában elburkolja az igazi tartalmat: a történelmi kritika, a történelmi elmélet és a történelmi ábrázolás *fejezeteken belül* mesteri módon és elegáns rövidséggel összefoglalt problémáit.

Da.

Parkhi, Raghunath Shatanand: Decimal classification and colon classification in perspective. London, 1964. Asia Publishing House. 545. l.

PARKHI 38 éves könyvtári gyakorlattal rendelkezik. Képesítését a madraszi egyetemen szerezte, RANGANATHAN tanítványa volt. A könyvtári munkában eltöltött 38 esztendő alatt 12 könyvtárban végzett

szakozási munkát és pedig a tizedes osztályozás szerint éppen úgy, mint a kettőspontosossal. 1944 óta az indiai egyetemeken adja elő az osztályozást. Jelen könyvének anyagát 1958/59-ben és 1962/63-ban a rttott egyetemi előadásai szolgáltatták.

PARKHI könyvének célja a DEWEY-féle tizedes osztályozás és RANGANATHAN kettőspontos osztályozása legfontosabb jellemzőivel megismertetni az olvasót, összehasonlítva a két rendszert RANGANATHAN-nak az osztályozásra vonatkozóan megállapított szabályai fényében. PARKHI úgy látja, hogy a kettőspontos osztályozás megértése körül jelentkező nehézségeknek két oka van: először is az a körülmény, hogy nem ismerik RANGANATHAN összes írásait, másodszor pedig a megfelelő gyakorlat hiánya. PARKHI igyekszik e megállapításának tanulságait levonni. Könyvében RANGANATHAN minden az osztályozásra vonatkozó gondolatát vizsgálat alá veszi, a szükséges gyakorlatot pedig úgy próbálja olvasói számára biztosítani, hogy bőséges példákkal illusztrálja az elmondottakat.

A könyv három főrészből áll. Az elsőben DEWEY életének és művének méltatása után a tizedes osztályozást tárgyalja, a másodikban RANGANATHAN munkáját és életpályáját ismerteti, majd a kettőspontos osztályozás mibenlétét világítja meg, végül a harmadikban összehasonlítja a két rendszert olyan módon, hogy sorra veszi RANGANATHAN 33 osztályozási törvényét és miután részletesen elmagyarázta azokat, bemutatja érvényesülésüket mind a tizedes, mind pedig a kettőspontos osztályozás területén. Mondanunk sem kell, hogy az összehasonlítás a kettőspontos osztályozás javára dől el. A könyvet RANGANATHAN, majd a szerző előszava vezeti be, bibliográfia, valamint betűrendes mutató zárja.

Sikerült-e PARKHINAK célját elérnie? Érthetővé, könnyen felfoghatóvá tudat-e tenni RANGANATHAN rendszerét? Aligha volna őszinte a válaszuk, ha erre a kérdésre, minden további nélkül, igennel felelnénk, hiszen más könyveket is elő kellett vennünk, hogy PARKHI munkájának egyes részeit világosan lássuk. Ennek ellenére — úgy érezzük — igaztalanok lennénk, ha PARKHI könyvét nem értékelnék pozitívan. Nem szabad ugyanis elfelejtenünk, hogy PARKHI első sorban az indiai egyetemnek könyvtárszakos hallgatói és előadói számára írta azt. Már pedig a keleti és a nyugati gondolkozásmód mégiscsak különbözik. Ennek a különbségnek számlájára írjuk az elméleti általánosításnak azt a hypertrofiáját, amellyel PARKHI könyvében találkozunk s amit — a magunk részéről — szükségtelenül bonyolultnak talál-

unk. Valahogy így vagyunk a terminus technikusokkal is. Kétségtelen — és ezt RANGANATHAN maga is hangoztatja — hogy a könyvtártudománynak elsősorban terminológiáját kell kialakítania. De az önkényesen megállapított szakkifejezéseknek az a tömege, amellyel szerzőnknel találkozunk, szinte meghaladja nyelvújítás-korabeli íróink teljesítményét. S ha ehhez hozzávesszük, hogy a szakkifejezések betűjelzetekre rövidítve szerepelnek a szövegben, nem zárkozhatunk el az elől az érzés elől, hogy PARKHI a tudományos színvonal keresésében egy kissé túlló a célon. Erre vall egyébként az a körülmény is, hogy a mutató nem lapszámokra hivatkozik, hanem rejtélyes jelzeteket ad, amelyeknek megfejtése néha nem kis fejtörést okoz az olvasónak.

Mindeme — hangsúlyozzuk! — formai és nem tartalmi kifogások ellenére nagyon hasznosnak kell mondanunk PARKHI könyvének tanulmányozását. Két dolgot tanulhatunk meg belőle. Először is azt, hogy tisztelettel beszéljünk RANGANATHAN óriási munkájáról. Lehet, hogy néha fölösleges aprólékosságnak érezzük egy-egy „kánonját”, de nem lehet el nem ismernünk, hogy RANGANATHAN az osztályozási munka logikáját, jóformán minden előzmény nélkül, olyan alapvető érvénnyel fektette le mint — *sit venia verbo!* — ARISTOTELES az egyetemes gondolkozását. A másik dolog, amit PARKHI könyvének áttanulmányozása sugall az, hogy vegyük elő RANGANATHAN rendszerét és lépésről-lépésre haladva hasonlítsuk össze az ETO-val. Amíg ezt a munkát el nem végezzük, RANGANATHAN rendszere — bár véleményünk szerint alaptalanul! — mindig fenyegető ismeretlenként ül tudatunk hátterében és azzal ijesztget, hogy egy talán sokkal tökéletesebb rendszert alkalmazhatnánk könyvtárainkban, ha vennők a fáradságot, hogy alaposabban megismerkedjünk vele.

TAKÁCS MENYHÉRT

MacKinney, Loren: Medical illustrations in medieval manuscripts. London, 1965. Wellcome Historical Medical Library. XVII, 263 l. (Publications of the Wellcome Historical Medical Library. New series 5.)

A világ legnagyobb orvostörténeti szakkönyvtára, a londoni Wellcome Historical Medical Library — miután már közreadta 1641 előtt megjelent könyveinek és 1650 előtt készült kéziratának a katalógusát — ismét olyan kötetet adott ki, amely nemcsak a tudománytörténet művelőinek az érdeklődésére tarthat számot. Az új ki-

advány a középkori kódexekben található orvosi tárgyú miniatúrákkal foglalkozik. Célja — mint a szerző az előszóban kijelenti, — nem az, hogy a laikusoknak népszerű képeskönyvet vagy a szakmabeli tudománytörténészeknek orvostörténetet adjon, hanem a történelmet kedvelő orvosoknak és az emberi gyógyításért folytatott évezredek küzdelem iránt érdeklődő laikusoknak az igényét igyekszik kielégíteni a képek bemutatásával és magyarázatával. A könyvnek azonban csak az első fele felel meg ennek a célkitűzésnek. Itt ugyanis 14 fejezetbe csoportosítva a kötet végén található képeket elemzi, s mintegy szemléltetés útján ismereti a középkori orvoslást.

Számunkra azonban érdekesebb a könyv második része, amely a világ 24 országában található, illusztrált orvosi kódexek jegyzékét tartalmazza. A szerző személyesen is átkutatott egy sor könyvtárat, s ahova nem jutott el, onnan levelezés útján szerezte be a szükséges adatokat, illetve lehetőleg a mikrofilmeket is. A gyűjtést eredetileg három irányból is leszkiftette: csak az 1500 előtt készült, csak a nyugati nyelvű és csak az orvosi tárgyú kódexek miniatúráival akart foglalkozni. Ezeket a határokat a munka során mindhárom vonatkozásban túllépte. A jegyzékben ugyanis szerepel 22 kódex a XVI—XVII. századból, ezek nagy része (valamint néhány korábbi is) arab vagy török nyelvű. Orvosi tárgyú ábrázolást számos nem orvosi műben is talált, s ezért számos naptárt (érvágás!), bibliát és más művet is felsorol a jegyzékben. Főleg ez utóbbi vonatkozásban a gyűjtés még csak szórványos, s itt lát a szerző további feladatokat a maga számára.

A jegyzék 169 könyvtár 826 kódexét írja le. Mindegyiknek megadja a jelzetét, lehetőleg a szerzőt és a címet, ha ez nincs, akkor röviden megjelöli a tartalmat, továbbá a keletkezési időt, végül a nyelvet, ha az nem a latin. Ezután sorolja fel a miniatúrákat lényegében az első részben alkalmazott tárgyi csoportok (pl. anatómia, sebészet, diagnosztika, szülészet) szerint. A kódexek a lelőhelyek (városnév, könyvtár) betűrendjében, egy-egy gyűjteményen belül pedig jelzetek szerint szerepelnek a jegyzékben.

A kódexek túlnyomó része a XIII—XV. században készült (381 a XV., 266 a XIV. és 92 a XIII. században). A legrégebbi az Österreichische Nationalbibliothek híres DIOSKORIDES-kódexe az 500-as évek elejéről. A szerzők között természetesen a három nagy ókori orvos szerepel a legtöbb művel: GALENUS (54 kódex és 17 Pseudo-Galenus mű), HIPPOKRATES (51 kódex) és DIOSKORIDES (32 kódex és 15 Pseudo-

Dioskorides mű). A középkori szerzők közül a két nagy arab tudós: AVICENNA (36 kódex) és ALBUCASIS (31 kódex) emelkedik ki.

A kötet végén 18 színes és 86 fekete-fehér kép ad bőséges betekintést egyrészt a középkori orvoslásba, másrészt a miniatúrafestészetbe, bár a képeknek elsősorban nem művészettörténeti, hanem tudománytörténeti jelentőségük van. A képek közül a művészileg legjelentősebbek általában nem orvosi kódexekből származnak (pl. a két MANTEGNÁNAK a Brooke-Antiphonaléból származó gyönyörű miniatúrája).

A jegyzékben egy Magyarországon levő kódexet találunk: az Egyetemi Könyvtár híres ALBUCASIS-kódexét, amelyet BERKOVITS Ilona a Magyar Könyvszerkesztés részletesen ismertetett (1937. 229—240. l.).

DÖRNYEI SÁNDOR

Strasser, Kurt: Die Wiener Presse in der josephinischen Zeit. Wien, 1962, Notring der wissenschaftlichen Verbände Österreichs. 148 l.

A bécsi egyetem sajtótudományi intézetében folyó alapos munka dokumentuma Strasser könyve az osztrák sajtóról II. JÓZSEF császár korában. Megérdemli, hogy ha megkésve is, de legalább rövid beszámoló formájában foglalkozzunk vele: hiszen ez a kor a magyar nyelvű sajtó első megjelenésének ideje is. Önként adódnak a párhuzamok, az összehasonlítási lehetőségek adatokban és módszerben egyaránt, annál inkább, mert mind a magyar, mind az osztrák sajtótörténetírás sokáig volt elhanyagolt terület és a felszázadnál régebbi időre visszamenő régi feldolgozások sokszor inkább akadályt, mint segítséget jelentenek.

Amellett úgy látszik, hogy az újságok történetének a forrásai éppoly veszendők, mint az újságok maguk — ezt olvassuk ki STRASSER művének bevezetéséből. A XVIII. századi osztrák — és részben magyar sajtótörténet forrásait kétszer is érte végzetes csapás: 1927-ben a Sztizjpalais, 1945-ben a Reichsrat levéltári gyűjteményének pusztulása.

Az 1780-es évek világviszonylatban is legjelentősebb életszakasza a Habsburg-birodalom sajtójának. A bécsi sajtó mind a lapok számát, mind tárgykörük változatosságát tekintve a német nyelvterületen a legmozgalmasabb, leggazdagabb. STRASSER három fő fejezetben tárgyalja előbb sajtó és állam kapcsolatait — II. JÓZSEF sajtópolitikájának és cenzurarendszerének a gyakorlati kihatásait helyezi inkább előtérbe, mind elvi-világnézeti alapjait (utób-

biak tárgyalásánál egyébként nem mulasztja el a mi SASHEGYI Oszkárunk könyvére is utalni) — majd a lapok „spektrumát” — a német és más nyelvű hírlapokat, a napilapokat (az első 1783-ban indult Bécsben) és az igen korán jelentkező „digest”-szerű újságkivonatokat (tudjuk, hogy ANDRÁD Sámuel Magyarországon is akart ilyet kiadni), a különböző átmeneti formákat hírlapok és folyóiratok között, azután a valóságos folyóiratokat tárgykörük (tartalmuk) szerint tagolva — végül az előállítás és kiadás kérdéseit, valamint az újságírók helyzetét. Különösen levéltári vonatkozásban értékes forrásjegyzék, bibliográfiai és biográfiai függelék, valamint szemléltető táblázatok zárják le az alapos monográfiát.

A könyvtári állományok hiányosságára vezethető vissza, hogy STRASSER a kor bécsi magyar nyelvű sajtóját 7 sorban intézi el. A *Magyar Kurir* és a *Hadi és Más Nevezetes Történetek* címét ismeri, viszont az elsőnek melléklapját nem említi. Helytelenül tünteti fel Szacsvey lapjának megszűnési dátumát. Magunk is tapasztaltuk, hogy a bécsi nemzeti könyvtár katalógusából a XVIII. századi bécsi magyar lapok hiányzanak. STRASSER adatai tehát levéltári nyomokon nyugszanak. Ilyen vonatkozásban viszont új és bennünket is érdeklő adat, hogy a *Magyar Kurir* postai példányszáma 530 volt, az összes bécsi nem-német nyelvű lapokénál magasabb.

Magyar vonatkozásban helyesen ítéli meg az *Ephemerides Vindobonenses*-t, feltételezi, hogy annak terjesztési területe elsősorban Magyarország volt. (Sajnos, a magyar nyelvű tudományos irodalmat, így KÓKAY György idevágó tanulmányát sem ismeri.) Az *Ephemerides Vindobonenses* évfolyamaiból is csak *egy félév* van meg Bécsben! Mindez újabb fényt vet az Országos Széchényi Könyvtár utóbb sokszor bírálgatott Hírlaptára teljes példányainak értékére: STRASSER műve bizonyítja, hogy amit itt épségben és jól megőriztünk, azt eredeti megjelenési helyén sem tudnánk többé fellelni.

Igen érdekesek többek között — hiszen még sok fontos részletet kellene idézni a kis könyvből — a lapok jövedelmezőségének adatai. Általában nagyok a kiadók bevételei: a nettónyereség például a már naponta kétszer megjelenő *Wiener Früh- und Abend-Blatt*-nál elérte az évi 100% -ot, pedig az előfizetők száma mindössze 780 és a lap hirdetésekét nem közölte! Itt is van magyar vonatkozás: a legjelentősebb lapkiadó TRATTNER János Tamás.

STRASSER könyvével ezentúl a magyar sajtótörténet művelőinek is számolniuk kell.

DEZSÉNYI BÉLA

Bulling, Karl: Die Rezensenten der Jenaischen Allgemeinen Literaturzeitung im zweiten Jahrzehnt ihres Bestehens 1814—1823. Weimar, 1963, Böhlau Nachf. 345 l. (Claves Jenenses 12). — **Bulling, Karl: Die Rezensenten der Jenaischen Allgemeinen Literaturzeitung im dritten Jahrzehnt ihres Bestehens 1824—1833.** Weimar, 1965, Böhlau Nachf. 304 l. (Claves Jenenses 13.)

A *Magyar Könyvszemlében* (1964. 96—97. l.) már megemlékeztünk Karl BULLING értékes forráskiadásáról, amelyben a múlt század első felével foglalkozó német irodalom- és sajtótörténezesek számára feltárta a *Jenaische Allgemeine Literaturzeitung*-ban megjelent recenziók szerzőit. Akkor az első évtizedre vonatkozóan közölte az eredeti szerkesztőségi iratok alapján az ismertetések és szerzőjük jegyzékét. Ezt a munkáját folytatta, s két újabb kötetben a további húsz évfolyamot dolgozta fel. Az újabb kötetek szerkezete híven követi az elsőben kialakított módszert: az első részben az ismertetéseket sorolja fel a megjelenés, az ismertetett könyv és a recensenz legfontosabb adataival. A második rész a recensenz-nevsor folytatása utalással az ismertetésekre. A köteteket végül a recensenzek névmutatója zárja le.

A *Jenaische Allgemeine Literaturzeitung* 1814 és 1833 között továbbra is a vezető német kritikai orgánumok közé tartozott, s évenként mintegy 800—1200 új könyvről számolt be olvasóinak. Munkatársi gárdája is változatlanul széles maradt. Az első tíz évben működő 716 recensenzhez a következő évtizedben 284, majd 1833-ig további kerekén 300 új munkatárs csatlakozott. (Természetesen az idők folyamán a korábbiak közül számosan „lemorzsolódtak”.)

Az első években — mint annak idején már említettük — két magyar névvel: RUMY Károly Györggyel és SCHEDIUS Lajossal is találkozunk a recensenzek névsorában. Ők tovább nem dolgoztak a lap számára, s Magyarországról újabb munkatárs sem jelentkezett. A két új kötetben azonban számos magyar szerző művét találjuk az ismertetett könyvek között. BULLING — sajnos — a műveket csak a szerző vezetéknevével vagy a cím első szavával jelzi, nem ad teljes címléírást, s utal a Messkatalogra, ahol a többi adat is megtalálható. Így — a Messkatalog nélkül — nem lehet megállapítani minden esetben, hogy melyik mű hungarikum, hiszen a „Versuch”, „Archiv”, „Schreiben”, „Sammlung”, „Über die...” stb. címkezet semmit sem árul el a tartalomról. A szerzői nevek között azonban így is számos magyar tudós nevét találjuk, akik a legkülönbözőbb tudományágakat képviselik: stilisztika és élettan, numizmatika és

agrártudomány, klasszika filológia és földtan egyaránt szerepel. Így 1814-ben Galletti gothai tanár ismertette RUMY Károly György *Theoretisch-praktische Anleitung zum deutschen prosaischen Styl* (Wien, 1813) c. munkáját. LENHOSSÉK Mihály két élettani munkájáról is jelent meg recenzió: 1819-ben DIRUF bambergi orvos a *Physiologia medicinalist* (Pest, 1816–1818. 1–5. köt.), 1823-ban pedig WILBRAND giesseni tanár az *Institutiones physiologiae-t* (Vienna, 1822. 1–2. köt.) mutatta be. 1815-ben LIPSIVS drezdai könyvtáros gróf VICZAY Mihály *Musei Hedervarii in Hungaria numeros antiquos graecos et latinus descripsit* (Vindobonae, 1814. 1–2. köt.) c. művéről írt. 1816-ban JOHN berlini tanár GERGELYFFI András *Analysis quarundam aquarum mineralium Magni Principatus Transylvaniae* (Claudiopoli, 1814) c. könyvével foglalkozott. 1822-ben RUMY Károly György *Über Horazens V. Satyre* (Wien, 1822) c. munkáját DIETZ, a gustrowi gimnázium szubrektora recenziálta. A példákat meg folytathatnánk, de ennyiből is látszik, hogy tudománytörténetünk számára is érdekes adalékokhoz nyújt forrást BULLING műve.

DÖRNYEI SÁNDOR

MacDougall, Curtis D.: The press and its problems. Dubuque (Iowa), 1964, WM. C. Brown. [6] 532 l. (Brown Journalism series.)

Az Evanston-i (Illinois) North-western University sajtótudományi professzora terjedelmes könyvében teljesen eltér a megszokott amerikai sajtó-kézikönyvek módszerétől. A könyv címében a második főnév fejezi ki a tulajdonképpeni témát, nem rendszerezés, nem mindenre kiterjedő monográfia a célja, hanem problémák felvetése. Fejezetei ezeknek a legújabb időkben felvetődött vagy kieleződött problémáknak a sorrendjében haladnak és minden fejezet végén gazdag irodalmat, téma-bibliográfiát adnak, amely egy-két maradandó értékűnek tekintett könyvfeldolgozás mellett a kérdés körül a legutóbbi években zajló vagy lezajlott vitákat öleli fel főleg hírlap- és folyóiratcikkek bőkezű felsorolásával. Az irodalommutatók tehát a legmodernebb forrásanyag kritikai bibliográfiájává állnak össze — de maguknak az egyes fejezeteknek az anyagát is példák és viták adják, nem elvek és definíciók. Csak a különféle álláspontok és a sokágú gyakorlat szabatos, de eleven ismertetése után fogalmazza meg saját állásfoglalását egy-egy kérdésben. A tényeket megvilágító példák néha történelmi visszapillantások —

mint a sajtó hatására vonatkozó szkeptikus vélemények bevezetésére az 1936. évi elnökválasztás eseményei, amikor a lapok túlnyomó része ROOSEVELT ellen írt és a közvéleménykutatások többsége sem hitte, hogy az elnököt mégis újra fogják választani — még többször a jelen irodalmából és vitáikraiból vett kiadós idézetek.

Adatok és szembenálló felfogások gyűjteményével állunk tehát látszólag szemben és a fejezetek egymásutánja — a modern sajtó szerepe, sajtó és demokrácia, sajtó és közönség, tények és vélemények, a sajtó-ellenőrzés, sajtó és törvény, az egyén és a hír, mit illik megírni, mit nem, a sajtó szerepe az antiszociális magatartásban, a hír és a szenzáció, a jövő újságja és újságírása — is inkább a problémák fontossági rendjét, nem valami rendszerben elfoglalt helyét követi. (Megjegyzendő, hogy nem minden fejezetcímet soroltunk fel és a címeket nem szöszterint fordítottuk.) És mégis, egy egységes, átgondolt felfogás vonul végig MacDougall könyvében.

A sajtót, — persze elsősorban az amerikaiakat — úgy, ahogy van, realitásnak fogja fel és a vele szemben támasztott követelményeket a reális lehetőségek szempontjából bírálja el. Elterjedt vélemények, hiedelmek reális analízisét igyekszik adni. Persze, ebből a modern nagytőkés sajtóra nézve kedvező következtetések adódnak: ez a sajtó, ha nem is tökéletes, de megfelelő etikai mércével rendelkezik, különleges esetekben körültekintéssel jár el. Ha bizonyos híreket elhallgat, vagy elmellőz, gondosan megfontolja: a közlés vagy a hallgatás szolgálja-e inkább a közérdeket. Vitatja, hogy a hirdetőik döntő befolyást gyakorolnak-e a lapokra. Sok példát hoz fel — persze különösen a legnagyobb példányszámú lapok gyakorlatából — amikor a kiadó csábító ajánlatoknak is ellenállt, ha politikai vagy etikai elvet látott veszélyeztetve a nagy hirdetőik által. Persze, az újságok — főleg a kisebb tekintélyűek — „ellenállása” sem mindig lélekenyelő: vannak fenyegetéssel kicsikart hirdetések is. A fenyegetésekkel „dolgozó” „Pressure group”-ok, valamint a nem mindig ellenőrizhető eszközöket használó „public relations”-vállalkozók terrénuma nem kizárólag az újság, működésük az egész közléltre kihat Amerikában és hatásuk rajzában a szerző egyáltalán nem kíméletes.

Nem helytálló MACDOUGALL adatai szerint az az elterjedt vélemény sem, hogy az újság „szenzációs” beállítású hírei fokoznak a bűnözési hajlamot: a bűnesetekre fordított lapterjedelem aránylag igen kicsi és a bűnügyi hírek fogalmazása — noha például bírósági tárgyalások és kivégzések színes leírását határozottan el

kell ítélni — inkább elrettentő, mint csábító. Magát a „szencziót” is több szempontból kell megítélni, mondja a szerző (425 s. kk. l.): nem lehet elemi csapásról tudósítani részvétet és rémületet keltő részletek nélkül, nem lehet ma már úgy bánni egy döntő csata hírével, mint a *Times*, amely annakidején a Waterloo-i ütközetet $\frac{1}{4}$ hasábon intézte el.

Ehhez a példához kapcsolódik MACDOUGALL könyvének számunkra legérdekeesebb módszertani tanulsága. Történelmi példákra is hivatkozik a modern adottságok ismertetése mellett. Sőt, több fejezeténél alapos történelmi visszapillantással teszi érthetővé a mai helyzetet. Az amerikai sajtókutatók a legutóbbi években mintha kezdenének kiábrándulni vizsgálataik eddigi legerősebben és legtudományosabban művelt ágából a statisztikai módszerű felmérésekből, amelyek között a legérdekeesebbek az újság tartalmának és az olvasók érdeklődésének analizésére vonatkoztak. A történelmi módszer újabb megbecsülésén kívül a társadalmi szükségletek, a jogi problémák és technikai követelmények mélyebb hatásával való foglalkozás látszik előtérbe kerülni.

Ennek az átalakuló módszernek egyik eredménye például az információ és az állásfoglalás új viszonyának meghatározása az újságban. (182. s. kk. l. „Presenting Facts and opinions”.) Míg azelőtt az amerikai sajtó legfőbb erősségének a pártatlanság és befolyásolhatatlanság garanciájának hitték a hír és a szerkesztőségi kommentár éles és szigorú elválasztását, a „tisztá információt, addig MACDOUGALL, mintha a hosszú európai tapasztalathoz térne vissza, feltárja, hogy a tisztá hírszolgálat nem csak lehetetlen, de nem is mindig hasznos és helyes. A hírt és a hírmagyarázatot, hírügynökségi anyagot és szerkesztőségi véleményt egybeolvasztó újfajta tudósítói munka értékét bizonyítja az utóbbi három évtized alatt elterjedő „news magazine”-ok, riportokat, tudósításokat, hírosszefoglalókat és magyarázatokat tartalmazó hetilapok nagy sikere.

Az utolsó fejezet az újságírás legújabb problémáit: az elektronika és az automatizálás várható hatását tárgyalja, de olyan izgalmas új társadalmi jelenségeket is, mint a külvárosi és peremvárosi sajtó jövője Amerikában. Az amerikai nagyvárosok dolgozóinak nagyrésze — New-Yorkban 3 ötöde — a város peremén és a külvárosokban lakik. A meglévő helyi sajtó egyszerre új feladatok előtt találja magát egy hírtelen felduzzadt új közönséggel szemben.

Index teszi teljessé az igen tanulságos és sok új megállapítást hozó könyvet, saj-

nos az indexben a fejezetek bibliográfiai függelékében idézett szerzők neve nem szerepel.

DEZSÉNYI BÉLA

Papas, William: *The press.* London, 1964, Oxford University Press. [16] lev.
Hudson, Derek: *The boys' book of the press.* London, 1964, Burke. 144 l.

Két népszerűsítő könyv a sajtóról, a második kifejezetten ifjúsági olvasók számára. Mindkettő külső megjelenésével is propagálja azt a mesterséget, amelyet megértetni és — úgyszólván pályaválasztási tanácsadóként — a fiatalokkal, szinte már a gyerekeken kezdve megkedveltetni kíván.

Az első tulajdonképpen nem is más, mint képsorozat a sajtó történetének, a szerkesztőségek berendezésének, munkamegosztás szerinti tagoltságának, az újságüzemnek — nyomdai és kiadói apparátusnak — szemléltetésére. A finom technikával reprodukált rajzok különleges, korszerű „szép könyvvé” teszik ezt az albumformájú kis művet. A könyv és a modern hírlap ismerője előtt kedvező fénybe állítják a szerző művészetét, aki egyébként a *Guardian* és a *Sunday Times* közismert karikatúristája.

HUDSON könyvében már a szöveg a lényegesebb, bár ez is száznál több illusztrációval (köztük sok nem közismert régi újság-címoldal meg ugyancsak régi nyomda-ábrázolás) teszi világosabbá az újságok történetét, a szerkesztőségek belső életét, a kiadói és a nyomdai tevékenység részleteit. HUDSON, a lelkiismeretes, tudományos módszerrel dolgozó népszerűsítő példájára, nem sajnálja a közismert anyagot új példákkal, új adatokkal is alátámasztani, így számos részletkérdésben — különösen az angol sajtó történetét, az angol szerkesztőségek munkamódszereit illetően — a szakember számára is tud értékes információt hozni. A történetben egészen a legújabb időkig megy el: a THOMSON-féle újságröszét éppúgy szerepel benne, mint az új, automatizált újságüzem, amely nem csak utópia vagy elképzelés ma már, hiszen a *Times* parlamenti tudósításai már néhány éve teletypesetter útján, közvetlenül a helyszínről kerülnek az újság kiszedett oldalaira.

Nem érdektelen, hogy a szerkesztőségi könyvtár külön fejezetet kap, nem csak kézikönyvtár ez, hanem nélkülözhetetlen, minden fontosabb kérdés eldöntésénél igénybevehető házi dokumentációs központ.

DEZSÉNYI BÉLA

(Ambur, Paul): 150 **ekslübrist puugravü-üris Johannes Juhansoo**. Ekslübriste näituse katalog. Tallin, 1964, Eesti Nsv. Kultuurministeerium. 31 l., 32 ill.

A Szovjetunió népeinek exlibrisművészetéből Európa-szerte az észteké a legismertebb. Az észti exlibrisművészet népszerűségét művészeik termékenységének, mai nyelvre áthangolt szimbolikájuknak, kitűnő metszőtechnikájuknak és európaiságukban is majd minden lapjukból kiáradó sajátosan hazai levegőjüknek köszönheti. Az észti kisgrafika felvirágzásához nagyban hozzájárult az állami támogatás is; mi sem mutatja ezt jobban, mint az a tény, hogy Johannes JUHANSOO exlibriskiállítását az Észti Kultuszminisztérium rendezte meg.

Johannes JUHANSOO Richard KALJO mellett Észtország legismertebb és legnépszerűbb exlibrisművésze. Munkásságát az 1964. okt. 2. és okt. 31. között megrendezett kiállítás katalógusában Paul AMBUR ismerteti, akit méltán nevezhetünk az észti exlibrisművészet európai nagykövetének, mert egymás után rendezi — belföldön és külföldön egyaránt — az exlibriskiállításokat, az észti exlibrisművészetet népszerűsítő cikkeivel pedig a világ minden exlibris-folyóiratában találkozhatunk.

JUHANSOO 1919. május 20-án született Väandrasban. Művészeti tanulmányainak befejezése után a grafika legkülönbözőbb

területein dolgozott: a karikatúra, a könyvillusztráció, a plakát mind sokat köszönhet korszerű művészetének. Exlibrisselet 1957 óta foglalkozik, és fametszetű könyvjegyei csakhamar népszerűekké váltak. 1957 és 1963 között exlibris-munkássága 150 kitűnő lapot eredményezett; e gazdag termést mutatta be a kiállítás és katalógusa. Az 1960-ban megjelent *25 ekslübrist puugravüüris* c. kiadványban exlibriseit éppen úgy megtalálhatjuk, mint a Szovjetunió exlibrisművészetét bemutató legújabb kiadványokban. Legszebb lapjai 1960-ban Csehszlovákiában (Prága, Plzen), 1961-ben Lengyelországban (Sopot) és Dániában (Kopenhága) is kiállításra kerültek. Az 1962-ben Moszkvában megrendezett észti exlibriskiállításán a kiállított 478 lap közül 36 lap JUHANSOÓÉ volt.

JUHANSOO exlibrisművészetének a rafinált egyszerűség, a változatos és gazdag tematika, mély természetszeretet (fával, virággal, állatokkal majd minden lapján találkozhatunk) és a régi szimbolikát is új ötletekkel gazdagító fantázia a titka. Metszőtechnikáját a folthatóság és vonalas metódus téma-követelte változó alkalmazása jellemzi. Néhány kétszínű fametszete is megmarad az anyagszerűség határain belül. A betűmetszés igen erős oldala; a felirat szerves része exlibriseinek, és mindegyik a lap stílusához alkalmazkodik.

GALAMBOS FERENC

BIBLIOGRÁFIÁK

Hajdu Elemérné - Hámori Béla - Haraszthy Gyula: **Közgazdasági Bibliográfia (Tervgazdaság, Statisztika, Számvitel). IV. kötet. 1959—1963.** Bp. 1965. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 630 l.

Negyedfzben jelenik meg a magyar közgazdasági irodalom bibliográfiája. A bibliográfia I. kötete az 1945—53. évek anyagát tartalmazta és 1955-ben jelent meg, a II. kötet — az 1954. évi közgazdasági irodalomról — 1956-ban, a III. kötet (az 1955—58. évek bibliográfiája) 1962-ben. A jelenlegi kötet jóval nagyobb irodalmat tartalmaz mint az előzők: a III. kötet 3560 tételével szemben 9486-ot.

A közgazdasági szakirodalom mennyisége tehát jelentékenyen növekedett — az országunk életében végbement változásnak megfelelően emelkedett ennek az irodalomnak színvonalra és változott a jellege is. Az anyag korszerűbbé válását jól mutatja, hogy míg az előző kötetben csak nyolctíz ökonometria művet találunk, ebben a kötetben már több mint százat — köztük

olyan kiváló, nemzetközi viszonylatban is kiemelkedő munkákat, mint KORNAI: *Kétszínű tervezés-e*, vagy két könyve a beruházások programozásáról és a nyereségérdekeltség matematikai vizsgálatáról. A korszerűsödést, a színvonal emelkedést azonban nemcsak egyes speciális témáknál tapasztalhatjuk: végigvonul az egész anyagon. A közgazdaságtudományok talán több kárt okozott a dogmatizmus, mint bármely más tudománynak: volt olyan esztendő, amelyekben — a klasszikusoktól eltekintve — tudományos mű meg sem jelent, csak az egyik oldalon a valóságtól teljesen elvonatkoztatott rossz propagandaművek, a másik oldalon a legszűkebb értelemben vett gyakorlathoz a legszorosabban tapadó munkák. Aztán megjelentek az első fecskék, számuk lassan szaporodott — és a jelenlegi bibliográfiai kötet nemcsak vastkosabb az előzőknél, hanem anyaga is magvasabb.

A hatalmas anyag csoportosítása nagy feladat elé állította a szerzőket: nehéz

feladatukat jól oldották meg. Nem követék az ETO-t, inkább a kutatók igényeit igyekeztek kielégíteni. Az anyagot — a függelékekkel együtt — kilenc nagyobb és 145 kisebb fejezetre osztották. A marxista klasszikusok közgazdaságtani műveit (I. fejezet) az elméleti közgazdaságtan (II. fejezet), majd a (III. fejezetben) gazdasági tervezés, az ipar, a mezőgazdaság, a közlekedés, a beruházás, az építőipar, a kereskedelem, a műszaki fejlesztés, a munkaügy, az önköltség, az árképzés, a pénzügy, a népgazdasági mérleg, a regionális tervezés, a gazdaságosság, a szabványosítás és a készletgazdálkodás követi; a legtöbb említett fejezetben további alcsoportokat képeznek a Magyarországra, a szocialista- és a tőkés országokra vonatkozó művek. A negyedik fejezet tartalmazza a statisztikai irodalmat: ezen belül az általános statisztikát a gazdaságstatisztika, ipar-, építőipar, mezőgazdasági, kereskedelmi, közlekedés-, népesség-, egészségügyi-, település- és kulturális statisztika követi. Az ötödik fejezet tartalmazza az ipari, mezőgazdasági, kereskedelmi és közlekedési vállalatok valamint a pénzügyintézetek pénzügyi gazdálkodása és számvitele mellett az üzemszervezés, ügyvitelgépésítés és automatika anyagát; a hatodik fejezet az ellenőrzés irodalmát, a hetedik a matematikai gazdaságtant, a nyolcadik a szociológiát, a függelék pedig a tájékoztató és bibliográfiai munkák jegyzékét.

A fejezetbeosztás jelentékenyen módosult az előző kötethez képest, követve a szakirodalom korszerűsödését. Az előző kötetekben — az akkori idők voluntarista szellemének megfelelően — közgazdaság nem is volt, csak tervgazdaság, számvitel, statisztika. A gazdasági valóság azokban a kötetekben csak úgy jelentkezett, mint a tervezés tárgya és produktuma. Először a III. kötetben jelent meg a közgazdaságtan, jellemző módon még függelékben, negyvennégy tételben. Ma már végre eljutottunk odáig, hogy nemcsak gazdaságpolitika van, hanem gazdaság is, nemcsak ipartervezés, hanem ipar is. Új fejezetként jelenik meg a kötetben a matematikai közgazdaságtan és a szociológia, nagyobb hangsúlyt kap a pénzügytan és a statisztikai irodalom belül a tőkés országok statisztikája, viszont — nagyon helyesen — elmaradt a gazdaságtörténet.

A szerkesztők 66 hírlep és folyóirat anyagát dolgozták fel — többet mint az előző kötetekben. Véleményünk szerint fel kellett volna dolgozniuk a *Tudományos és Műszaki Tájékoztatót*, valamint a *Valóságot* is: jóval több és értékesebb közgazdasági anyagot találunk bennük, mint a legtöbb felhasznált sajtótermékben.

Amennyiben a szociológiai irodalmat a következő kötetben is szerepeltetni akarják, a *Magyar Filozófiai Szemle*t sem nélkülözhetik és talán érdemes lenne megfontolniuk az irodalmi folyóiratok figyelését is: az utóbbi időben egyre több szociológiai és közgazdasági témájú tanulmányt találunk bennük.

Közgazdászaink sajnos idegenkednek a bibliográfiai kiadványok forgatásától. Reméljük, hogy a jövőben változtatnak negatív álláspontjukon, nemcsak szóban fognak érdeklődni témájuk irodalma után, hanem kézbeveszik ezt a kötetet is.

K. I.

Mazal, Otto — Unterkircher, Franz: *Katalog der abendländischen Handschriften der österreichischen Nationalbibliothek.* „Series nova” (Neuerwerbungen). Teil 1. Cod. ser. n. 1—1600., Teil 2/1. Cod. ser. n. 1600—3200. Katalogtext., Teil 2/2. Cod. ser. n. 1601—3200. Register. Wien, 1963—1965. Prachner. X, 317; XV, 510; 293 l. (Museion. Veröffentlichungen der Österreichischen Nationalbibliothek.)

A tudományos nagykönyvtárak anyagának nyomtatott katalógusokban való feltárása több mint kétszáz éves múltra tekinthet vissza. Ebben a gyakorlatban a bécsi Nationalbibliothek (korábban Hofbibliothek) kitűnő szerepet vitt. Kiváltképpen sok szép eredmény született a bécsi kéziratgyűjtemény feltárása területén. 1765 óta, amikor Peter LAMBECK híres *Commentarii*-jának I. kötete megjelent, szinte minden könyvtáros-nemzedék egy-egy új nyomtatott kéziratkatalógust tett közzé. A megtett út főállomásait Fr. KOLLAR, J. B. GENTILOTTI, St. ENDLICHER részletkatalógusai, valamint az 1864—1912-ig tizenegy kötetben megjelent általános katalógus, a *Tabulae codicum manuscriptorum praeter Graecos et orientales in Bibliotheca Palatina Vindobonensi asservatorum* c. tekintélyes kiadvány jelzi. Ez az utolsó vállalkozás azonban az I. világháború miatt elakadt, mégpedig éppen az ún. Series Nova, vagyis az 1890 után szerzeményezett kéziratanyag ismertetése közben. A Nationalbibliothek két kiváló szakembere, Franz Unterkircher és Otto Mazal vállalta most a fél évszázaddal ezelőtt magakadt publikáció folytatását. Nem lehet tudni, hogy munkájuk mikor indult el s mekkora apparátussal folyt, mindenesetre az első eredmények (Series Nova n. 1—3200). 1963-ban, illetőleg 1965-ben elhagyták a sajtót s három impozáns kötetben rendelkezésünkre állnak.

Annak a feladatnak nagyságát és nehézségét, amely a szerkesztőkre hárult, leginkább a könyvtáros-kézirattáros szakemberek tudják felmérni. Tudniillik nem kisebb dologról volt itt szó, mint egy hetven éven át felgyülemlett, több mint 13 000 kötetre, illetőleg kötegre menő, rendkívül heterogén jellegű kézirati gyűjteménynek egységes elvek szerint való, lehető mélyre hatoló feltárásáról. Olyan gyűjtemény ez, amely legnagyobb részében szinte minden rendszerezést nélkülöz, amelynek egyes darabjai többnyire szerves összefüggés nélkül sorakoznak egymás mellé, s amelyeknek tömkelegében középkori (XII—XIII. századi) kódexek éppen úgy előfordulnak, mint jelen századi kuplészövegek. Elképzelhető mennyi megfontolásra volt itt szükség, hogy a legkülönfélébb kutatói igényeknek egyenlő gonddal való kielégítése mellett se álljon elő olyan visszás helyzet, amelyben valamely darab jelentőségén alul vagy felül nyer ismertetést. De az egységes leírás kényes problémájának megoldása mellett még egyéb gondjuk is volt a szerkesztőknek, ti. az immenzis anyagban való könnyű, gyors és biztos eligazodás kérdése, vagyis a katalógushoz tartozó korszerű mutató-apparátus megalkotása.

A köteteket áttanulmányozva megállapíthatjuk, hogy a szerkesztők kitűnő erudícióval és ügyességgel jártak el mindkét tekintetben. Ami a kéziratleírás módját illeti, úgy véljük, sikerült nekik olyan általános eljárást kidolgozniok, amely teljes mértékben alkalmas a kutatásnál számbajöhető legkülönfélébb adatok feltüntetésére, ugyanakkor azonban rugalmasan kezelhető, változtatható az esetenként felmerülő szükségletek szerint. Megoldásuk tehát — ezt ők maguk is hangsúlyozzák — nem szkéma, nem valami általános érvényű leírási forma, hanem józan, világos metódus. S ami ugyancsak fontos: ez az eljárási mód nem valami hirtelen felbukkant zseniális felfedezés, hanem az előttünk járt nemzedékek és a jelenleg is világszerte dolgozó szakemberek erőfeszítéséből szinte észrevétlenül lesűrődött tanulság és eredmény. A szerkesztők a rájuk különös hatást gyakorolt nagy katalógus-kiadványokat (Biblioteca Apostolica Vaticana: *Norme per l'indice alfabetico dei manoscritti*. Citta del Vaticano 1938. — V. ROSE: *Verzeichniss der lateinischen Handschriften der königlichen Bibliothek zu Berlin*. Berlin 1893, 1912. — A. KERN: *Handschriften der Universitätsbibliothek Graz*. Leipzig 1942, Wien, 1956. — L. C. MOHLBERG: *Katalog der Handschriften der Zentralbibliothek Zürich*. 1. *Mittelalterliche Handschriften*. Zürich 1952.) konkrétan fel is említik.

Nincs terünk arra, hogy ennek a kiforrott leírási struktúrának példákkal illusztrált részletes ismertetését adjuk, — csak annyit jegyzünk meg, hogy a formai leírás elemeinek gazdag változatossága és a tartalmi leírásnak szükség szerint tömör, egymondatos, máskor (komplex munkák esetén) hallatlanul gondos, minden hasznavehető tényre figyelemmel levő taglalása mintaszerű, s mintául is szolgálhat minden ezután készülő kézirat-katalógus számára.

Hasonlóképpen a legteljesebb elismerést érdemli a katalógus kutatói használatát biztosító index-szerkezet is. Szándékosan beszélek szerkezetéről, mert nem a köznapi értelemben vett régi típusú egyszerű mutatóról van itt szó, amely rendszerint csupasz személynevek vagy szimpla tárgyszók sorát ölelte fel a hozzájuk tartozó lapszámok tömkelegével, hanem ennél sokkal többről: egy egészen újszerű, a tárgyba mély bepillantást nyújtó indikálási módszerről és rendszerről. Először is — a dolog természete szerint — külön regiszter tartozik a katalógusban foglalt középkori kódexekhez: egy ún. incipit-mutató, vagyis a kódexek szövegkezdeteinek alfabetikus elrendezésű jegyzéke. Hangsúlyozni kell, hogy itt sem mechanikus megoldás érvényesül: nem csupán két-három, önmagában kevésbé értelmes kezdőszó kerül kivetítésre, hanem a kezdő sornak valamely értelmes egysége, ha kell 10—12 szóból álló mondatrészlet. Ezzel kizáródik az esetleges hasonlóságokból eredő összetévesztés lehetősége. — Még akribiasabb az újkori kéziratok indikálása. A regiszter itt kereszt-katalógus formájában egybefoglalt személynév-, helynév-, cím- és tárgymutató. Ezzel az igényes komplex mutatózással az volt a szerkesztők célja, hogy a kutatásnak messzemenőleg módot nyújtsanak a kéziratokat tartalmi elemeik és formai részleteik, valamint történetük szerint is megragadni. Ezért a szerzőneveken kívül, amelyeket minden esetben rövid életrajzi adatok egészítenek ki (hivatás, vagy foglalkozás, vagy méltóság, továbbá születési és halálozási évszám, vagy csupán az utóbbi, esetleg csak évszázad, végül szükség esetén származási hely), valamint — ha anonym munkáról van szó — a címen kívül feltüntetésre kerülnek az olyan személy- és helynevek is, amelyeknek a kézirathoz valami közikük van s ugyancsak az olyan tárgyi fogalmak, amelyek alkalmasak a kéziratok műtartalmának kifejezésére. A személynevek gyakran gyűjtőfogalmak (pl. possessorok, levélírók, uralkodók, szentek stb.) alatt vannak tömörítve, a tárgynevek pedig országok szerint. Pl. Magyarország címszó alatt találjuk meg a Magyarország adóügyére,

bányászatára, hatóságaira, könyvtáira, orvosaira stb., stb. vonatkozó kéziratokat. Kitűnő eligazító apparátus ez, amelynek segítségével valóban bámulatosan egyszerűen és sokoldalúan lehet tájékozódni a leíró részben felsorolt kéziratok bármiféle vonatkozásairól.

Nem lehet szó nélkül hagyni azt sem, milyen messzemenően felhasználták a szerkesztők a tipográfiában rejlő disztinktív lehetőségeket. A különféle betűnemek pompás sorozatát, valamint a sor-elrendezés mesterfogásait vették igénybe, hogy a leíró részben és a regiszterekben fozozzák a logikailag egymástól elkülönülő részek gyors, tévedhetetlen felismerését.

Az elmondottakat összefoglalva megállapíthatjuk, hogy UNTERKIRCHER és MAZAL értékes katalógusával a humán tudományosság rendkívül fontos segéd-eszközhöz jutott, amely a világ bármely részén lehetővé teszi, hogy a kutatók percekben belül megbizonyosodhassanak arról, miféle anyaggal segítheti elő munkájukat a bécsi Nationalbibliothek kéziratára. Ebben van különben a nyomtatott katalógusok felmérhetetlen jelentősége! S különösen fontos az új apparátus, — amelynek folytatását örömmel várjuk — a magyar társadalmi tudományok kutatói számára, minthogy a nagyhírű bécsi kéziratgyűjtemény bőven tartalmaz magyar tárgyú és magyar vonatkozású anyagot is.

BERLÁSZ JENŐ

A magyarországi nyelvtudomány bibliográfiája. 1962. Szerkesztette a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének bibliográfiai munkaközössége. Bp. 1965. LII, 236 (2) l. Soks. (A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének közleményei. Új folyam 2.)

E műnek az 1961. évi címbeli anyagot magában foglaló első kötetéről beszámoltunk annak idején (*Magy. Könyvszle.* 1964. 80. évf. 4. sz. 391—2. l.); szóltunk keletkezésének viszontagságairól, s eléggé részletesen ismertettük figyelemre méltó szakrendszerét. Az újabb kötet a körülményekhez képest hamar követi az elsőt. Szerkesztő munkaközösségének tagjai voltak: BALÁZS János, majd FABRICIUS-KOVÁCS Ferenc felelős vezető, TUSZKAU Antónia, URAY Géza és VÉRTES O. András munkatársak. A lényegében URAY Géza szerkesztette szakrendszer már az első kötetben igen jól bevált, nem kellett módosítani. A mindenkorai anyag természetének megfelelően persze itt-ott szükség van kis elhagyásokra, kiegészítésekre, de mind-

ehhez könnyen hozzátárgul-szüksül az eredeti keret. Érthető módon a legtöbb ilyen módosulást a különféle idegen nyelvek és a határterületek fejezetcímeiben tapasztaljuk, az irodalmi termés témabeli ingadozása szerint. A szakcsoporthokról most már főlölesleg szólnunk, de talán nem árt megjegyeznünk, hogy a magyar nyelvi forrásokról szóló részben most is, az előbbi kötetben is csak az 1772 előtti irodalmi szövegeket veszik számba, s a rájuk vonatkozó művek közül is csupán azokat tüntetik föl, amelyek nyelvészeti tárgyúak.

Ez a kötet is tágabb értelemben tekint a nyelvtudományt; megtaláljuk benne az 1962-ben Magyarországon és magyarországi szerzőktől bárhol másutt megjelent nyelvészeti és nyelvtudományi vonatkozású publikációk címléírását, azonkívül a Magyarországon közzétett nyelvészeti művek 1962-i külföldi ismertetésének és az előbbi kötetből kimaradt műveknek könyvészeti adatait. A pótlásokra külön jelzéssel hívják föl a figyelmet. A feldolgozott periodikumok, sorozatok és gyűjteményes munkák címjegyzékének az előbbihez képest való változása, bővülése egymagában is mutatja, hogy növekedett a kiadók tevékenysége, de — úgy látjuk — szaporodott a szerzők száma, s gyarapodott munkásságuk is. Eszerint nagyobb lett a földolgozandó anyag. Világosan kitűnik ez a címléírások számából; az előbbi 1370 sorszámozott tétellel szemben most 1499-et találunk (az egy-egy megismételt sorszám után tett *a*-val jelzett kevés betoldást nem számítjuk). Pedig az erejükkel és idejükkel való ésszerű gazdálkodás kedvéért nem folytatták a szerkesztők csaknem félszáz olyan időszakos és sorozatos kiadványnak rendszeres átnézését, amelyben kevés nyelvészeti vonatkozású munkát kevtak közölni. Pótlólag belevették a forrásjegyzékbe (tájékoztató megjegyzéssel) azoknak a periodikumoknak, sorozatok és gyűjteményes kiadványoknak a címét is, amelyek 1961-ben szüneteltek. Természetesen az 1962. évi szünetelés tényét szintén tudunkra adják. Egy-két olyan cím is akad a forrásjegyzékben, amelynek rövidítését az ismertett írásművekkel kapcsolatban használnák; noha magát az ilyen időszakos sorozatos vagy gyűjteményes munkát szükségtelen volt feldolgozniuk.

A címléírások mintaszerűek. Azok az apróska követezetlenségek is eltűntek belőlük, melyek az 1961-i anyagban még előfordultak a sokszori újratervezés, átdolgozás miatt. A helyrel való takarékosságból most már nem vették föl a könyvek lektorainak és technikai szerkesztőjének a nevét. Ha mégis ráakadunk néhány ilyenre a címléírásokban és a névmutatóban (vagy

csak itt, de amott nem), az csupán az előző kötet egy bibliográfiai érdekességének véletlen maradványa. A három felüli társszerzők nevét továbbra is meghagyták. A műnek, bár csupán sokszorosítvány, mégis jó nyomtatványokéval egyértékű a szövege, nyomira pontosan követi az eredetit, ékezetes, mellékjeles betűiben is, jól lehet számos idegen nyelvű, köztük cirillbetűs kiadvány, közlemény nehezítette meg a gépiró dolgát. Nem tudom, de nem is akarom elfojtani azt az észrevételemet, hogy a címleírásoknak ez a mintaszerűsége nemcsak a dolgozótársak jó munkáját dicséri, hanem a sokszorosítvány technikai munkatársának, CSERNUS LUKÁCS Istvánnénak meg az Akadémia sokszorosító üzemének hozzáértését is. Ennek a kötetnek címlapja egyébiránt már nyomtatással készült; az egész kívül-belül csinosabb az előzőnél. Hogy anyagát külföldiek is könnyebben áttekinthessék, orosz és francia nyelvű tartalomjegyzék csatlakozik a magyarhoz.

Meg sem rezzentheti a mérleg másik serpenyőjét, mikor néhány összböngészett hibát vetek oda. Jó lett volna megemlíteni a bevezetésben, hogy ha hivatkozáskor a címben vagy az annotációban nem találjuk meg a keresett nevet, amelyről oda utalnak, az nem tévedés; helymegtakarítás okáért maradt el ott annak megemlítése, hogy abban a műben szó esik arról a szerzőről. — Az eredeti címek helyesírási pontatlanságának helyesbítését másként kellene végrehajtani. A szögletes zárójelbe tett helyreigazított betűből nem következtethetünk a hibás eredetire; meg kellene hagyni az eredeti téves szót teljes alakjában, s ugyancsak a teljes szónak javított formáját kellene utána szögletes zárójelben közölni. Ez felel meg a filológiai hűség követelményének. — WEÖRES Sándor költőnknek a neve mind a névmutatóban, mind az ott megjelölt helyeken tévedésből így van írva (bizonytalán a kiejtés hatására): WEÖRÖS. — Egy másik névnek írásmódja szintén helytelen, de ez már nem e mű szerkesztőinek vétke. CSÖRÖS Zoltán akadémikus hosszú ű-vel írja nevét, ezt a helyes névalakot mégis egy olyan kiadvány helyesíráshoz szabták amely helytelenül közli a nevet.

Ez a kitűnő könyvészet nemcsak a maga szűkebb szakterületén igazítja el a kutatás eredményeiről tájékozódni akaró nyelvészt vagy más érdeklődőt, hanem az egyre termékenyítőbb ösztönzésű határterületekre is elcsalogatja. Szokásos szakmai könyvészeti értékén kívül ebben látom különleges hasznát, jelentőségét.

FERENCZY GÉZA

Dias, R. W. M.: A bibliography of jurisprudence. 2. ed. London, 1964, Butterworth. 234 l.

A bibliográfia időrendi határok nélkül, a szerző mérlegelése szerint szelektálva közli az angol nyelvterületen (Angliában, Ausztráliában, Kanadában, New Zealandon, Dél-Afrikában), angol nyelven megjelent jogi szakirodalmat; önálló műveket és 95 figyelt folyóirat cikkeket.

Az összeállítás jellemzője, hogy elsődlegesen kézikönyv segédletének készült, a szerző azonban önállóságát is hangsúlyozza.

Az összeállítás a tárgyalt irodalmat 20 csoportra bontja, a tartalomjegyzéknek ez a felosztás azonban jelentősen bővül az egyes csoportokon belül — gyakorlati szempontokat követő — további alcsoportokra tagolással.

A bibliográfia összeállítója azt a célt tűzte maga elé, hogy a bemutatott irodalom a jogtudományokban való további elmélyülésre és a különböző nézetek megismerésére adjon alkalmat. A bevezetőben hangsúlyozza, hogy ez volt a szelektálás vezető szempontja. Ennek a célnak rendeli alá az összeállító az egyes művekhez, illetőleg tanulmányokhoz adott rövid annotációkat is.

A szerkesztés és a könyvészeti szempontok is a szakmai, tartalmi célkitűzéseket szolgálják. Az egyes — szakmai — csoportokon és alcsoportokon belül az önálló műveket általában a cím aláhúzása és a kiadó (olykor a nyomda) feltüntetése jelzi. A könyvek címe, rendszerint aláhúzással, idézőjel nélkül, a folyóiratokban megjelent tanulmányok címe pedig aláhúzás nélkül, idézőjelben található. Azonban — nem is ritkán — eltérésekkel is találkozunk. Az egyes címfelvételek ezenkívül a kiadás (megjelenés) évét is feltüntetik, de nem közlik a mű terjedelmét. Minden esetben jelzik viszont, hogy a jelzett műben hol található bibliográfia. Összefoglalva: sajátos szempontok szerint szerkesztett annotált bibliográfiát készített az összeállító.

Egy könyvészeti segédlet — természetesen — soha sem lehet öncélú s csak helyeselni lehet azt az alapvető szempontot, hogy a szakbibliográfia tudományának elmélyültebb megismerésére készteszen és módot adjon a különböző elméletek, nézetek megismerésére. Más kérdés — és erre még visszatérünk — hogy a bibliográfia használhatóságának és tudományos rangjának kialakult könyvészeti-szerkesztési határai is vannak, amelyek az egységes elvek biztosításán kívül, nagyrészt éppen a szakmai hasznosítás érdekét szolgálják.

A szakmai szerkesztési szempontokat illetően mindenekelőtt le kell szögeznünk, hogy az összeállítónak nem sikerült teljesen biztosítani a bibliográfia önállóságát s az erősen tükrözi a kézikönyvhöz viszonyított, alárendelt szerepét. A jogtudományának csoportokra és alcsoportokra bontása, a polgári társadalmak jogtudományában bizonyos klasszikus hagyományokkal rendelkezik. Ez — természetesen — nem lehet tabu és minden szerzőnek joga van arra, hogy a szakágazati bontásra új, akár egyéni elméletet dolgozzon ki. Az osztályozás kérdése önmagában is olyan tudományos probléma, amely vitalehetőséget kínál és biztosít. Ez egy monográfiának éppen sajátos értéket adhat. A bibliográfia azonban — éppen általános használhatósága érdekében — szükségképpen a megszokott csoportosítást kell, hogy kövesse s attól csak igen indokolt esetben térhet el. A csoportosításnak megfelelő fejezetek tartalmilag és értékrendileg sem egyenlők. Fokozottabban vonatkozik mindez a fejezeteken belüli további tagolásra, az alcsoportokra. Az ezeken belüli eligazodást az is nehezíti, hogy a tartalomjegyzék nem mutat rá s így — szükségképpen — végig kell olvasni egy-egy fejezet anyagát annak, akinek érdeklődését valamelyik csoport felkelte. A bemutatott művek és tanulmányok súlyának értékelését megnehezíti a terjedelem közlésének elhagyása. Kétségtelen, hogy nem a terjedelem a tudományos fokmérő, de nem véletlen, hogy a bibliográfiák utalnak arra. A szakemberek igénylik is a keresett irodalomra vonatkozó tájékoztatásban ezt a, bár szekundér jellegű, de hasznos utalást.

Feltétlenül hasznosak a címfelvételek mellett közölt rövid annotációk. Kétségtelen, hogy alapjában véve jobb tájékoztatást nyújtanak a művek értékeléséhez, mint a terjedelemre való utalás, viszont — legalábbis bizonyos fokig — kevésbé objektívek s a szelektálásban érvényesült első szubjektív mérőeszköz mellett, a további szubjektív szemlélet veszélyét rejtik magukban.

A bibliográfia könyvészeti értékelését részben — óhatatlanul — már a szakmai elemzés során is adtuk. A kérdés egyébként elválaszthatatlan, éppen azért, mert a bibliográfiai szerkesztési szempontok és jórészt nemzetközi viszonylatban is egységesen kialakult előírások nem öncélúan, hanem eleve a gyakorlati és tudományos igényeknek megfelelően alakultak ki. Szokatlan az összeállításnak néhány szerkesztési szempontja, ebben a vonatkozásban is. Az impresszum hiányosságai: a terjedelem jelzésének elmaradása, a nyomda, illetőleg kiadó feltüntetésének ötletszerűségei, az

időzőjelek közvetlen alkalmazása s a címléírásokban, illetőleg szövegrészekben önkényesen alkalmazott aláhúzások, mutatják, hogy a praktikus szakmai szempontok érvényesítése során a szerkesztő mostoha-gyermekként kezeli a könyvészeti segédletek megszokott, sokszor kifejezetten előírt szabályait. Sajátos szempontjainak szolgálata mellett sem precíz és következetlen a szerkesztési elvek alkalmazásában is.

Mindezek ellenére értékelünk kell ezt az új angol jogi bibliográfiát, amely a szakembereknek irodalmi tájékoztatást nyújt a források tekintetében. A tarifálás szubjektív szempontjai nem zárják ki az irodalom felhasználójának objektív állásfoglalását s az annotáció — amely az összeállítás legfőbb pozitívuma — sem köti az irodalom felhasználása során. A könyvtári reference-szolgálatban azonban az ilyen jellegű összeállításnak csak szubszidiárius értéke van: a jogi bibliográfiák kiegészítőjeként jöhet számításba.

Végül néhány szóban a bibliográfia kiállításáról is meg kell emlékeznünk. Hasznos tanulság számunkra, hogy a sokszorosítás egyszerűbb, gyorsabb és olcsóbb formái a tudományos irodalom segédleteiben sem vetendőek el, s hogy külföldön is egyre inkább szakítanak a minden áron nyomdai úton való előállítás igényével. Ennek érdekében — mint ez a bibliográfia is — további engedményeket is tehetünk. Sem a fotorotás előállítás, sem a sorvégek egyenlőtlensége nem von le a bibliográfia hasznosságából, de még értékéből sem s ha a szakmai szempont mellett a bibliográfiai igények mellőzését nehezményeztük is, nem kárhoztathatjuk az egyszerűbb és olcsóbb kiállítást.

TAKÁCS JÓZSEF

Bibliografia literaturii romine 1948—1960.

Sub redacția Acad. Tudor VIANU. București 1965, Ed. Academiei Republicii Populare Romine. XV, 1123 l.

Fenti címen régóta nélkülözött, terjedelmes könyvészeti segédeszközt jelentett meg a Román Népköztársaság Akadémiája. E mű a román irodalom tervezett általános bibliográfiájának egyik kötete. A Népköztársaság kikiáltásától (mely eglecses a romániai kultúrforradalom kezdetével) a munkálatok megkezdéséig terjedő időszakot öleli fel.

A szerkesztők legfontosabb célkitűzése az irodalomkutatás megkönnyítése volt. Ez a törekvés mutatkozik meg a kötet belső elosztásában is, mely három nagy fejezetre tagolódik: 1. Népköltészet: szöve-

gek és tanulmányok. 2. Írók: szövegek, tanulmányok, képanyag. 3. Bibliográfia és dokumentáció.

Az első fejezet időrendi sorrendben tartalmazza a jelzett időszakban kiadott, vagy újrakiadott népköltési gyűjteményeket, bel- és külföldön megjelent fordításokat és tanulmányokat, valamint a román folklór összefoglaló bibliográfiáit. A magyar kutató számára különös jelentőségű az a tény, hogy az együttélő nemzeti kisebbségek — így a romániai magyarság — népköltészete is szerepel.

A második, legterjedelmesebb fejezetben az írók betűsoros felsorolását találjuk. A jelenkoriak mellett itt is helyet kaptak a régebbi írók is, ha műveik a címbeli időközben újra megjelentek. Elsőként az önálló kötetek, majd a fordítások bibliográfiája szerepel. (Összes művek, vagy antológiák esetében az egyes kötetek tartalma is fel van véve.) Ezt követik az író fordításai, továbbá a nem önálló kötetben megjelent írások. (Előszók, kötetvégi tanulmányok, folyóiratokban közölt írások a folyóirat egyezményes jelzetével stb.) Az író saját munkáinak bibliográfiája után a rá vonatkozó művek, tanulmányok felsorolása következik, nem hagyva ki az esetleg külföldön keltett visszhangot sem. Végül az arcképek és hasonmások bibliográfiája zárja a sort. Az első fejezethez hasonlóan, itt is szerepel a kisebbségi írók bibliográfiája is.

A harmadik, legrövidebb fejezet a tárgyalt időszakban megjelent általános és irodalmi szakbibliográfiákat tartalmazza.

A kötet elején található rövidítések jegyzéke, valamint a kötetvégi névmutató a könnyebb keresést hivatott szolgálni.

A románból fordított művek, úgyszintén az idegenből románra átültetett művek eredeti címének elhanyagolása sok esetben megnehezíti az azonosítást. Az is csökkenti a kötet értékét, hogy igen nagy késéssel jelent meg. Mégis, mindezek ellenére szakembernek és irodalomkedvelőnek egyaránt hasznos segédeszköz e régen várt kötet, melynek a korszerű dokumentáció színvonalán álló folytatását kívánjuk.

GÁBOR DÉNES

Shunami, S.: Bibliography of Jewish Bibliographies. 2. ed. enl. Jerusalem, 1965. XXIV, 992, *XXIII l.

Nem sokan maradtak életben azok közül, akik e hatalmas bibliográfia első kiadását (1936) ismertették. E sorok írója

még diák volt, amikor ismertetést írt róla (Magy. Zsidó Szle. LIII. 1936. 79—87.) s most megadatott neki, hogy harminc év után megbeszélheti a második kiadást is. Magyarországi recenzensei közül eltávozott az élők sorából WIDDER Salamon. Kár, hogy nem történik említés róla az előszóban. Talán nem tud a szerző az ő bírálatáról (Libanon. III. 1938. 58—59.).

Az elmúlt három évtized történelmi eseményei nyomot hagytak az új kiadásban és három fejezettel bővítették: 1. A Holt-tenger-parti tekercek (1967—1972. sz.); Izrael Állama (2038—2066. sz.); s az európai zsidóság katasztrófája (2495—2563. sz.).

A könyv több mint kétszeresére nőtt s közel ötezer bibliográfiát tartalmaz. Hogy adatai ennyire gazdagodtak, annak is betudható, hogy a szerző hivatalos minőségben többször járt a fasizmus pusztította európai országokban s könyvanyagukat átvizsgálta. Mint a jeruzsálemi Héber Egyetem könyvtárosa — negyven évi működés után — nyugalomba vonult 1961-ben s így ideje volt gyűjtését sajtó alá rendezni. A magyarországi kiadványok szépen vannak benne képviselve, amin nem lehet esodálkozni, hiszen szerzője is magyar származású és még jól beszéli anyanyelvét.

Hadd fejezzük ki a könyv iránti elismerésünket azzal, hogy gondos áttanulmányozása után néhány pótlást iktatunk ide. A harmadik kiadás hadd legyen még tökéletesebb.

Mindenekelőtt sajnáljuk, hogy egy külön fejezet nem gyűjtötte össze a régi könyvkatalógusokat. Elsősorban a genizából előkerült s nyomtatásban is napvilágot látott, tekintélyes számú könyvlistákra gondolunk, amelyek lelőhelyeik szerint osztályozva most megtalálhatók SHAKED geniza-bibliográfiájában. Úgy tudjuk, foglalkoznak azzal, hogy kötetbe gyűjtve kiadják őket újból. Ezek a legkorábbi zsidó bibliográfiák, amelyek betekintést nyújtanak a középkori magánkönyvtárakba.

Kiegészítéseink az alábbiakban következnek:

109. l. 609. sz. A pozsonyi zsidó sajtó bibliográfiáját kiigazítottam: Kirjat Széfer XXXVII. 1961/62. 415—416.

111. l. 622. sz. A magyarországi héber sajtó bibliográfiáját kiegészítettem: Uo. XXXV. 1960/61. 582; XL. 1965/66. 572.

111. l. 623. sz. A magyarországi zsidó sajtó bibliográfiáját kiegészítettem: Uo. XXXVII. 1961/62. 416.

126. l. 714. sz. Az IMIT Évkönyveinek tárgymutatója: F(RIEDMAN) D(énes): *Mutató az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat*

huszonöt Évkönyvéhez (1895–1918. 1929). — IMIT Évkönyve. 1930. 349–386.

127. l. *Indice della Rassegna Mensile di Israel*. Volumi XI–XX (1936–1954). — Rassegna. XX. 1954. I–LVIII.

262. l. A bolygó zsidó a dán ponyván: E. DAL: *Ahasverus, den Evige Jøde*. — Fund og Forskning. XII. 1965. 31–42.

328. l. Magyarul is van ilyen lexikon: *Palesztina-Szótár*. Bp., 1948. 123. l.

335. l. A magyarországi Palesztina-utazók összeállítása: MÁRKI Sándor: *Magyarok a Szentföldön*. — Földrajzi Közlemények. IX. 1881. 149–154.

413. l. A magyar zsidóság történetére vonatkozó irodalomról a következő bibliográfiai összeállítás tájékoztat: I. TÓTH Zoltán: *Magyar Történeti Bibliográfia*. 1825–1867. III. Bp., 1950. 392–394.

415. l. 2341. sz. A *Magyar Rabbikból* öt évfolyam jelent meg, 1908/9-ig.

484. l. A budapesti Orsz. Rabbiképző Intézet könyvtárának ósnyomtatványai fel vannak sorolva: KLEIN Miksa, *Magy. Zsidó Szle*. XXXIV. 1917. 186–195.

498. l. 2812. sz. Mesullam ZIML illusztrátori működéséről van még egy bibliográfia: E. RÓTH: *Biblos*. VIII. 1959. 4–6. (Kny.)

Még két illusztrátor munkásságáról készült összeállítás:

Sámuel DREZNITZÉRŐL: A. SCHEIBER, *Areshet*. I. Jerusalem, 1958. 254–259; *Acta Orientalia*. XIII. 1961. 135–145.

Chájjim b. Aser Anseléről: A. SCHEIBER, *Yeda-Am*. III. 1955. 22–23; *Studies in Bibliography and Booklore*. VI. 1964. 133–141.

538. l. 3015. sz. Mégegyszer megjelent: *Actes du XXIe Congrès International des Orientalistes*. Paris, 1949. 122–123.

538. l. A M. Tud. Akadémia KAUFMANN-gyűjteménye genizáiról van katalógus: S. WIDDER, *Semitic Studies in Memory of Immanuel Löw*. Bp., 1947. Héber rész: 15–113.

551. l. 3077. sz. A párizsi Consistoire genizagyűjteménye ma az Alliance Israélite könyvtárában található.

631. l. 3547. sz. A Gaster-bibliográfiához pótlást adtam: *Antik Tanulmányok*. V. 1958. 307; *Acta Orientalia*. VIII. 1958. 335.

631. l. GRÜNVALD Fülöp bibliográfiája: *Magyar Zsidó Oklevéltár*. VIII. Bp., 1965. 12–17.

658. l. 3702. sz. A HIRSCHLER-Emlék-könyv helyes címlappal is megjelent.

669. l. 3769. sz. A KAHLE-bibliográfia folytatása: *Verzeichnis der Schriften von Paul Kahle*. — *Opera Minora*. Leiden, 1956. XI–XVIII.

685. l. M. LIBER bibliográfiája: R. SOMMER: *Bibliographie des travaux de grand-rabbin Maurice Liber*, (1884–1956). — *Rev. Ét. Juiveg*. CXVIII. 1959/60. 95–119.

688. l. LÖWINGER Adolf bibliográfiája: A. SCHEIBER: *Yeda-Am*. IV. 1956. 101–103.

771. l. Albert VAJS bibliográfiája: *Albert Vajs*. 1905–1964. *Spomenica*. Beograd, 1965. 199–204.

Ez a mű nem hiányozhat egyetlen könyvtárból és egyetlen judaista íróasztaláról sem. Már eddig is meghordozta szerzője nevét szerte a világon, mert bárhol kéri, bárhol idézik, címe helyett ezen a megjelölésen szerepel: SHUNAMI.

SCHIEBER SÁNDOR

A kiadvány előfizethető vagy példányonként megvásárolható: az AKADÉMIAI KIADÓ-nál, Budapest V., Alkotmány u. 21, telefon: 111-010, MNB egyszámlaszám: 46. csekkbefizetési számla: 05.915. 111-46. Az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLT-ban, Budapest V., Váci u. 22, telefon: 185-612. A POSTA KÖZPONTI HIRLAP IRODA. 1. számú HIRLAPBOLTJÁ-ban, Budapest, V., József nádor tér 1. rs bármely postahivatalban. Csekk számlaszám: egyéni 61.251, közületi: 61.066. MNB egyszámlaszám: 8. Előfizetési díj egy évre 60.—Ft.

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki szerkesztő: Merkly László

A kézirat a nyomdába érkezett: 1966. I. 26. — Példányszám: 1100 — Terjedelem: 8,05 (A/5) ív

06.61874 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

TARTALOM

<i>Radó Polikárp</i> : Két értékes szegedi emlék: Pesti Mihály bibliája és Pécsi Ferenc kódexe — Zwei wertvolle Szegeder Handschriften: die Bibel von Mihály Pesti und der Kodex des Ferenc Pécsi	113
<i>Bisztray Gyula</i> : Fejezetek a magyar könyvkiadás történetéből. Babits Mihály három munkájának kiadástörténete — Histoire de l'édition de trois œuvres de Babits	126

KÖZLEMÉNYEK

<i>Halász Margit</i> : A pesti Fischer könyvkötő és könyvkereskedő család története..	138
<i>Csatkai Endre</i> : Nyomdászinas-sorsok a XVIII. században.....	144
<i>Barcza József</i> : Egy felvilágosodáskori magyar főúri könyvtár árverése	145
<i>Dezsényi Béla</i> : A Honderú válsága 1847 decemberében.....	152
<i>Herepei János</i> : Méhes Sámuel lemondása az Erdélyi Híradó szerkesztéséről....	156
<i>Busa Margit</i> : A Religio és Nevelés 1849. évi második kiadásáról.....	157
<i>Kelecsényi Ákos</i> : A Nagy István-féle gyűjtemény.....	158
<i>Markovits Györgyi</i> : Írók harca a szabad sajtóért.....	163

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

<i>Holl Béla</i> : Ismeretlen régi magyar iskolai nyomtatványok	168
<i>Schulek Tibor</i> : Két ismeretlen lőcei kiadvány 1694-ből.....	177

FIGYELŐ

<i>Bendefy László</i> : A kataszteri térképek forrásértéke.....	178
<i>Vértessy Miklós</i> : 450 évvel ezelőtt	183
<i>Dávid Katalin</i> : Hat évszázad könyvdiszítéseinek és miniatúráinak kiállítása a Szépművészeti Múzeumban	184

SZEMLE

Sallai István—Sebestyén Géza: A könyvtáros kézikönyve (Ism. <i>Csapodi Csaba</i>)...	186
Literárny archív (Ism. <i>Kájer István</i>)	190
Perényi József: A történéssz műhelytitkaiból (Ism. <i>Da.</i>)	191
Parkhi, R. S.: Decimal classification and colon' classification in perspective (Ism. <i>Takács Menyhért</i>)	191
MacKinney, L.: Medical illustrations in medieval manuscripts (Ism. <i>Dörnyei Sándor</i>)	193
Strasser, K.: Die Wiener Presse in der josephinischen Zeit (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)...	193
Bulling, K.: Die Recensenten der Jenaischen Allgemeinen Literaturzeitung im zweiten Jahrzehnt ihres Bestehens 1814—1823. — Bulling, K.: Die Recensenten der Jenaischen Allgemeinen Literaturzeitung im dritten Jahrzehnt ihres Bestehens 1824—1833. (Ism. <i>Dörnyei Sándor</i>).....	194
MacDougall, C. D.: The press and its problems (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>).....	195
Papas, W.: The press — Hudson, D.: The boy's book of the press (Ism. <i>D. B.</i>)...	196
(Ambur P.): 150 eksläbrist puugravüüris Johansoo. (Ism. <i>Galambos Ferenc</i>)	197

BIBLIOGRÁFIÁK

Hajdu Elemérné — Hámori Béla — Haraszthy Gyula: Közgazdasági Bibliográfia IV. (Ism. <i>K. I.</i>)	197
Mazal, O. — Unterkirchner, F.: Katalog der abendländischen Handschriften der österreichischen Nationalbibliothek (Ism. <i>Berlász Jenő</i>)	198
A magyarországi nyelvtudomány bibliográfiája. (Ism. <i>Ferenczy Géza</i>)	200
Dias, R. W. M.: A bibliography of jurisprudence (Ism. <i>Takács József</i>)	201
Bibliografia literaturii Romine 1948—1960. (Ism. <i>Gábor Dénes</i>)	202
Shunami, S.: Bibliography of Jewish Bibliographies (Ism. <i>Scheiber Sándor</i>)	203

TABLE DES MATIÈRES

P. Radó: Deux précieux manuscrits médiévaux de Szeged: la Bible de Mihály Pesti et le manuscrit de Ferenc Pécsi (Avec résumé en allemand) 113
Gy. Biztray: Chapitres de l'histoire de l'édition des livres en Hongrie. L'histoire de l'édition de trois ouvrages du poète Mihály Babits (Avec résumé en français) 126

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

M. Halász: Contributions à l'histoire de la famille Fischer, relieurs et libraires à Pest 138
E. Csatkai: Le sort des apprentis typograpes au XVIIIe siècle..... 144
J. Barcza: La licitation de la bibliothèque d'un aristocrate hongrois à l'époque des lumières 145
B. Dezsényi: La crise de la revue *Honderű* en décembre 1847..... 152
J. Herepei: La démission de Sámuel Méhes de la rédaction du journal *Erdélyi Híradó* 156
M. Busa: La deuxième édition de la revue *Religio és Nevelés* en 1849..... 157
Á. Kelecsényi: La collection de livres et manuscrits anciens de István Nagy..... 158
Gy. Markovits: Lutte des écrivains hongrois pour la liberté de la presse 163

ANCIENS IMPRIMÉS HONGROIS

B. Holl: Les programmes inconnus des anciens drames scolaires de Hongrie 168
T. Schulek: Deux livres inconnus imprimés à Lőcse en 1694..... 177

CHRONIQUE

L. Bendefy: La valeur des cartes cadastrales au point de vue de la recherche scientifique 178
M. Vértessy: À la mémoire de Konrad Gesner 183
K. Dávid: Exposition des illuminations et miniatures de manuscrits 184

COMPTES RENDUS CRITIQUES

Sallai István — Sebestyén Géza: A Könyvtáros Kézikönyve (*Cs. Csapodi*) 186
Literárny archiv (*I. Käfer*) 190
Perényi József: A történész műhelytitkaiból (*Da.*) 191
Parkhi, R. S.: Decimal classification in perspective (*M. Takács*) 191
MacKinney, L.: Medical illustrations in medieval manuscripts (*S. Dörnyei*) 193
Strasser, K.: Die Wiener Presse in der josephinischen Zeit (*B. Dezsényi*) 193
Bullig, K.: Die Rezensenten der Jenaischen Allgemeinen Literaturzeitung im zweiten Jahrzehnt ihres Bestehens 1814—1823 — Die Rezensenten der Jenaischen Allgemeinen Literaturzeitung im dritten Jahrzehnt ihres Bestehens 1824—1833 (*S. Dörnyei*) 194
MacDougall, C. D.: The press and its problems (*B. Dezsényi*) 195
Papas, W.: The press — Hudson, D.: The boy's book of the press (*B. D.*) 196
Ambur, P.: 150 ekslibrist puugravüiris Johannes Johansoo (*F. Galambos*) 197

BIBLIOGRAPHIES

Hajdu Elemérné — Hámori Béla — Haraszthy Gyula: Közgazdasági bibliográfia IV. (*K. J.*)
Mazal, O. — Unterkirchner, F.: Katalog der abendländischen Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek (*J. Berlász*) 197
A magyarországi nyelvtudomány bibliográfiája (*G. Ferenczy*) 200
Dias, R. W. M.: A bibliography of jurisprudence (*J. Takács*) 201
Bibliografia literaturii Romîne 1948—1960 (*D. Gábor*) 202
Shunami, S.: Bibliography of Jewish bibliographies (*S. Scheiber*) 203